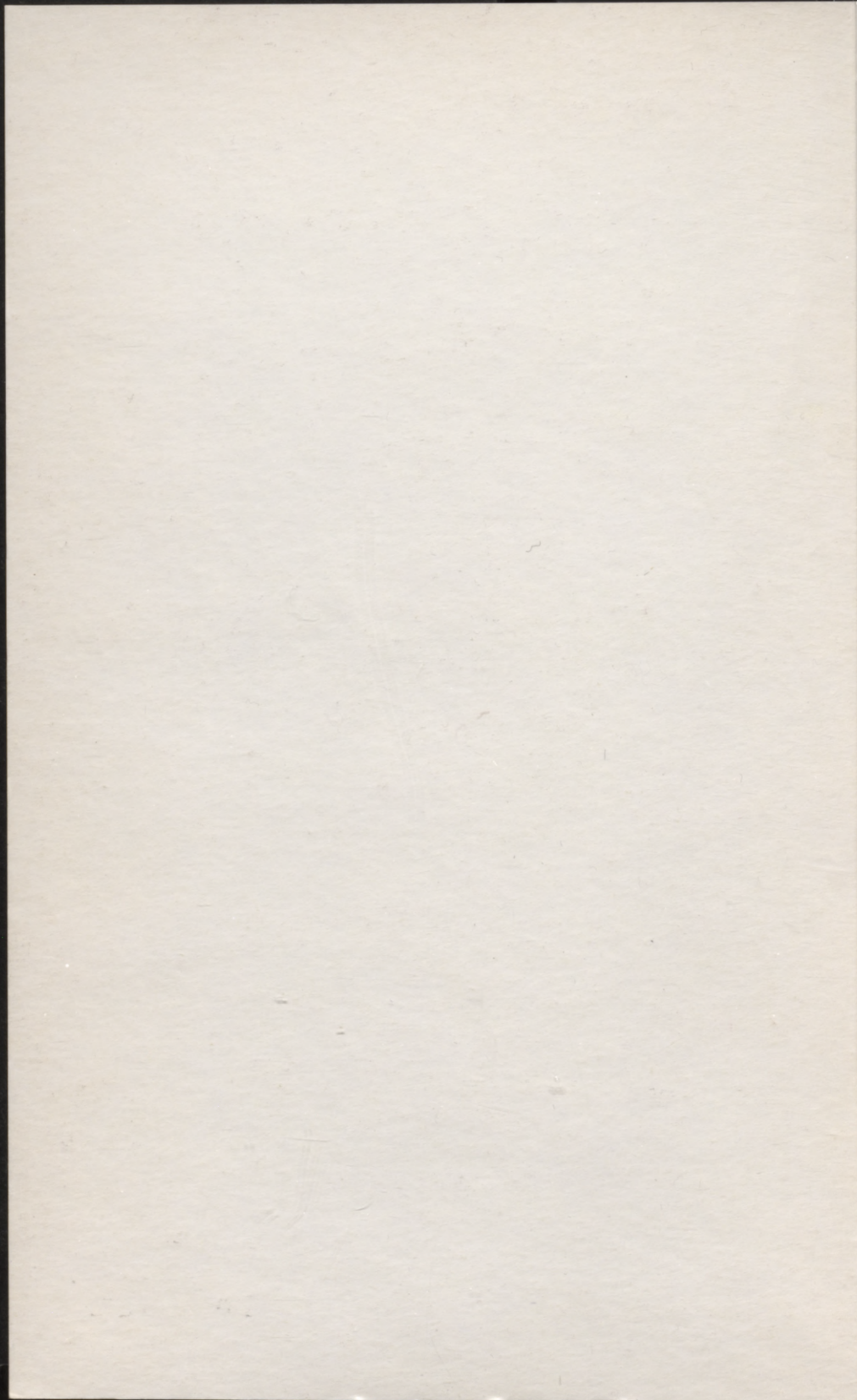

TEORIJA PRAKSE

ALFRĒDS STARIS
VLADIMIRS ŪSIŅŠ
LEONARDS ŽUKOVŠ

**SKOLAS UN IZGLĪTĪBA
LATVIJĀ
(1900–1920)**

MAZĀ
PEDAGOGISKĀ
BIBLIOTĒKA

L 2001-4
L 15

Nacionālā
Latvijas
Bibliotēka

030100001

L
3

LU Pedagoģijas un psiholoģijas institūts

A. Staris, V. Ūšiņš, L. Žukovs

Skolas un izglītība Latvijā (1900 - 1920)

RaKa

0301004092

Grāmata "Tautas izglītības un pedagoģisko ideju izplatīšanās Latvijā XX gs. sākumā" (1900 – 1920) ir daļa no pētījuma par Latvijas skolu un pedagoģiskās domas vēsturi no sendienām līdz 1940. gadiem. Latvijas skolu un pedagoģiskās domas vēsture līdz 1900. gadam, kas atsevišķā grāmatā izdota 1987. gadā, tiek pārstrādāta un kā papildināts izdevums tiks izdots no jauna.

Izdevniecība "Zinātne" gatavo izdošanai kopējā pētījuma pēdējo nodaļu – "Tautas izglītība un pedagoģisko ideju attīstība Latvijā neatkarības gados (1918 – 1940)".

Šī grāmata domāta galvenokārt pedagoģisko augstskolu docētājiem un studentiem kā mācību līdzeklis Latvijas skolu vēstures pētīšanai. Pozitīvās pieredzes apzināšanai un izmantošanai to varēs izmantot arī izglītības vadošie darbinieki, bet kā izziņu avotu – skolu un kultūras pētnieki un citi interesenti.

Recenzenti: Dr. habil. paed. Ausma Špona
Dr. habil. paed. Aīda Krūze

Redaktore: Rita Cimdiņa
Datorsalikums: Māris Bezmers

ISBN 9984 – 15 – 193 – x

© "RaKa", 2000

IU "RaKa" Zvaigžņu ielā 26, Rīgā, LV-1009, tālr. 7312668
Izdevējdarbības reģistrācijas apliecība Nr. 2-0471
Realizācijas daļa – tālr. 291875
Iespiests IU "RaKa" tipogrāfijā, tālr. 7602049

SATURS

Priekšvārds	4
I. Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā 20. gs. sākumā (1900 – 1920). A. Staris, V. Ūsiņš	7
1. Cara valdības un Baltijas muižniecības izglītības politika Latvijā	7
2. Vidzemes un Kurzemes lauku tautskolu tīkls un skolēnu skaits	11
3. Mācību darba apstākļi lauku tautskolās	16
4. Mācību un audzināšanas darbs lauku tautskolās	21
5. Izglītības stāvoklis Vidzemes un Kurzemes guberņas pilsētās	26
6. Mācību darbs pilsētu elementārskolās un vidējās mācību iestādēs	40
7. Augstākā izglītība Latvijā	48
8. Skolotāju sagatavošana, viņu tiesiskais un materiālais stāvoklis	55
9. Pedagoģiskās domas attīstība 1905. – 1907. gada revolūcijas sagatavošanas un norises laikā	61
10. Pedagoģiskā doma un pedagoģisko atziņu izplatīšanās Latvijā pēcrevolūcijas laikā (1908 – 1914)	69
II. Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā Pirmā pasaules kara un revolūcijas laikā. A. Staris, V. Ūsiņš	93
1. Skolu stāvoklis Kurzēmē un Vidzemē kara sākumā	93
2. Bēgļu skolu rašanās un to darbība. A. Staris	98
3. Tautas atmoda un izglītība Latgalē 20. gs. sākumā. L. Žukovs ..	106
4. Tautas izglītības demokratizēšanas pasākumi Latvijā pēc Februāra revolūcijas. A. Staris, V. Ūsiņš	122
5. Latvijas skolotāju otrais kongress un tā lēmumi. A. Staris, V. Ūsiņš	129
6. Rīgas un Vidzemes skolas vācu okupācijas laikā. A. Staris ..	136
7. Tautas izglītība padomju varas laikā 1919. gadā. V. Ūsiņš ..	139
Personu rādītājs	147

PRIEKŠVārds

Latvijas skolu un pedagoģiskās domas vēstures posms no XX gadsimta sākuma līdz Latvijas pirmās brīvvalsts neatkarības nostabilizēšanai 1920. gadā ir izpētīts fragmentāri. Lai arī daži šā laika posma Latvijas skolu vēstures jautājumi ir izgaismoti pietiekami skaidri, apkopojoša pētījuma par tautas izglītību Latvijā Krievijas revolūciju un Pirmā pasaules kara laikā nav. A. Vičs savas visaptverošās Latvijas skolu vēstures piektajā grāmatā, kā arī vēlāko laiku skolu vēstures pētnieki no dažādiem skatpunktiem ir izvērtējuši latviešu skolotāju pirmā kongresa lēmumus un to nozīmi.

Tāpat V. Ūsiņš ir veicis pētījumus par jaunāko pedagoģisko ideju izplatīšanos Latvijā pirms Pirmā pasaules kara, kā arī par uzsākto skolu reformu padomju varas laikā. Veikti pētījumi un publicēti raksti arī par vairākiem maznozīmīgiem minētā laika posma skolu vēstures jautājumiem. Neraugoties uz to, uz vairākiem šā laika Latvijas skolu vēstures jautājumiem atbilde nav rasta.

Jāpiezīmē, ka minētais laika posms bija bagāts notikumiem, kas izrādījās īpaši nozīmīgi tautas izglītības attīstībai Latvijā. XX gadsimta pirmajos divos gadu desmitos Latvijā risinājās notikumi, kas iezīmēja carisma, baltvācu muižniecības un mācītāju nedalītas kundzības krišanu un sagatavoja pamatus latviešu tautas nacionālās skolas izveidei un progresīvo mācību metožu ieviešanai jaunās paaudzes mācību un audzināšanas darbā.

Minētā laika posma ievērojamākie notikumi, kas atbalsojās gan latviešu nacionālās pedagoģiskās domas tālākajā attīstībā, gan arī noteica neatkarīgās Latvijas tautas izglītības iestāžu izveides un darbības reglamentējošo dokumentu izveides principus, bija pirmām kārtām 1905. gada rudenī notikušajā Latvijas skolotāju pirmajā kongresā pieņemtie lēmumi par tautas izglītības attīstību Latvijā, kas pilnībā tika akceptēti skolotāju otrajā kongresā Tartū 1917. gada jūnijā. Paliekošu iespaidu uz latviešu nākotnes pedagoģiskās domas attīstību un mācību darba pilnveidošanu tautskolās atstāja īsi pirms Pirmā pasaules kara iznākušie pedagoģiska satura periodiskie preses izdevumi "Izglītība" (1909–1911) un "Skola un Māja" (1914), kuros tālaika progresīvie skolotāji un izglītības darbinieki iepazīstināja Baltijas guberņu skolotājus un plašāku sabiedrību ar XIX gadsimta beigu un XX gadsimta sākuma Krievijas, Rietumeiropas un ASV pedagoģijas

teorētiku radītājam un praktiķu pārbaudītajam jaunākajam un racionālākajam mācību un audzināšanas darba metodēm, kā arī teorētiskajam atziņām bērnu mācīšanās un audzināšanā.

Tāpat ievērojama loma tautas izglītības reformēšanā un tālākajā attīstībā bija Latvijas Skolotāju biedrības (1909 – 1911), Skolu muzeju biedrības (1912 – 1915) un Baltijas Pedagogu biedrības (1913 – 1914) darbībai. Skolu muzeju biedrības paspārnē savus pirmos soļus spēra latviešu skolotāji izmēģinātāji, kuru darbība Latvijā izvērtās parlamentārās republikas laikā.

Bagāts ar jaunām idejām un neatkārtojamiem notikumiem latviešu skolu dzīvē bija arī Pirmā pasaules kara un revolūciju laiks, kas tautas izglītībai atnesa lielus zaudējumus, bet vienlaicīgi arī progresīvas pārvērtības, kas deva stimulu tautas izglītības attīstībai tautai vēlamā virzienā.

Pirmā pasaules kara laikā visā plašās Krievijas teritorijā, kur bija apmetušies bēgļi no vācu armijas okupētajiem Latvijas novadiem, radās bēgļu skolas. Tajās pirmo reizi latviešu skolu dzīvē tik plašā apjomā kā mācību valoda tika izmantota dzimtā valoda. Līdz ar to šis laika posms ir bagāts ar jaunām pedagoģiskām idejām, kas veicināja tautas izglītības un pedagoģiskās domas tālāku attīstību.

Vēl bagāta notikumiem un idejām, kas veicināja tautas izglītības augšupeju, bija latviešu bēgļu skolotāju, kuri bija devušies līdzī savām evakuētajām mācību iestādēm, darbība kara gados Petrogradā un Maskavā.

Maskavā tika izveidota Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomiteja, kuras sastāvā darbojās arī Kultūras birojs un tā sastāvdaļa – Izglītības nodaļa. Izglītības nodaļas uzdevums bija rūpēties par bēgļu skolām un to uzturēšanu. Līdztekus tam Izglītības nodaļas darbinieki ar skolotāju Indriķi Rītiņu priekšgalā izstrādāja mācību plānus un mācību priekšmetu programmas Latvijas nākotnes skolai. Jāsaka, ka Latvijas skolotāju otrais kongress, kas notika Tērbatā 1917. gada jūnijā, ar nelieliem grozījumiem un papildinājumiem šos dokumentus apstiprināja, un tie kļuva par pamatu Tautas Padomes 1919. gada 8. decembrī pieņemtajam likumam par Latvijas izglītības iestādēm.

Grāmatā atspoguļota arī Latgales skolu vēsture, īpaši Latgales latviešu atmodas sākumi, ko līdz 1905. gada revolūcijai bija kavējis drukas aizliegums, kas neļāva iespiest vai ievest no ārzemēm latīņu burtiem dialektā drukātās grāmatas un citus iespaidarus.

Grāmatas uzrakstīšanai izmantoti vairāki līdz šim nepētīti pirmavoti no Rīgas, Tallinas un Ļeņingradas arhīviem. Autori ar pateicību izmantoja arī skolu vēstures pētnieka Jāņa Ruberta Igaunijas un Krievijas arhīvos savāktos materiālus. Tie tika izvērtēti, sistematizēti un izmantoti darba uzrakstīšanai.

Grāmatu varēs izmantot pirmām kārtām kā mācību līdzekli pedagoģisko augstskolu mācību spēki un studenti un kā izziņu avotu skolu un kultūras vēstures pētnieki un citi interesenti.

A. Staris

TAUTAS IZGLĪTĪBA UN PEDAGOĢISKĀ DOMA LATVIJĀ 20. GS. SĀKUMĀ (1900 – 1920)

1. CARA VALDĪBAS UN BALTIJAS MUIŽNIECĪBAS IZGLĪTĪBAS POLITIKA LATVIJĀ

19. gs. beigās Krievijā strauji attīstījās kapitālisms. Baltijas guberņās, kas bija ekonomiskajā un kultūras ziņā viens no attīstītākajiem valsts novadiem, rūpnieciskā ražošanas sasniedza augstu koncentrācijas pakāpi. Izveidojās lieli ražošanas uzņēmumi un akcionāru savienības. Plašā apjomā tika iepludināts ārzemju kapitāls. Izmantodami labvēlīgos apstākļus, svešzemju un vietējie rūpnieki guva lielu peļņu un tālāk nostiprināja savas ekonomiskās un politiskās pozīcijas.

Vācu muižniecība, kas Baltijas guberņās bija cara patvaldības uzticamākais balsts, Vidzemes un Kurzemes laukos joprojām saglabāja īpašuma tiesības uz lielām zemes platībām, kā arī dažādas viduslaiku feodālās privilēģijas. Izjūtot smagos ekonomiskos apstākļus, beztiesiskumu un divkāršos nacionālos spaidus, Latvijas iedzīvotāji izvērta arvien plašāku cīņu pret muižniekiem un carismu. Izveidojās sociāldemokrātiskās organizācijas, kas 1904. gada jūnijā apvienojās Latvijas sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā, kura vadīja Latvijas strādnieku un zemnieku cīņu. Politiskais stāvoklis saasinājās visā Krievijā. Ar 1905. gada 22. janvāra strādnieku apšaušanu pie Ziemas pils valstī sākās revolūcija. Drīz pēc tam ar sevišķu asumu nemieri uzliesmoja nacionālajās malienēs, kā Baltijas guberņās, Lietuvā, Polijā, Ukrainā un Kaukāzā. Lai gan Vidzemes un Kurzemes revolucionāro notikumu vadībā atradās sociāldemokrāti, Latvijā 1905./1907. gada revolūcija nozīmēja vairāk nekā strādnieku šķiras cīņu pret kapitālistiem, jo senais naids pret vācu muižniekiem un carismu šajā kustībā apvienoja visu latviešu tautu.

20. gs. sākumā apstākļi tautas izglītības attīstībai Krievijā, tajā skaitā arī Latvijā, joprojām bija nelabvēlīgi, jo patvaldība īstenoja reakcionāru, prettautisku politiku tautas izglītības jomā. Latvijā cariskie ierēdņi neatlaidīgi cīnījās par rusifikācijas pasākumu īstenošanu mācību iestādēs, cenšdamies mazināt skolēnu dzimtās valodas vietu un lomu tautskolā. Pamatskolu pārvaldes jomā

Baltijas guberņās spēkā palika 19. gs. 80. gados pieņemtie un skolu reformas laikā īstenotie likumi un lēmumi. 90. gados tie tika papildināti ar Izglītības ministrijas un mācību apgabala kuratora rīkojumiem un norādījumiem, kas skāra galvenokārt mācību un audzināšanas darba jautājumus.

20. gs. sākumā valdības izveidotais skolu pārvaldes aparāts bija ievērojami izaudzis: ja 80. gados bez kuratora mācību iestāžu kontroli veica tautskolu direktors un 4 inspektori, tad 20. gs. sākumā kuratora vadībā darbojās 2 mācību apgabala inspektori, trīs guberņas tautskolu direktori (Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas) un 22 tautskolu inspektori, kuru vidū bija četri latvieši – F.Brīvzemnieks, J. Grāvītis, J. Fricsons un P. Vembers.¹ Īpaša loma bija jaunlatviešu progresīvo ideju turpinātājam F. Brīvzemniekam, kurš no 1897. gada darbojās par tautskolu inspektoru Kurzemē, bet no 1889. gada – tādā pašā amatā Rīgā. Viņš daudz darīja, lai pārtrauktu baltvācu realizēto latviešu jaunatnes asimilācijas politiku un kaut cik ierobežotu reakcionāro cara ierēdņu rusifikācijas pasākumu negatīvo ietekmi latviešu skolu dzīvē.

Nostiprinoties skolu pārvaldes aparātam, aizvien lielāku varu ieguva mācību apgabala kuratora ieceltie tautskolu inspektori. Viņi revidēja mācību iestādes, pārbaudīdami skolotāju darbu, skolēnu zināšanas, deva norādījumus vāciskajām skolu valdēm par skolotāju pieņemšanu un atlaišanu, kurus apstiprināja tautskolu direktors. Visiem skolu valžu un komisiju lēmumiem bija nepieciešama inspektora piekrišana.²

Vidzemes un Kurzemes lauku iedzīvotājiem, kas uzturēja skolas, izglītības iestāžu pārvaldes un mācību darba aktuālo jautājumu risināšanā nebija atļauts piedalīties, jo visu izlēma cariskie ierēdņi. Pagastu vietnieku pulku un valžu kompetencē ietilpa skolu uzturēšana, jaunu skolu ēku celšana, kā arī skolotāju vēlēšanas.

Līdztekus valdības izveidotajam mācību iestāžu pārvaldes aparātam darbību turpināja arī muižnieku un mācītāju radītās skolu valdes un komisijas. Šo iestāžu intereses bija saistītas ar centieniem panākt latviešu tautskolu nodošanu pilnīgā baltvācu pārziņā, kā tas bija līdz skolu reformai. Redzēdami, ka viņiem neizdosies piespiest valdību mainīt skolu politiku, baroni un mācītāji sāka ievērojami pasīvāk darboties savas skolu pārvaldes orgānos: jautājumus izskatīja ļoti pavirši, rūpējoties tikai par to, lai pašiem

¹ Krievijas valsts vēstures arhīvs (turpmāk KVVA), 733.f., 205. apr., 4328. l., 1. lp.

² Latv. VVA, 621, f., 1. apr., 35. l., 8., 16. un 25. lp.

nebūtu jāpiedalās skolu uzturēšanā. Daudzas skolu valdes un komisijas darbojās pavisam vāji un pastāvēja formāli. Tā Grobiņas skolu komisijas locekļi laikā no 1902. līdz 1905. gadam bija sapulcējušies uz sēdi tikai vienu reizi, bet Auces, Jaunpils un vairākas citas komisijas nebija sanākušas nemaz.¹ Līdzīgs stāvoklis bija arī Vidzemē, kur 1901. un 1902. gadā nebija notikušas pat guberņas laukskolu virsvaldes sēdes. Tautskolu direktors un inspektori no vietējām skolu valdēm un komisijām saņēma gandrīz vienīgi skolotāju sūdzības. Tas netraucēja muižniekus un mācītājus bieži ierasties skolās, lai pārbaudītu skolotāju darbu, īpaši reliģijas mācīšanu.

Vācu baroni laukskolu vajadzībām deva pavisam niecīgus līdzekļus: 1901. gadā Kurzemes muižniecības daļa guberņas laukskolu uzturēšanai bija tikai 9 procenti, bet pēc 1905. gada tā kļuva vēl uz pusi mazāka.² Vidzemes muižnieku līdzdalība tautskolu uzturēšanā bija vēl niecīgāka. Arī cara valdība Baltijas guberņu laukskolām atvēlēja nelielus līdzekļus, kas galvenokārt tika izmantoti Tautas izglītības ministrijas skolu uzturēšanai. 1910. gadā no pamatskolām nepieciešamajiem līdzekļiem valsts deva Vidzemes guberņā 11,9 procentus, bet Kurzemes guberņā 18,9 procentus.³ (te ieskaitīti līdzekļi arī valsts uzturētajām pilsētu elementārskolām un Ministrijas skolām.)

No lauku tautskolu uzturēšanas centās atbrīvoties arī saimnieki, lai uzveltu izdevumu smagumu mazturīgo iedzīvotāju pleciem. Par to liecina pagastu vietnieku pulku lēmumi par skolas naudas iekasēšanu no t.s. ārpagastnieku bērniem, kuru vecāki bija kalpi, vaļinieki u.c. trūcīgi lauku ļaudis, kas nebija pierakstīti tajos pagastos, kuros bija salīgti darbā, un tāpēc šeit nodokļus nemaksāja. Tā Jaunauces pagasta valde 1903. gadā pieprasīja, lai katrs ārpagastnieks par bērna mācībām vietējā pagastskolā samaksā 3 rubļi par ziemu. Līdzīgus lēmumus pieņēma arī Svitenes un citu pagastu iestādes.⁴

Daudzas pagastu valdes skolas naudu centās iekasēt arī no muižu kalpiem. Tā kā vācu baroni muižās ierīkotās skolas pēc 19. gs. 80. gadu reformas slēdza, laukstrādnieku bērniem radās ievērojamas

¹ Свод законов Российской империи, т. XI, ч. I. Спб., 1883, ст. 360I.

² Latv. VVA, 621. f., 1. apr., 789. l., 25., 28., 36., 208. lp.

³ Министерство народного просвещения. Однодневная перепись начальных школ в империи, произв. 18 янв. 1911 г. вып. IX, ч. I, Пр. 1914, с. 19

⁴ Latvijas VVA, 621. f., 1. apr., 928. l., 54. lp.

grūtības ar skolas apmeklēšanu. Valgundes, Puzes un Padures pagastu turīgākie saimnieki, kuru pārziņā bija pagastu kases, pieņēma lēmumu iekasēt 3 – 4 rubļus gadā no katra muižas kalpa, kura bērns vēlējās mācīties šo pagastu skolās. Līdzīgi rīkojās arī citu pagastu valdes.¹

Cara valdības un baltvācu negatīvā attieksme pret tautas izglītības un skolu vajadzībām nopietni kavēja mācību un materiālās bāzes nostiprināšanu pamatizglītības iestādēs, kas bija nopietns šķērslis tautas masu ceļā uz izglītību. Kā visā Krievijā, tā arī Vidzemes un Kurzemes guberņās tautas izglītībai 20. gs. sākumā atvēlētie līdzekļi bija nepietiekami, lai apmierinātu skolu vajadzības, nodrošinātu skolotājus materiāli. 1910. gadā Vidzemē tautas izglītības vajadzībām izdeva apmēram vienu rubli uz katru iedzīvotāju, bet Kurzemē šie izdevumi sasniedza tikai 80,7 kapeikas, tas ir apmēram tikpat, cik caurmērā visā Krievijā.² Vidzemē šie izdevumi bija nedaudz lielāki, tāpēc ka novada laukos darbojās vairāki desmiti draudzes skolu, bet pilsētās bija vairāk privāto un vidējo mācību iestāžu.

Rīgas mācību apgabala pārvaldes birokrātiskā aparāta uzturēšana izmaksāja ievērojami dārgāk, nekā valsts atvēlēja līdzekļus skolu vajadzībām. Kuratora S. Prutčenko pārskats par 1912. gadu liecina, ka mācību apgabala kancelejas, tautskolu direktoru, inspektoru u.c. ierēdņu uzturēšanai tika izdoti apmēram 134 tūkstoši rubļu³ (tikai 1912. gadā), kas ievērojami pārsniedza Kurzemes lauk skolām atvēlētos valsts līdzekļus.

Vācu muižniecība un mācītāji centās saglabāt lauku tautskolu konfesionālo sadalījumu – lai katras ticības piederīgie bērni mācītos savā skolā. Vāciskie skolu pārvaldes orgāni centās iespaidot zemniekus, lai viņu bērni apmeklētu vienīgi luterticīgo mācību iestādes. Neraugoties uz to, daļa luterāņu tomēr mācījās arī citu konfesiju uzturētajās skolās. Īpaši sarežģījumi radās aprīņķos ar jauktu iedzīvotāju konfesionālo sastāvu. Viens no tādiem bija Pūkstes aprīņķis, kur dzīvoja kā luterticīgie, tā pareizticīgie un katoļi. Kad pagastu vietnieku pulku sanāksmēs tika pieņemti lēmumi, ka visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no viņu konfesionālās piederības

¹ Latvijas VVA, 621. f., 1. apr., 928. l., 19. lp., Kuldīgas Vēstnesis, 1910, Nr. 6, 8

² Однодневная перепись начальных школ в империю, вып. IX, ч. I, с. 18

³ KVVA, 733. f., 205. apr., 4331. l., 3. lp.

vienādā apmērā jāmaksā nodokļi skolas uzturēšanai, Kurzemes laukskolu virskomisija panāca, ka Ilūkstes apriņķa zemnieku lietu komisārs atcēla pagasta vietnieku pulka lēmumu. Tāpēc daudzos pagastos katras konfesijas piederīgie cēla un uzturēja atsevišķas skolas. To pieprasīja arī mācītāji, lai ticības mācības stundās varētu nodrošināt skolēnu stingru dalīšanu pēc reliģiskās piederības.

1905. – 1907. gada revolūcijas aktīvais dalībnieks J. Kroders atzīmēja, ka skolu konfesionālā dalījuma dēļ nodokļu maksātāji daudzos pagastos bija spiesti maksāt lielas summas, lai katras ticības piederīgajiem varētu uzturēt atsevišķu skolu. Tā Rīgas apriņķa Taurupes pagastā no 300 nodokļu maksātājiem puse bija luterticīgie, bet otra puse – pareizticīgie. Katras konfesijas piederīgie uzturēja savu skolu. Skolēnu stingrā šķirošana pēc konfesionālās piederības, ko cariskajā Krievijā neatlaidīgi centās realizēt dzīvē garīdznieciskās skolu komisijas, sagādāja papildu sarežģījumus daudziem bērniem, apmeklējot skolas.

Neraugoties uz grūtībām, ko carisms un vācu muižniecība radīja ceļā uz izglītību latviešu zemniekiem, Rīgas mācību apgabala Krievijas pirmās revolūcijas priekšvakarā lasītpratēju skaits sasniedza augstu līmeni. Taču tas nebija nedz valdības gādības rezultāts, kā to mēdza uzsvērt izglītības ieredņi, nedz arī vācu mācītāju un muižnieku nopelns, ar ko nepelnīti lepojās baltvācu ideologi. Liela nozīme te bija pašu zemnieku un viņu bērnu tieksmei pēc izglītības, kā arī mājniecībai.

Kā vācu mācītāju un muižnieku ģermanizācijas mēģinājumiem, tā arī carisma rusifikācijas pasākumiem bija spilgti izteikts reakcionārs raksturs, tāpēc sastapa vienotu pretestību un nespēja nomākt ne latviešu tautu, ne tās progresīvo kultūru. Gluži otrādi – veicināja cīņas pastiprināšanos gan pret vācu muižniecību, gan arī pret patvaldību. Arī mēģinājumi izskaust no skolām dzimto valodu beidzās nesekmīgi.

2. VIDZEMES UN KURZEMES LAUKU TAUTSKOLU TĪKLS UN SKOLĒNU SKAITS

Mācību apgabala kuratora pārskati, kas Tautas izglītības ministrijai tika iesniegti ik gadus, nedod precīzus datus par skolu un skolēnu skaitu Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotajā daļā atsevišķi, jo aptver visu Rīgas mācību apgabalu kopā. Plašākais

statistisko datu apkopojums ir publikācijas par pamatskolu skaitīšanu visā Krievijas impērijā, kas notika 1911. gada janvārī, kur sniegtas ziņas par pamatizglītības mācību iestāžu skaita izmaiņu Kurzemē un un Vidzemes guberņās latviešu apdzīvotajā daļā laikā no 1894. līdz 1911. gadam (pilsētās un laukos kopā)¹ (sk. 1. tabulu).

1.tabula

**Pamatizglītības stāvoklis Vidzemes un Kurzemes laukos
1894. un 1911. gadā**

	1894. g.		1911. g.	
	Vidzemē	Kurzemē	Vidzemē	Kurzemē
Pamatskolu kopskaits	678	573	802	621
Vienas skolas apkalpotā teritorija (kv. verstis)	38	43,8	22,7	38,2
Vidējais iedzīvotāju skaits uz 1 skolu	842	1254	832	1206

Kā rāda tabula, pamatizglītības iestāžu skaits kā Vidzemē, tā Kurzemē laikā no 1894. līdz 1911. gadam bija ievērojami pieaudzis. Tomēr tas izskaidrojams galvenokārt ar jaunu elementārskolu atvēršanu pilsētās, kuru skaits auga samērā strauji, it īpaši tāpēc, ka tika dibinātas arvien jaunas skolas apkalpotajā teritorijā gan Vidzemē, gan arī – nedaudz mazākā mērā – Kurzemē. Taču šeit minētie skaitļi ir vidēji rādītāji, kas iegūti, ņemot vērā arī pilsētu elementārskolas. Iedzīvotāju dabiskā pieauguma dēļ faktiskais vidējais iedzīvotāju skaits uz 1 skolu aplūkotajā laikā būtiski nemainījās.

Lielākajam vairākumam Latvijas lauku iedzīvotāju bērnu 20. gs. sākumā vienīgās pieejamās skolas bija pagastskolas. Statistiskie dati liecina, ka 1911. gadā no 447 lauku elementārskolām 335, tas ir, gandrīz 75 procenti,² bija pagastskolas. Vidzemē šo mācību iestāžu bija nedaudz vairāk, taču skaits dots kopīgs ar igauņu apdzīvoto daļu. Pagastskolas atradās vietējo pašvaldības

¹ 1894. gada dati aprēķināti pēc grāmatas “Начальное народное образование в России”, т. I, Спб., 1900, с. 58 – 59, 1911 г. – “Одновременная перепись начальных школ в империи...”, вып. IX ч., Пг., 1914, с. 6 – 7, 9 – 10

² Однодневная перепись начальных школ..., вып. IX, ч.2, с.6

iestāžu uzturēšanā. Viens no vietnieku pulka locekļiem bija atbildīgs par skolas darbu, bet pagastskolu virsvadība atradās tautskolu inspektoru rokās.

Gadsimtu mijā Baltijas guberņās, īpaši Vidzemē un Igaunijā, laukskolu skaits samazinājās. Laikā no 1885. līdz 1898. gadam iedzīvotāju skaits Vidzemes guberņā kopā ar igauņu apdzīvoto daļu palielinājās par 7,7 procentiem, bet skolu skaits saruka par 13,9 procentiem. Kurzemes guberņā tajā pašā laikā iedzīvotāju skaits pieauga par 6,8 procentiem, bet skolu skaits samazinājās par 0,17 procentiem.¹ Iedzīvotāju skaita straujā palielināšanās izskaidrojama ar dabisko pieaugumu, bet it īpaši ar strādnieku imigrāciju Baltijā no citiem Krievijas apgabaliem, ko veicināja straujā rūpniecības un lauksaimniecības attīstība.

Skolu slēgšanu lielāko tiesu veica vācu muižnieki. Nevēlēdami samierināties ar noteicošās lomas zaudēšanu pār Baltijas guberņu tautskolām, kā arī ar krievu mācībvalodas ieviešanu šajās skolās, tajā skaitā arī vācu mācību iestādēs, muižnieki uzsāka aktīvu pretdarbību, kuras nolūks bija pierādīt carisma izglītības politikas nederīgumu Baltijas reģionā un saglabāt savas privilēģijas.

Skolu skaita samazināšanās saistīta arī ar izmaiņām Baltijas guberņu administratīvajā iedalījumā. 19. gs. beigās sakarā ar kapitālisma attīstību notika strauja lauku iedzīvotāju migrācija uz pilsētām, kā rezultātā dažos pagastos samazinājās nodokļu maksātāju skaits. Lai izvairītos no nodokļu pieauguma, sīkie pagasti apvienojās vai pievienojās lielākajiem. Līdz ar to arī viena no pagastskolām tika slēgta un palielinājās skolas apkalpojamā rajona platība, kas aprūtināja pagasta nomalēs dzīvojošajiem bērniem skolas apmeklēšanu.

Gadsimta sākumā Vidzemes latviešu apdzīvotajā daļā darbojās 16, bet Kurzemes guberņā – 21 ministrijas skola.² Tās atvēra un daļēji uzturēja valsts, un to uzdevums bija veicināt vietējo zemnieku rusifikācijas procesu. Mācību ilgums vienklasīgajās ministrijas skolās bija 3 ziemas, bet divklasīgajās – piecas ziemas, kas atbilda pagastskolas un draudzes skolas kursam. Vācu muižnieki, bet it īpaši mācītāji pret šīm mācību iestādēm izturējās noraidoši un visādi centās kavēt to darbību.

Bez pagastskolām un ministrijas skolām Vidzemē darbojās arī 66 luterticīgo draudzes skolas, kurās uzņēma pagastskolas beigušos.

¹ Русская школа, 1904, № 10/11, с. 169

² KVVA, 733.f., 203. apr., 785. l., 17. lp.

20. gs. sākumā šīs mācību iestādes bija nonākušas smagos apstākļos, jo Rīgas mācību apgabala kurators 1902. gadā deva norādījumu, ka maksa par mācībām šajās skolās nav ņemama. Dažām mācību iestādēm bija atņemta arī zeme, līdz ar to tās bija atstātas bez eksistences līdzekļiem. Kā liecina Vidzemes gubernatora ziņojumi iekšlietu ministram, pateicoties vietējo skolu valžu nolaidīgajai darbībai, normāls mācību darbs draudzes skolās nereti tika traucēts, bet dažās vietās pilnīgi pārtraukts.¹ Arī mācību apgabala kurators Baltijas guberņu draudzes skolas kā svešai konfesijai piederošas mācību iestādes neatbalstīja. Visu šo apstākļu dēļ draudzes skolas darbojās vāji. 1902. gada tautskolu inspektoru konference konstatēja, ka no 100 draudzes skolām tikai 20 darbojas pēc 1899. gadā apstiprinātās programmas.²

Bez tam Baltijas guberņā darbojās arī pareizticīgo draudzes skolas un palīgskolas. Gadsimta sākumā Vidzemē pavisam bija 82, bet Kurzemē – 21 pareizticīgo mācību iestāde.³ Pareizticīgo skolās jau 19. gs. beigās mācījās ievērojams skaits luterticīgo bērnu, kuriem šīs skolas bija izdevīgi apmeklēt to atrašanās vietas dēļ. Daļa vecāku, vēlēdamies, lai bērni labāk apgūtu krievu valodu, sūtīja viņus mācīties pareizticīgo skolās.

Daudzi lauku trūcīgo vecāku bērni pirmās un nereti arī vienīgās zināšanas joprojām ieguva māj mācības ceļā, kas rusifikācijas apstākļos faktiski zaudēja savu nozīmi lauku bērnu izglītības sistēmā. Vairums tautskolu inspektoru iestājās par krievu valodas kā mācībvalodas ieviešanu Baltijas guberņu visu tautību skolās, sākot ar pirmo mācību gadu. Bet, tā kā mājās bērni tika mācīti dzimtajā valodā, cariskie izglītības sistēmas ierēdņi centās padarīt māj mācību nevajadzīgu, nosakot, ka pagastskolās var uzņemt arī mācībām nesagatavotus bērnus. Tomēr māj mācība turpināja darboties, jo tai Vidzemes un Kurzemes laukos bija gadsimtiem senas tradīcijas. Tā bija saaugusi ar tautas pedagoģiju, kur vecākās paaudzes pārstāvji mācīja bērniem ne vien lasītprasmi, bet ar tautas garamantu palīdzību sniedza jaunajai paaudzei pirmās ētiskās, estētiskās un citas dzīvei derīgas atziņas. Kurators G. Uljanovs ziņojumā izglītības ministram atzina, ka māj mācība ir spēcīgs ierocis cīņā pret rusifikāciju.⁴

¹Rīgas Avīze, 1903, Nr. 192

²Русская школа, 1904, № 10/11, с. 165

³Однодневная перепись начальных школ..., вып. 9., ч. I, с. 6

⁴PSRS CVVA, 733. f., 173. apr., 94. l., 1. lp.

2. tabula

**Skolēnu skaita izmaiņas Vidzemes un Kurzemes laukskolās
gadsimtu mijā¹**

Guberņa	Skolu kopskaits		Skolēnu kopskaits		Skolēnu sk. proc. no iedzīv. kopsk.	
	1894.	1911.	1894.	1911.	1894.	1911.
Vidzemē	678	802	38357	56175	6,3	6,5
Kurzemē	573	621	35254	42860	5,4	5,7
Kopā	1251	1423	73611	99035	5,9	6,3

Dati liecina, ka minētajā laika posmā pamatizglītības iestāžu audzēkņu kopskaits Latvijā (Vidzemē un Kurzemē) palielinājās par apmēram 35 procentiem. Taču tas notika tāpēc, ka pieauga skolēnu skaits pilsētu elementārskolās. Turpretī laukos bezzemnieku migrācijas uz rūpniecības centriem dēļ, kur tie kļuva par pilsētas strādniekiem, arī skolēnu skaits palielinājās tikai nedaudz. Tā Kurzemē 1899. gadā 412 lauku tautskolās mācījās 29,4 tūkstoši bērnu,² bet 1911. gadā 447 tautskolās – 30,2 tūkstoši bērnu.³

Vidzemes guberņā mācību apgabala valdes sniegtajos pārskatos nebija uzrādīts atsevišķi latviešu apriņķos laukskolu un skolēnu skaits, taču arī to skolēnu skaita pieauguma tempi laukos, tāpat kā Kurzemē 20. gs. sākumā, nebija augsti. Jāņem vērā arī tas, ka daļa turīgo zemnieku savus bērnus sūtīja mācīties uz pilsētu skolām.

Smago materiālo apstākļu dēļ ievērojama daļa skolēnu pārtrauca mācības, nebeiguši skolas kursu. Arī no pagastskolām un draudzes skolām aizgāja ievērojams skaits skolēnu. Pēc nepilnīgām ziņām 1909./10. mācību gadā no lauku tautskolām izstājās 18,1 procents skolēnu. Vienlaicīgi pēc oficiāliem datiem šo skolu pilnu kursu, kur mācības ilga 3 – 5 gadi, beidza tikai 14,7 procenti no skolēnu kopskaita.⁴

¹ Даты за 1894 г. – Начальное народное образование в России, т. I. Спб., 1900, с. 58, за 1911 г. – Однодневная перепись начальных школ в империи..., вып. 9, ч. 2, с. 6–7, 9–10

² ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 203, л. 17

³ Однодневная перепись начальных школ в империи..., вып. IX, ч. 2, с. 6–7

⁴ Turpat

Tā kā pagastskolas kurss ilga 3 ziemas, bet daļa kalpu un valnieku bērnu parasti skolā mācījās tikai 1–2 ziemas, no 7 līdz 14 gadus vecu skolēnu skaits bija samērā neliels: 1911. gadā Vidzemes laukskolās mācījās 36,5 procenti, bet Kurzemes pagastskolās – tikai 27,5 procenti minētā vecuma bērnu.¹ Vidzemē skolēnu kopskaitu jūtami palielināja šeit darbojošās draudzes skolas, kurās skolēni mācījās 5 gadus. Ja ņemam vērā, ka 7–14 gadu vecumā esošo bērnu skaits bija apmēram divkārt lielāks nekā to bērnu skaits, kuriem vajadzēja 3 gadus mācīties obligātajā pagastskolā, jākonstatē, ka Vidzemē lauku skolas aptvēra ap 73 procenti, bet Kurzemē – tikai ap 55 procenti bērnu, kuriem saskaņā ar toreizējiem likumiem vajadzēja mācīties skolās. Tātad ievērojama daļa bērnu, īpaši trūcīgo iedzīvotāju pēcnācēji, kuriem nebija iespējas apmeklēt skolu vai arī kuri mācījās tikai 1–2 ziemas, palika pilnīgi bez vai arī ar ļoti trūcīgām zināšanām.

Lai gan zēnu un meiteņu skaits skolas vecumā bija gandrīz vienāds, tomēr arī 20. gs. sākumā, tāpat kā 19. gs. beigās, skolās bija lielāks skaits zēnu nekā meiteņu. 1911. gadā Rīgas mācību apgabalā no 7–14 gadus veco lauku bērnu skaita skolās mācījās 35 procenti zēnu un 30,8 procenti meiteņu. Tādējādi vēl arvien vecāki uzskatīja, ka meiteņu skološana nav īpaši nepieciešama. Tāpat arī pilsētu elementārskolās zēnu skaits bija lielāks nekā meiteņu skaits. Vecāki savus dēlus vairāk sūtīja skolā, lai viņiem dotu priekšrocības karadienestā, sagādātu iespējas iegūt labāku darbu un stāvokli sabiedrībā. Jāņem vērā arī tas apstāklis, ka līdz 20. gs. sākumam zēni tika gatavoti darba dzīvei, lai vieni paši varētu apgādāt ģimeni. Sievietes algotā darbā bija nodarbinātas mazāk. Īpaši tas sakāms par pilsētām, kur mājasmātes lielāko tiesu bija aizņēmas ar ģimenes aprūpēšanu un bērnu audzināšanu.

3. MĀCĪBU DARBA APSTĀKĻI LAUKU TAUTSKOLĀS

Lielākā daļa Vidzemes un Kurzemes pagastskolu un draudzes skolu 20. gs. sākumā bija izvietotas vienkārtīgu koka ēkās, kuras bija uzceltas pirms vairākiem gadu desmitiem un pa daļai savu mūžu jau nokalpojušas. Bez tam tās bija paredzētas daudz mazākam skolēnu skaitam. Līdz 1905. gadam skolu jaunceltņu Vidzemes un Kurzemes laukos bija maz, jo valsts šim nolūkam līdzekļus nedeva

¹ Однодневная перепись начальных школ в империи..., вып. IX, ч. 2, с. 15

un vienīgais eksistences avots bija pagastu pašvaldību kases. Pagastos ar nelielu iedzīvotāju skaitu skolas celtniecībai un dažkārt pat remontam bija grūti atrast līdzekļus, jo zemnieki un kalpi jau tāpat maksāja lielus nodokļus.

Skolu administrācijas ierēdņi pārskatos un oficiālos ziņojumos bieži atzīmēja tautskolu neērtos darba apstākļus. Par to runāja kurators A. Švarcs 1901. gadā, īpaši atzīmēdams telpu trūkumu. Noklusējot vienu no galvenajiem tautskolu grūtību cēloņiem – valdības finansālā atbalsta trūkumu, cara ierēdnis minēja otršķirīgus apstākļus, kas kavēja esošo ēku kapitālu pārbūvi vai jaunu celtniecību – proti, zemes gabalī, uz kā skolas atradās, neesot bijuši nodoti pagasta rīcībā, tāpēc muižnieki varot zemi jebkurā laikā atņemt.¹

Lai gan mājas, kurās 20. gs. sākumā darbojās Baltijas guberņu laukskolas, bija speciāli šim nolūkam celtas (Kurzemē tādu bija 81,2 procenti, bet Vidzemē – 82 procenti, telpu skaits normālam mācību darbam bija nepietiekams. Kurzemē apmēram pusei skolu – 49,9 procentiem bija tikai viena klases telpa, bet Vidzemē šādu skolu bija vēl vairāk – 58,5 procenti no kopskaita.² Tātad vidēji pat vairāk nekā pusei laukskolu un pilsētu elementārskolu vajadzēja darboties neērtos apstākļos, jo visus skolēnus nācās mācīt vienā klases telpā. Laukos skolu ar vienu telpu bija ievērojami vairāk nekā pilsētās. Pēc skolu skaitīšanas datiem 69 procenti lauku tautskolu (visā Rīgas mācību apgabalā) mācības vajadzēja organizēt vienā klasē. Tas liecina, ka laukskolās darba apstākļi bija grūtāki nekā pilsētu elementārskolās.

Daudzi arhīvu dokumenti un korespondences tā laika presē raksturo skolu telpu neapmierinošo stāvokli un bērnu lielo saspiesību tajās. Piemēram, visas četras Rucavas pagasta skolas darbojās vecās koka ēkās, kuras draudēja sagrūt. Tāpat arī Aizputes Padures skola mita vecā ēkā ar maziem lodziņiem, cauru jumtu un izpuvušiem griestiem.³ Kā atzīmēja kāds korespondents, Sakas pagastskola atradās zemā, purvainā vietā. Ziemas laikā skolā sienas vienmēr bija mitras, gaiss drēgns, tādēļ liela daļa skolēnu slimoja ar garo klepu. Tā kā skola spēja uzņemt tikai 90 skolēnus, ap 200 bērniem vajadzēja palikt mājās vai arī meklēt citu skolu.⁴ Daudzas Kurzemes pagastskolas darbojās stipri šaurās telpās.

¹ ЦГИА СССР, ф. 733. оп. 203, д. 2786, л. 13

² Latvijas VVA, 621. f. 1. apr., 1043. l., 12. lp.

³ "Baltijas Vēstnesis", 1900, Nr. 200

⁴ "Pēterburgas Avīzes", 1904, Nr. 3

Jelgavas rajona tautskolu inspektors atzīmēja, ka Penkules pagastskolā nepiemērotā klases telpā ar zemiem griestiem varēja mācīties ne vairāk par 60 skolēniem, bet uzturējās 112 bērnu, nopietni kaitējami savai veselībai.¹

Viena no lielākajām Kurzemes pagastskolām atradās Skrundā. 1905. gadā tajā mācījās 340 skolēnu. Par lielo saspiestību skolas telpās pagasta saimnieki sūdzējās virskomisijai, norādīdami, ka telpas tik lielā mērā pārpildītas, ka skolēniem jāsēd pat pie logiem, lai rakstīšanai izmantotu palodzes, jo solos visiem nepietika vietu.² Skolas telpu paplašināšanai Skrundā bija nepieciešams ilgs laiks, – tikai pēc vairākiem gadiem esošajai ēkai uzcēla piebūvi.

Tautskolu darba apstākļus bieži pasliktināja skolu saplūšana, kas parasti notika tad, ja apvienoja divas administratīvas vienības.

Tā, apvienojot Valkas un Lugažu pagastus, izveidoja vienu skolu, kurā 2 neērtās telpās tika saspiests ap 120 skolēnu. Telpas apkurināja tikai katru otro dienu, tām trūka dubultlogu, taču pagasta amatvīri maz interesējās par darba apstākļu uzlabošanu skolā.³

Arī daudzas draudzes skolas atradās neapmierinošās telpās. To skaitā bija Aizkraukles draudzes skola, kuras ēka bija veca un sašķiebusies, taču baznīcas konvents nedeva līdzekļus jaunas skolas būvei. Caurā jumta dēļ griesti sapuva, lietus laikā klasēs satecēja peļķes, ziemā vējš pa šķirbainajām sienām sapūta sniegu. Auksto telpu dēļ skolēni bieži slimoja. Arī skolas inventārs un nedaudzie uzskates līdzekļi (kartes un attēli) bija nolietoti, taču jaunus iegādāties nebija iespējams, jo trūka naudas.⁴

Tāpat neapmierinoši darba apstākļi bija daudzām ministrijas skolām, jo valdības atvēlēto līdzekļu nepietika, lai iekārtotu apmierinošas telpas. Rīgas mācību apgabala kurators A. Ščerbakovs 1913. gadā izglītības ministram ziņoja, ka Sidgundas ministrijas skolai ir tikai 2 klašu telpas, kurās trim skolotājiem vienlaicīgi jādarbojas ar 6 skolēnu grupām. Skolā trūka gērbtuves, ēdamtelpas un telpas atpūtai starpbrīžos. Kurators atzīmēja, ka pagastam nepieciešams piešķirt aizdevumu, lai skolas ēkai varētu uzcelt otro stāvu.⁵ Valsts atbalsts bija nepieciešams arī Dzērbenes skolas paplašināšanai, jo daudziem bērniem nebija iespējams tajā iestāties šauru telpu dēļ. Pavisam nepietiekamas telpas bija Raganciema skolā, kur mācības notika vienā šaurā istabā. Mācību darbs notika

¹ Latvijas VVA, 621. f. 1. apr., 1043. l., 3., 8. lp.

² Turpat, 971. l., 86. lp.

³ "Pēterburgas Avīzes", 1903, Nr. 14.

⁴ Turpat, 1905, Nr. 65

⁵ Latvijas VVA, 384. f. 1. apr., 1407. l., 90. – 91. lp.

2 maiņās – priekšpusdienā un pēcpusdienā. Telpas vajadzēja paplašināt arī Gatartas, Gaiķu un Apriķu skolām. Šo pagastu iedzīvotāji bija sagādājuši būvmateriālus, taču celtniecībai trūka līdzekļu.¹

Nelabvēlīgos apstākļos 20. gs. sākumā darbojās arī 37 luterāņu un katoļu baznīcas skolas, kuras pārzināja garīdzniecība.

Šo skolu uzturēšanai līdzekļus ieguva no mācību maksas, ziedojumiem un dažādu biedrību iemaksām, tāpat arī nelielām summām, ko atvēlēja baznīca. Lai gan baznīcām piederēja prāvas muižas un tās ieguva daudz līdzekļu no ticīgo ziedojumiem, skolām tika atvēlētas niecīgas summas, tāpēc to telpas bija neapmierinošā stāvoklī. Piemēram, Embūtes baznīcas skolai bija ierādīta viena telpa. Šajā “klasē” griesti un sienas bija nokvēpuši, izdauzītās logu rūtis vajadzēja aizbāzt ar lupatām. Bērni bija ļoti saspiesti, jo vienīgo klases telpu izmantoja arī par guļamistabu – vakarā ienesa salmu maisus un tos nometa uz ķieģeļu klona, bet no rīta nesa atpakaļ uz bēniņiem, lai atbrīvotu telpu mācībām.²

Vistrūcīgākajos apstākļos Baltijas guberņās darbojās pareizticīgo palīgscolas un draudzes skolas, kuras bija pakļautas diviem resoriem – pareizticīgo baznīcas sinodei un mācību apgabala valdei. 1913. gadā Vidzemes laukos darbojās 82, bet Kurzemē – 21 šī tipa skolas. Tajās mācījās ap 18,9 tūkst. skolēnu.³ Visos oficiālajos pārskatos un carisko ierēdņu ziņojumos šīs mācību iestādes vērtētas kā visnožēlojamākās, pat nosauktas par “mirstošām skolām”. Iemesls šo skolu trūcīgajai bāzei bija tas, ka gan Tautas izglītības ministrija, gan pareizticīgo baznīcas sinode atvēlēja niecīgus līdzekļus šo skolu uzturēšanai. Arī pareizticīgie iedzīvotāji pagastos parasti dzīvoja mazākā skaitā un bija trūcīgāki nekā luterticīgie, tāpēc skolas nespēja nopietni atbalstīt. Šajās mācību iestādēs strādāja sliktāk sagatavotie un sliktāk atalgotie skolotāji. No 744 pareizticīgo skolu skolotājiem tikai 339 bija ieguvuši skolotāju tiesības (1913. gadā).⁴ Bieži šajās skolās bērnus mācīja psalmotāji, kuri lielāko tiesu bija aizņemti ar baznīcas pienākumu pildīšanu.

¹ Latvijas VVA 384. f., 1. apr., 1407. l., 90. – 91. lp.

² “Pēterburgas Avīzes”, 1905, Nr. 40

³ Православные народные школы в Прибалтийских губернях. Спб., 1914, с. 3

⁴ Turpat

Lai gan 20. gs. sākumā daudzi Vidzemes un Kurzemes pagasti, rūpēdamies par skolu darba apstākļu uzlabošanu, uzcēla jaunās ēkas, tomēr vēl ne mazums bija arī tādu skolu, kuras atradās vienā namā ar pagasta valdi, pagasta tiesu un pat aresta telpām. Šāds skolu izvietojums ievērojami traucēja tām darbu. Visbiežāk šādas skolas, kam nebija savas pilnīgi atsevišķas ēkas, sastopamas Kurzemē. Piemēram, zem viena jumta ar skolu pagasta valdes bija Turlavā, Padurē un dažos citos pagastos, bet Engurē vienā ēkā ar skolu bija pagasta tiesa, Elejā – pagasta valde un aresta telpas.¹

Vidzemē un Kurzemē lauku iedzīvotāji dzīvoja viensētās, tāpēc daudziem bērniem uz skolu vajadzēja iet vairākas verstis. Tālāk dzīvojošie skolēni visu nedēļu – no pirmdienas līdz sestdienai – uzturējās skolā. Bieži internātam bija atvēlētas jumta istabiņas, kurās lielākas ietilpības labad guļamās lāviņas izvietoja 2 stāvos. Šajās guļamtelpās parasti glabājās arī pārtikas lādītes, te bērni ieturēja maltīti. Tā Aizputes apriņķa Sakaslejas skolā skolēnu guļamistabas nemaz neatbilda higiēnas prasībām – tās bija pārāk mazas, lāviņas bija novietotas tuvu griestiem, tāpēc nepietika vietas gaisa apmaiņai, meiteņu guļamistabā grīdas vietā bija ķieģeļu klons.²

Abās Džūkstes pagastskolās bez klases un guļamtelpām nekādu citu telpu nebija, tāpēc ziemā bērni bija ārkārtīgi saspīesti, guļamtelpās viņiem nācās arī mazgāties. Pārkāpjot pat toreizējās sanitārās normas, šo skolu “internātos” dzīvoja apmēram 2,5 reizes lielāks skolēnu skaits, nekā varēja atļaut. Svaiga gaisa trūkuma un lielās saspīestības dēļ bērni ātri nogura, novājēja un slimoja.³

Bērnu saspīestība toreizējos “internātos” kļuva par lipīgu slimību – šarlaka, difterijas, masalu u.c. – izplatīšanās veicinātāju. Šādu slimību dēļ skolas bieži slēdza uz vairākām nedēļām, tādējādi vēl vairāk saīsinot jau tā negaro mācību gadu. Kā atzīmēts mācību apgabala inspektora ziņojumos, toreizējās sanitārās normas atļāva klasēs un guļamtelpās uzturēties apmēram uz pusi mazākam skolēnu skaitam, nekā tas faktiski bija. No 800 vairāku gadu laikā pārbaudītajiem bērniem apmēram 26% slimoja ar lipīgu acu slimību – trahomu, pret ko ne Tautas izglītības ministrija, ne arī vāciskie skolu orgāni neveica nekādus pasākumus.⁴

¹Latvijas CVVA, 621. f., 1. apr., 974. l., 14. – 22. lp., 1064. l., 11. – 13. lp.

²Turpat, 1021. l., 2. – 3. lp.

³“Apskats”, 1904, Nr. 51

⁴“Izglītība”, 1909, Nr. 7, 558. – 559. lpp.

Sekmīgam mācību darbam lauku tautskolās kaitēja mainīgais skolēnu sastāvs, jo dzīves un darba apstākļu dēļ laukstrādnieki bieži mainīja uzturēšanās vietas, bet viņu bērni gandrīz katru gadu apmeklēja citu skolu. Kā atzīmēja tā laika prese, lielā daļā pagastskolu ik gadus puse bērnu atstāja savu skolu un nākamajā gadā mācījās citā, jo viņu vecāki bija pārcēlušies uz citu pagastu.¹ Skolēni bieži kavēja mācības, jo kalpu bērniem trūka apģērba un apavu. Ja skola atradās vairāku verstu attālumā, ziemas puteņa un sala laikā trūcīgo vecāku bērniem nebija iespējams ierasties skolā.

Minētais liecina, ka Kurzemes un Vidzemes lauku tautskolu darba apstākļi 20. gs. sākumā nebija jūtami uzlabojušies, salīdzinot ar 19. gs. 80. – 90. gadiem. Cēlonis tam bija cara patvaldības un valdošo šķiru nevēlēšanās veicināt tautas izglītību. Skolu tīkls un to materiālā bāze nevarēja attīstīties un nostiprināties bez valsts atbalsta.

Tikai pēc 1905. – 1907. gada revolūcijas, kad Domē tika apspriests Tautas izglītības ministrijas iesniegtais likumprojekts par vispārējās elementārās izglītības ieviešanu impērijā, 1909. gada 22. jūnijā cars izdeva likumu par skolu celtniecības fonda izveidošanu pie Tautas izglītības ministrijas un nolikumu par līdzekļu piešķiršanu no valsts kases pamatskolu ēku celtniecības vajadzībām.²

4. MĀCĪBU UN AUDZINĀŠANAS DARBS LAUKU TAUTSKOLĀS

Mācību programmas (tā sauktās paraugprogrammas),³ ko Rīgas mācību apgabala lauku un pilsētu elementārskolām pieņēma 1899. gadā, palika spēkā līdz 1907. gadam. Nelieli grozījumi un papildinājumi atsevišķos mācību priekšmetos (krievu valoda, vēsture) tika ieviesti ar ministrijas vai mācību apgabala kuratora īpašiem rīkojumiem.

Līdz 1907. gadam palika spēkā arī 1899. gadā izdotajās programmās publicētais nedēļas stundu sadalījums kā pagast-

¹ "Apskats", 1904, Nr. 14

² Latvijas VVA, 4983. f., 2. apr., 1217. l., 13. lp.

³ Примерные программы предметов, преподаваемых в начальных народных училищах Рижского округа. – Р., 1899.

skolām, tā arī draudzes skolām. Šīs programmas paskaidrojumos bija norādīts, ka tajā sniegts “visminimālākais zināšanu apjoms”, bet, ja kāda skola atradās sevišķi labvēlīgos apstākļos – ja skolēnus varēja sadalīt atsevišķās klašu istabās un tajās mācīja atsevišķi skolotāji, tad, saņemot šim nolūkam tautskolu direktora atļauju, varēja vielas apjomu nedaudz paplašināt, 1899. gadā publicētajās programmās bija sniegti īsi metodiski norādījumi katra priekšmeta mācīšanā, kā arī paredzēts vielas apjoms. Šīs programmas ietvēra plašāku un sistematizētāku kursu nekā agrākās vācisko skolu valžu sastādītās mācību programmas lauku un pilsētu pamatskolām.

Mācību darbā 20. gs. sākumā, pieaugot skolēnu skaitam visu tipu skolās, vēl aktuālāka kļuva problēma par skolotāja darbu vienlaicīgi ar vairāku grupu skolēniem.

Aplūkojot mācību darbu vienkomplekta skolās, tautskolu inspektora Pravdina 1900. gadā organizētajā skolotāju apspriedē tās dalībnieki konstatēja, ka tā ir vājākā vieta mācību darba organizācijā, jo vienlaicīga visu triju grupu (ziemu) skolēnu mācīšana dod vissliktākos rezultātus, tā kā skolotājs nav spējīgs saistīt visu skolēnu uzmanību. Viens no paņēmieniem, ko skolotāji pielietoja vienkomplektu skolās, bija mācību stundas dalīšana trīs daļās, lai ar katru grupu strādātu trešdaļu stundas, vai arī darbs ar vienu grupu katrā trešajā stundā. Sanāksmes dalībnieki, apsprieduši tautskolu inspektora Pravdina ierosinājumu, atbalstīja viņa priekšlikumu, ka dzimtajā valodā, dziedāšanā un ticības mācībā skolotājs vienlaicīgi darbojas ar visām trim grupām, turpretī aritmētikas un krievu valodas stundās viņš dod vienai no grupām patstāvīgu darbu un ar abām pārējām pa pusstundai strādā patstāvīgi.¹

Mācību darba pilnveidošanai apgabala kurators M. Kapustins 1892. gadā ierosināja Tautas izglītības ministrijai noteikt lauku tautskolās četras ziemas ilgu mācību laiku. Taču dažus gadus vēlāk viņa pēctecis M. Lavrovskis norādīja, ka mācību ilgumu pagarināt nav nepieciešams, jo tas dotu samērā mazu ieguvumu darba uzlabošanai, taču sadārdzinātu skolu uzturēšanu gandrīz divas reizes, kas pārsniegtu pagastu iedzīvotāju maksātpēju.² Lai gan vairākums skolotāju un plašās iedzīvotāju masas atbalstīja četrgadīgās tautskolas izveidi, valdība šādus pārkārtojumus izglītības sistēmā nevēlējās veikt. To neatbalstīja arī pagastu

¹ Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1901, № 4, Приложение, с. 2

² KVVA, 733. f., 1716 gm., 2310. l., 13., 14. lp.

pašvaldības iestādes, nevēlēdamās uzņemties liekus izdevumus palīgskolotāju algošanai, telpu paplašināšanai u.c. Neraugoties uz to, kā atzīmēja 1901. gada skolotāju apspriedes dalībnieki, četras ziemas ilgs mācību laiks kā neobligāts jau bija ieviests vairākās tautskolās, pat mācību iestādēs, kurās strādāja viens skolotājs. Pagastskolās ar diviem skolotājiem ceturtās ziemas skolēni nereti bija iedalīti atsevišķā grupā, bet skolās ar vienu skolotāju šie skolēni kopā ar trešās ziemas audzēkņiem atkārtoja mācīto vielu un to paplašināja. Vairākums apspriedes dalībnieku iestājās par četrgadīgo mācību laiku skolās, kur darbojās divi skolotāji.¹

Jautājums par mācību gada ilgumu un mācību kursa pagarināšanu tautskolās vēlreiz tika aplūkots Pirmā pasaules kara priekšvakarā – 1914. gadā to apsprieda tautskolu direktoru un inspektoru sanāksmē. Cariskie ierēdņi, ņemot vērā jau izveidojušos praksi laukos, izteicās par obligāto četrgadīgo pagastskolu, kā arī par 9 gadus vecu bērnu uzņemšanu šajās skolās (pēc oficiālajiem noteikumiem skolas vecums bija 10 – 13 gadi). Kurzemes guberņas tautskolu direktors I. Momots norādīja, ka mašīnu izmantošana laukos cēlusi darba ražīgumu, tāpēc iespējams mācības sākt jau 1. oktobrī un mācību gadu turpināt vismaz līdz 23. aprīlim, kā arī saīsināt Ziemassvētku un Lieldienu brīvdienu ilgumu. Šie pasākumi deva iespēju pagarināt mācību gadu vismaz par 5 nedēļām.² Taču Pirmā pasaules kara sākums neļāva veikt pat nelielus pārkārtojumus skolu mācību darbā.

Cariskie skolu pārvaldes orgāni, īstenojot reakcionāro rusifikācijas kursu, par skolu svarīgāko mācību darba uzdevumu izvirzīja pāriešanu uz krievu mācību valodu un krievu valodas iespējami pilnīgāku apguvi. Pamatojoties uz “Pagaidu papildnoteikumiem” un tautas izglītības ministra 1899. gada minētā dokumenta skaidrojumu, Rīgas mācību apgabala kurators N. Lavrovskis panāca, ka mācību apgabala valdei tika piešķirtas tiesības “veikt pasākumus”, lai latviešu skolās jau ar pirmo mācību gadu aritmētiku, bet ar otro mācību gadu ģeogrāfiju mācītu krievu valodā un tādējādi bērni tiktu sagatavoti pilnīgai pārejai uz krievu mācību valodu. Dzimtajā valodā atļāva mācīt tikai ticības mācību un baznīcas dziesmu dziedāšanu.³

¹ Циркуляр по Рижскому округу, 1901, №4, Приложение, с. 24 – 25

² Latvijas VVA, 384, f., 1. apr., 1407. l., 204. – 210. lp.

³ Циркуляр по Рижскому округу (учебному), 1899, №6, с. 230, 231

20. gs. pirmie gadi bija laiks, kad viskonsekventāk tika īstenoti reakcionārie rusifikācijas politikas pasākumi, kad neapgūtā, svešā valodā bērniem bija jāmācās grūtākie mācību priekšmeti. Tajā pašā laikā dzimtās valodas apguve bieži vien bija atkarīga no skolotāja labas gribas un centības.

Progresīvie skolotāji un citi demokrātiskās inteligences pārstāvji jau Jaunās strāvas laikā vērsās pret sastingušo, dogmatisko attieksmi mācību darbā, par iekalšanas un dīdīšanas metožu izskaušanu no skolu dzīves, prasīja atzīt un ievērot skolēnu dzimtās valodas tiesības tautskolās, norādīja, ka mācību vielas sekmīgai apgūšanai nepieciešams vispirms labi iemācīties mātes valodu. 20. gs. sākumā kustība pret carisma reakcionāro politiku tautas izglītības jomā pastiprinājās. Progresīvā sabiedrība un tautskolotāji izvērta cīņu par skolas demokratizāciju, mācību procesa pilnveidi un mācību satura radikālu pārkārtošanu. Sevišķi aktuāla šī kustība kļuva 1905.–1907. gada revolūcijas laikā un bija cieši saistīta ar masu revolucionāro cīņu pret cara patvaldību un vācu baronu jūgu. 1905. gada sākumā rusifikācijas politikas nelietderīgumu Baltijas guberņās atzina cara padomdevējs orgāns Ministru komisija, kas skolu lietas Rīgas mācību apgabalā sakarā ar izglītības līmeņa pazemināšanos uzskatīja par neapmierinošām.¹ Ministru komiteja uzdeva izglītības ministram kopīgi ar Iekšlietu ministrijas, Baltijas guberņu muižniecības, pilsoņu un zemniecības pārstāvjiem uzsākt Baltijas guberņās pastāvošo skolu noteikumu caurskatīšanu un jauna projekta izstrādāšanu.²

Kā liecina turpmākie noteikumi, carisma mērķis nebija piekāpties progresīvajai domai un revolucionārajiem spēkiem, bet tikai nomierināt prātus, pārvilināt savā pusē svārstīgo liberālās pilsonības slāni, lai pēc tam no jauna pārietu uzbrukumā mazākumtautību tiesībām uz izglītību.

1905. gada jūlijā tika izdots rīkojums skolās, kas tiek uzturētas par privātiem vai organizāciju līdzekļiem, mācības organizēt vietējā valodā. Krievu valodā obligāti bija jā mācās tikai Krievijas vēsture, Krievijas ģeogrāfija, krievu valoda un literatūra. Šis rīkojums faktiski nekādus atvieglojumus nedeļa, jo tā pēdējā daļā bija norādīts, ka pilntiesīga dokumenta iegūšanai par mācību iestādes beigšanu gala eksāmeni visos priekšmetos, izņemot dzimto valodu

¹ Губернские ведомости, 1905, № 135

² Apskats, Nr. 51

un ticības mācību, kārtojami krievu valodā.¹ Lielākas tiesības rīkojums deva vāciešiem, kuri pēc tā publicēšanas saņēma atļauju atjaunot agrāk slēgtās ģimnāzijas, kā arī atvērt privātskolas ar vācu mācību valodu.

Tautas masu dzīvā interese par skolas pārkārtošanu un neapmierinātība ar valdības reakcionāro politiku izglītības jomā, kā arī tautskolotāju aktīvā līdzdalība un atsaucība revolūcijas laikā piespieda Rīgas mācību apgabala kuratoru D. Ļevšinu 1905. gada oktobrī publicēt cirkulāru, ar kuru tika atļauts lauku tautskolās un pilsētu elementārskolās pirmajos divos gados visus priekšmetus mācīt dzimtajā valodā, ja visi skolēni pieder vienai tautībai.¹ Patiesībā D. Ļevšina cirkulārs tikai atjaunoja 1887. gada "Pagaidu papildnoteikumus" noteikto kārtību, kādu vajadzēja ievērot mācību darbā tautskolās. Taču, lai gan šajā cirkulārā nekādā ziņā netika paplašinātas dzimtās valodas tiesības, reakcionārie ierēdņi nikni uzbruka D. Ļevšinam un viņš bija spiests atstāt savu amatu. D. Ļevšina pēcteču laikā tautskolu inspektori, tāpat kā pirms 1905. gada revolūcijas, neatlaidīgi centās panākt, lai visus priekšmetus tautskolā, atskaitot ticības mācību un dzimto valodu, jau no paša sākuma mācītu krievu valodā. Oficiāli minēto D. Ļevšina cirkulāru atcēla tikai 1913. gadā. Lai novērstu domstarpības par mācību valodu ģeogrāfijas stundās, kurators D. Ļevšins noteica, ka laukskolās un pilsētu elementārskolās ģeogrāfija mācāma, tikai sākot ar trešo mācību gadu, bet visi priekšmeti saskaņā ar 1887. gada likumu jāmaca tikai krievu valodā. Krievu valodai, salīdzinot ar iepriekšējo mācību plānu, bija noteikts par piecām stundām nedēļā lielāks stundu skaits. Vienu no krievu valodas stundām trešajā mācību gadā varēja izmantot izskaidrojošajai lasīšanai, lasot stāstiņus no Krievijas vēstures. Par vienu stundu nedēļā visās tautskolās tika palielināts stundu skaits arī dzimtajai valodai. Šajā stundā vajadzēja skolēniem lasīt priekšā fragmentus no Krievijas ģeogrāfijas aprakstiem.

Trešajā ziemā vairs nebija paredzēta glītrakstīšana. Palielinot stundu skaitu krievu valodā, jūtami tika samazināts stundu skaits aritmētikā. Krievu valodā klāt nākušās stundas vajadzēja izmantot galvenokārt sarunu valodas apguvei.

---

¹Циркуляр по Рижскому округу, 1906, № II, с. 334

1907./08. mācību gadā pagastskolās un ministrijas skolu pirmajās klasēs tika ieviests šāds mācību plāns:¹

	I	II	III	Kopā	Pēc agrākā mācību plāna kopā
Ticības mācība	6	6	6	18	18
Krievu valoda	10	10	9	29	24
Dzimtā valoda	6	6	5	17	16
Aritmētika	4	4	6	14	18
Ģeogrāfija	-	-	3	3	4
Glītrakstīšana	2	2	-	4	6
Dziedāšana	3	3	3	9	9
Kopā	31	31	32	94	95

Šī tabula rāda, ka visvairāk stundu pagastskolās bija atvēlēts krievu valodai, kura aizņēma gandrīz 1/3 no visa mācību laika. Ievērojami zaudēja aritmētikas mācīšana, kurai visā tautskolas kursā tika paredzētas tikai 14 stundas. Arī dzimtajai valodai stundu skaits netika jūtami palielināts. Tādējādi šis mācību plāns skaidri atspoguļoja carisko ierēdņu centienus turpināt reakcionāros piespiedu pasākumus krievu valodas apguvei, ignorējot dzimtās valodas intereses.

5. IZĢĪTĪBAS STĀVOKLIS VIDZEMES UN KURZEMES GUBERNĀS PILSĒTĀS

Kopš zemnieku brīvīšanas Kurzemē 1817. un Vidzemē 1819. gadā pastāvēja likums, kas noteica vispārējo pamatizglītību skolas vecuma lauku bērniem. Lai gan šie noteikumi bija formāli un tālu ne visa zemnieku jaunā paaudze ieguva elementāro pamatizglītību, tiem bija zināma pozitīva nozīme. Uz Baltijas guberņu pilsētu skolām šie likumi neattiecās. Viens no galvenajiem izglītības stimuletājiem pilsētās bija straujā ražošanas attīstība, kas prasīja arvien vairāk attiecīgi sagatavotu darbinieku. Turklāt, tāpat kā Vidzemes un

¹Циркуляр по Рижскому округу, 1906, № II, с. 334

²Turpat, 1907, № II, с. 428–429

Kurzemes laukos, arī pilsētās latviešu tautības iedzīvotāji centās sūtīt savus bērnus skolās, uzskatot, ka izglītība ir viens no galvenajiem nosacījumiem ceļā uz pārticību un labklājību.

20. gs. sākumā straujās rūpniecības un tirdzniecības pieauguma dēļ pilsētās ik gadus palielinājās iedzīvotāju skaits (īpaši Rīgā). No laukiem nāca klāt aizvien jauni darba meklētāji un kopā ar viņiem skolas vecuma bērni. Bez tam uz pilsētas elementārskolām un vidējām mācību iestādēm devās arī lauku pilsonības jaunā paaudze. Oficiālajos statistikas materiālu krājumos nav izdevies atrast ziņas par skolas vecuma bērnu skaitu Baltijas guberņu pilsētās šajā laika posmā, vienīgi no Rīgas pilsētas galvas ziņojuma, kas ievietots statistisko rakstu krājumā, redzams, ka pilsētā ik gadus 10 – 12 tūkstoši skolas vecuma bērnu palika bez izglītības.¹ Par galveno skolas neapmeklēšanas cēloni viņš uzskatīja skolu un skolotāju trūkumu, kā arī materiālās bāzes neapmierinošo stāvokli. Tāpat kā laukos, arī Baltijas guberņu pilsētās pastāvēja liela elementārizglītības mācību iestāžu dažādība. Strādnieku bērniem pamatizglītību sniedza pilsētas vai valsts uzturētās elementārskolas. Daudzi no viņiem trūcīgas pamatzināšanas ieguva fabriku atvērtajās un uzturētajās fabriku skolās. Vidējo slāņu jaunā paaudze apmeklēja tā sauktās pilsētas skolas* vai arī Marijas skolas,** kur viņi bez vispārējās izglītības bieži vien ieguva arī prasmes un iemaņas kādā amatā. Bērni, kuri tika gatavoti mācībām skolotāju semināros, apmeklēja sagatavošanas klases pie šīm mācību iestādēm vai arī pie vidējām mācību iestādēm.

Ja Baltijas guberņu laukos gadsimtu mijā skolu skaitam bija tendence samazināties, tad pilsētās mācību iestāžu skaits ievērojami pieauga. Tikai Rīgā laikā no 1894. gada līdz 1909. gadam kopējais skolu skaits palielinājās gandrīz par vienu trešo daļu, tajā skaitā elementārskolu – par ceturto daļu, bet vidējo mācību iestāžu – vairāk nekā par 68 procentiem. 19. gs. beigās Krievijā dominēja šķirtas mācības zēniem un meitenēm, bet 20. gs. sākumā arvien vairāk radās skolu (īpaši elementārskolu), kur zēni un meitenes mācījās kopā. Par to liecina stāvoklis Rīgā.

¹ Статистический сборник Рижского городского управления. – Р., 1909, с. 308

* Dibinātas pēc 1872. gada 31. maija nolikuma

** Darbojās pēc ķeizarienes Marijas Fjodorovnas 1882. gada 2. septembrī apstiprinātā nolikuma. Šīs mācību iestādes bija domātas pilsētniecēm, kas nepretendēja uz izglītības turpināšanu

3. tabula

**Skolu skaita izmaiņas Vidzemes un Kurzemes laukos laikā
no 1894. līdz 1909. gadam¹**

Mācību iestādes	Mācību iestāžu sk. Pieaugums		
	1894. g.	1909. g.	%
Kopējais mācību iestāžu skaits	173	225	30,0
Tajā skaitā:			
a) vidējo mācību iestāžu	19	32	68,4
b) I un II šķiras elementārskolu	154	193	25,3
No kopējā mācību iestāžu skaita:			
a) zēnu mācību iestāžu	52	67	28,8
b) meiteņu mācību iestāžu	57	67	17,5
c) kopmācības mācību iestāžu	64	91	42,2
No kopējā mācību iestāžu skaita:			
a) valdības uzturētās	11	12	0,9
b) pilsētas uzturētās	41	48	17,0
c) draudžu un citu sab. organizāciju uzturētās	38	64	68,4
d) privātpersonu uzturētās	83	101	21,7

Ja zēnu skolu skaits pieauga par 28,8, bet meiteņu – par 17 procentiem, tad kopmācības mācību iestāžu skaits palielinājās par 42,2 procentiem.

1903. gadā ar mācību apgabala kuratora atļauju Baltijas guberņās sāka darboties 15 valsts uzturētas elementārskolas, tajā skaitā viena arī Rīgā. No 15 jaunatvērtajām elementārskolām 3 bija zēnu, 9 – meiteņu un 3 – apvienotās mācību iestādes.² Nedaudz vairāk skolu Rīgā atvēra pilsēta (7). Toties sabiedriskās organizācijas šajos gados savu uzturēto skolu skaitu palielināja par 68,4, bet privātpersonas – par 21 procentu (sk. 3. tabulu).

Vēl straujāk attiecīgajā laika posmā palielinājās skolēnu skaits visās pilsētu mācību iestādēs. Tikai Rīgā kopējais skolēnu skaita pieaugums vairāk nekā trīs reizes pārsniedza mācību iestāžu skaita pieaugumu (sk. 4. tabulu). Sevišķi tas sakāms par privātpersonu

¹ Статистический сборник Рижского городского управления. – Р., 1909, с. 302

² Статистический сборник Рижского городского управления. – Р., 1909, с. 302

uzturētajām mācību iestādēm, kurās audzēkņu skaits salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu palielinājās gandrīz par 150 procentiem. Liels skolēnu skaita pieaugums bija arī organizāciju uzturētajās mācību iestādēs.

4. tabula

Skolēnu skaita pieaugums Rīgas mācību iestādēs laikā no 1894. līdz 1909. gadam

Mācību iestādes	Audzēkņu sk. Pieaugums		
	1894. g.	1909. g.	%
Skolēnu kopskaits	14827	28648	93,2
Tajā skaitā:			
a) vidējās mācību iestādēs	4587	9746	109,7
b) I un II šķiras elementārskolās	10240	18902	84,6
No visu skolu kopskaita:			
a) zēnu mācību iestādēs	6183	10099	63,3
b) meiteņu mācību iestādēs	5007	9638	92,5
c) kopmācības mācību iestādēs	3637	8911	145,0
No kopējā skolēnu skaita:			
a) valdības uzturētajās mācību iestādēs	2333	3206	37,4
b) pilsētas uzturētajās mācību iestādēs	4733	6243*	31,9
c) sabiedrisko organizāciju uzturētajās mācību iestādēs	3590	8784	144,7
d) privātpersonu uzturētajās mācību iestādēs	4171	10415	149,7

20. gs. sākumā Vidzemē un Kurzemē darbojās šādas valsts vai pilsētu uzturētās vispārīglītojošās mācību iestādes: Rīgas Aleksandra ģimnāzija (tagadējā Latvijas Valsts konservatorijas ēkā K. Barona ielā 1), Rīgas imperatora Nikolaja ģimnāzija (pirms 1890. gada Rīgas guberņas ģimnāzija izveidota bijušajās liceja telpās, tagad Pils laukumā 2), Rīgas pilsētas ģimnāzija (Troņmantinieka bulvārī, tagadējā L. Paegles Rīgas 1. vidusskolas ēkā Raiņa bulvārī 8), Jelgavas ģimnāzija un Liepājas Nikolaja ģimnāzija. Meitenes mācījās Rīgas Lomonosova ģimnāzijā Troņmantinieka bulvārī (tagadējā Raiņa bulvārī 29). Vienlaicīgi darbojās arī Rīgas imperatora Pētera I reālskola, Rīgas pilsētas reālskola, kā arī reālskolas Jelgavā un Liepājā.

Uz 1905. gada 1. janvāri Vidzemē (kopā ar igauņu apdzīvoto teritoriju) darbojās 13 pilsētas skolas, kurās mācījās 2175 skolēni, un 125 elementārskolas (bez 9 ebreju skolām) ar 12702 skolēniem. Kurzemē 12 pilsētas skolās mācījās 1808, bet 44 elementārskolās – 3544 skolēni.¹

1913. gada 31. jūlijā Izglītības ministrija izdeva rīkojumu reorganizēt visas Rīgas mācību apgabala pilsētas skolas par augstākajām tautskolām. Nosaukumam faktiski bija formāls raksturs. Tā kā pastāvēja iecere šādas mācību iestādes atvērt arī laukos, bet te darbojošās skolas saukt par pilsētas skolām bija neparocīgi, tāpēc tās pārdēvēja par augstākajām tautskolām. Rezultātā tika izveidotas šādas augstākās tautskolas: Kurzemē – Bauskas, Ventspils, Aizputes, Kuldīgas, Grīvas, Kandavas, Talsu, Tukuma, Saldus, Liepājas, Jelgavas, Jaunjelgavas, Jēkabpils un Ilūkstes; Vidzemē: četras Rīgā, kā arī Cēsu, Limbažu, Slokas, Lubānas, Valkas, Valmieras un vairākas mācību iestādes Vidzemes igauņu apdzīvotajā daļā. Tur, kur bija pietiekošs skolēnu skaits, ierīkoja divus komplektus. Mācības notika krievu valodā. Skolotājus augstākajām tautskolām aicināja no Krievijas. Tā kā viņi latviešu valodu neprata, tad lielāko vērību pievērsa krievu valodas iemācīšanai. Rīgas, kā arī vairāku citu augstāko tautskolu latviešu tautības skolēni mācību stundās dzimto valodu dabūja dzirdēt tikai no ticības mācības skolotāja. labākie krievu valodas skolotāji iepazīstināja audzēkņus ar progresīvo krievu literatūru. Pastiprināti mācīja arī Krievijas seno un viduslaiku vēsturi, kā arī Krievijas ģeogrāfiju.²

Pārkārtojumi mācību iestāžu pārvaldē skāra arī Baltijas guberņas pilsētu skolas. Līdz ar minētajiem administratīvajiem pasākumiem tika ierobežotas pilsētu vācisko skolu kolēģiju kompetences. Jaunajai skolu administrācijai tās kalpoja saimniecisku jautājumu kārtīšanai un labākai skolotāju darba uzraudzīšanai, lai tie savā darbībā neatkāpjās no reliģijas dogmām. 20. gs. sākumā pilsētu skolu kolēģijas pārziņā atradās pilsētas uzturētās elementārskolas un meiteņu skolas. Izmainījās arī kolēģijas sastāvs, piemēram, Rīgā par tās priekšsēdētāju tika iecelts pilsētas galva, par locekļiem – divi domnieki, Pētera baznīcas virspriesteris, pareizticīgo garīdznieks un mācību apgabala kuratora apstiprināti pārstāvji no skolotāju vidus, Rīgas pilsētas ģimnāziju pārziņāja

¹ Vičs A. Latviešu skolu vēsture (ceturrtā grāmata). – R., 1939., 516. lpp.

² Latvijas VVA, 240. f., 176. apr., 5. l., 1. – 9. lp.

kolēģija, kuras sastāvā bija ģimnāzijas direktors, inspektors, kuratora iecelts skolotāju pārstāvis un divi pilsētas domes locekļi. Kopš 1891. gada līdzīga kolēģija bija izveidota arī pilsētas reālskolas pārvaldīšanai.¹

Tāpat kā laukos, arī pilsētās noteicošais vārds visos skolu dzīves jautājumos piederēja tautskolu inspektoriem. Viņi revidēja skolotāju darbu, pārbaudīja skolēnu zināšanas, pēc saviem ieskatiem izrikojās ar skolotājiem u.c.² Tas bieži vien kaitēja mācību darbam skolās, jo inspektoru intereses nereti bija pretrunā ar skolas dzīves patiesajām interesēm. Vienīgi tur, kur par inspektoriem darbojās progresīvi ļaudis, stāvoklis bija citāds. Piemēram, ar tautskolu inspektora F. Brīvzemnieka gādību uz vairākām Rīgas skolām tika pārcelti progresīvi latviešu skolotāji. Viņu vidū bija rakstnieks V. Zālītis, dzejnieks V. Plūdonis, pedagogs un literatūrzinātnieks T. Zeiferts u.c.³

Skolu uzturēšanai Vidzemes un Kurzemes guberņās 20. gs. sākumā līdzekļus deva valsts, pilsētas, sabiedriskās organizācijas un privātpersonas. Tomēr atvēlētās summas nespēja pilnībā apmierināt augošās prasības pēc izglītības. Tā, piemēram, 1902. gadā valsts piešķīra pabalstus tikai Rīgas Aleksandra un Nikolaja ģimnāzijām, pilsētas reālskolai, Pētera I reālskolai, kā arī sešām pilsētas skolām un desmit elementārskolām.⁴

Cara patvaldības rūpējās par to, lai iedzīvotāju zemāko slāņu izglītības līmenis nebūtu pārāk augsts. Arī Rīgas pilsētas valdes izglītībai atvēlētīe līdzekļi ar katru gadu samazinājās. Ja 1890. gadā skolu vajadzībām tika asignēti 9,2 procenti no budžetā paredzētajiem līdzekļiem, tad 1899. gadā šī summa bija sarukusi līdz 6,8 procentiem.⁵

Uzskatāmu liecību par Baltijas guberņu skolu uzturētājiem sniedz 5. tabulā ievietotie dati par stāvokli Rīgā (par citu Vidzemes un Kurzemes skolu budžetiem precīzas ziņas nav izdevies sameklēt).

¹ Статистический сборник Рижского городского управления. – Р., 1909, с. 284, 288

² PSRS VVA, 733. f., 1. apr., 4328. l., 1. lp.

³ Vičs A. Fricis Brīvzemnieks. – R., 1925, 36. lpp.

⁴ Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1902, с. 27, 31

⁵ Ozoliņa I. Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika. – R., 1976., 180. lpp.

5. tabula
Izdevumi Rīgas skolu uzturēšanai 1906./07. m.g. (tūkst rbļ.)¹

	No valsts līdzekļiem	No pils. līdzekļiem	No sab. org. līdzekļiem	No mācību maksas	No citiem ienākumiem	Kopā
Vidējām mācību iest.	151,6	100,8	61,6	563,3	2,2	879,5
Elementār- skolām	51,4	117,9	90,2	195,7	5,1	460,3
Kopā	203,0	218,7	151,8	759,0	7,3	1339,8
Procentos	15,2	16,3	11,3	56,7	0,5	100

No kopējās summas valsts skolām izmantoja 21,4 procentus, pilsētas skolām – 24,9 procentus, draudžu un dažādu citu sabiedrisku organizāciju skolām – 19,5 procentus un privātpersonu skolām – 34,2 procentus.

5. tabulā ievietotie skaitļi liecina, ka valsts sedza tikai nedaudz vairāk par 15 procentiem no visiem izdevumiem, kas bija nepieciešami Rīgas elementāro un vidējo mācību iestāžu uzturēšanai. Pie tam elementārskolām tā sedza tikai 11,2 procentus no ienākumiem. Gandrīz tas pats sakāms arī par pilsētas valdi, kuras ieguldījums izglītības attīstībā pilsētā tikai nedaudz pārsniedza 16 procentus no visiem izdevumiem. Vēl necīgāku ieguldījumu skolu uzturēšanā deva sabiedriskās organizācijas, tajā skaitā arī sinode. Sākot ar 1876. gadu, kad tika izveidota Baltijas guberņu pareizticīgo skolu padome, tās rīcībā ik gadus tika nodots 43190 rubļu. Pareizticīgo draudžu skaits Baltijā šajos gados (no 1876. līdz 1906.) bija pieaudzis no 147 līdz 210, bet pareizticīgo skolu skaits – no 382 līdz 463. Ja 1884. gadā katra Baltijas guberņu pareizticīgo skola saņēma no Padomes 120 rubļus, tad 1906. gadā – tikai 93 rubļus. Tiesa, sākot ar 1906. gadu, sinode sāka iedalīt 11000 rubļu gadā algu paaugstināšanai Baltijas guberņu pareizticīgo skolu skolotājiem.²

Lauvas tiesu gan Rīgā, gan arī citās Baltijas guberņu pilsētās no skolu budžetiem sastādīja skolēnu mācību maksa. Pie tam pilsētās bija jāmaksā ne vien par mācībām vidusskolās, bet arī par mācībām elementārskolās. Mācību maksa Rīgas pilsētas elementārskolās

¹ Статистический сборник по Рижскому учебному округу. – Р., 1909, с. 304, 307

² Православные народные школы в Прибалтийских губерниях. Спб., 42, 43

gadsimta sākumā bija no 8 līdz 16 rubļiem gadā, kā arī papildus katru gadu 3 līdz 4 rubļi tā sauktajām saimnieciskajām vajadzībām.

F. Brīvzemnieks, labi pazīdams Rīgas pilsētas budžetu un pilsētas valdes rīcību, kritizēja valdi par to, ka tā mazu vērību piegriež elementārskolām. Viņš rakstīja, ka pilsēta uztur kādas 40 pa lielākai daļai divklasīgas elementārskolas, pie tam tikai vienā skolas nauda ir 4 rubļi gadā, trijās – astoņi, bet pārējās 12 – 20 rubļu gadā. “Mūsu tagadējā Rīga ar saviem 300 tūkstoši iedzīvotājiem,” rakstīja inspektors, “uztura par daudz maz elementārskolu, un tās visas nodomātas visvairāk tikai turīgu vecāku bērniem, jo mazturīgam ir par grūtu maksāt 12 – 20 rubļus gadā skolas naudas, pirkt turklāt grāmatas, rakstāmlietas un citas skolas vajadzības, sevišķi ja tam vairāk kā viens bērns uzturams un skolojams”.¹

Daļa nabadzīgo skolēnu bija no mācību maksas pilnīgi vai daļēji atbrīvoti. Tā, piemēram, Rīgā 1907. gadā pirmajā pusgadā mācību naudu nemaksāja 35 procenti skolēnu, bet 4 procenti skolēnu maksāja pusi no paredzētās summas. Darbojās arī dažas tā sauktās brīvskolas, kurās skolēni maksāja tikai saimniecības naudu.² Šie noteikumi attiecās tikai uz valsts un pilsētas skolām. Privātpersonu un organizāciju uzturētajās skolās noteikumus diktēja uzturētāji. Vienīgi Latviešu izglītības biedrības atvērtajās skolās mācību maksa bija pazemināta līdz 6 rubļiem pusgadā, bet pēcpusdienas skolās* – līdz trim rubļiem gadā.³

Vidējās mācību iestādēs saglabājās augsta mācību maksa. Gadsimta sākumā Rīgas iedzīvotāji par ģimnāzijas apmeklēšanu maksāja 60, bet ārpilsētnieki – 72 rubļus gadā. Reālskolas vai arī sešklasīgās meiteņu skolas pilsētniekiem maksāja 50, bet citpilsētniekiem – 62 rubļus gadā.⁴ Mācību maksa bija viena no galvenajām svirām, ar kuras palīdzību cariskā Izglītības ministrija regulēja zemāko slāņu jaunatnes pieplūdumu vidējās mācību iestādēs.

¹ Rīgas Avīzes, 1905, Nr. 31

² Статистический сборник Рижского городского управления. Р., 1909, с. 296

* Šajās skolās mācības notika pēcpusdienās pēc atvieglotām programmām, jo tajās mācījās visnabadzīgākie bērni

³ Latviešu izglītības biedrības gadagrāmata. – R., 1909, 93. lpp.

⁴ Статистический сборник Рижского городского управления. Р., 1909, с. 288

Latvijas VVA, 4983. f., 2. apr., 1217. l., 13. lp.

1908. gadā Krievijas valdība pieņēma lēmumu par obligātās izglītības vecuma bērnu bezmaksas mācīšanu un līdz ar to it kā obligātās pamatskolas izglītības ieviešanu.¹ Rīgā šos noteikumus nemaz necentās ievērot. Kā rāda pilsētas elementārskolu gada atskaites, obligātās izglītības vecuma bērni bieži vien netika uzņemti skolā vietu trūkuma dēļ vai arī tāpēc, ka bija pāraudži.²

19. gs. vidū pirmsrevolūcijas Krievijā pēc progresīvās inteliģences iniciatīvas radās tā sauktās svētdienas skolas kā viena no darbaļaužu izglītības formām. Nodarbības tajās notika svētdienās, dažreiz arī pa vakariem. Revolucionārie demokrāti un sociāldemokrāti šīs mācību iestādes izmantoja savu ideju propagandai darbaļaužu vidū. 19. gs. beigās Rīgā darbojās vairākas svētdienas skolas, kurās amatnieku un citu trūcīgo pilsētnieku bērni līdztekus elementārskolas vispārējām zināšanām apguva arī iemaņas kādā no amatiem. Vidzemes laukos svētdienas skolas gatavoja jauniešus konfirmācijai, kā arī veica papildskolas funkcijas.

1905. gadā Rīgas mācību apgabalā (Vidzemē, Kurzemē un Igaunijā) galvenokārt pilsētās darbojās tikai 8 svētdienas skolas, tajās mācījās 670 skolēni (303 zēni un 367 meitenes) un strādāja 72 skolotāji.³ No tām divas darbojās Liepājā: viena vīriešiem, otra sievietēm. Mācības notika piecas reizes nedēļā no 19.00 līdz 21.00. Mācīja aritmētiku, krievu sarunu valodu, kā arī vēstures, ģeogrāfijas un dabaszinību elementus.⁴

1884. gada 12. jūnija likums noteica, ka pie fabrikām atveramas skolas nepilngadīgajiem strādniekiem, kur tiem jāmacās ik dienas no pusastotņiem līdz divpadsmitiem. Skolas šim nolūkam varēja atvērt viena vai vairākas fabrikas kopīgi. Gadsimta beigās šādas skolas darbojās pie M. Kuzņecova fajansa un porcelāna fabrikas, Līgatnes rakstāmpapīra fabrikas un O. Grotusa stikla fabrikas Ventspils apriņķī. Galvenā vērība šajās skolās tika pievērsta lasīt mācīšanai. Skolas bija slikti nodrošinātas ar mācību līdzekļiem, un mācību darbs tajās bija vājš.⁵ Tās nespēja apmierināt ne darba devējus, ne arī strādniekus.

¹ Latvijas VVA, 4983. f., 2. apr., 1217. l., 13. lp.

² Turpat, 3110. f., 1. apr., 16. l., 1. – 16. lp

³ Русская школа, 1904, № 3, с. 42

⁴ Igaunijas VVA, 384. f., 1. apr., 2093. l., 90. lp.

⁵ Bērziņš J. Ar akmeni pret šauteni. – R., 1976., 21. lpp.

Turpināja darbību Rīgas (vācu) amatnieku biedrības skola, bet 1899. gadā sākās mācības Rīgas krievu amatnieku arteļa amatniecības skolā, kurā bija trīs vispārīzglītojošās un divas speciālās klases. Skola gatavoja galdniekus, atslēdzniekus, kalējus un dažu citu profesiju speciālistus.¹

1905. gadā Rīgas (vācu) amatnieku biedrības skolā sāka mācīt algebru, trigonometriju, mehāniku un elektrotehniku. 1906. gadā skolā mācījās 708 audzēkņi, bet Pirmā pasaules kara priekšvakarā – 1560 audzēkņi. Viņu vidū bija daudz latviešu strādnieku jauniešu. 20. gs. sākumā nodibinājās arī Rīgas ebreju amatnieku skola un Rīgas meiteņu amatniecības skola. Ebreju amatniecības skola gatavoja elektrikus, mēbeļu galdniekus, modelētājus u.c. Visas amatniecības skolas bija četrgadīgas, visām bija savas telpas un piemērota mācību materiālā bāze. Skolas izpildīja dažādus pasūtījumus, kas nostiprināja šo mācību iestāžu sakarus ar ražošanu un deva audzēkņiem nepieciešamās darba prasmes un iemaņas.²

Dažādas amatniecības skolas darbojās arī citās pilsētās. Tā 1915. gadā Vidzemē darbojās I. Murevskas sieviešu rokdarbu skola, M. Feldmanes pavāru un saimnieču skola, A. Haukas piegriešanas un šūšanas skola, Rīgas izglītības biedrības sieviešu rokdarbu kursi un arodkursi Jurjevā. Rīgā kopš 1885. gada darbojās 1. Rīgas pilsētas Šarinska sieviešu skola. Pie skolas bija atvērti arī kulināru un mājsaimnieču kursi. Kurzemē amatniecības skolu nebija, vienīgi Liepājā darbojās zīmēšanas, rasēšanas, piegriešanas, kā arī divi šūšanas un piegriešanas kursi. 20. gs. sākumā Liepājā pie dzelzceļa darbnīcām atvēra pirmo dzelzceļtehnisko skolu Krievijā.³

20. gs. sākums Krievijas vēsturē iezīmējās ar tālāku ekonomisku pacēlumu, kas sevišķi jūtami izpaudās tādos novados kā Baltijas guberņas. Tālāk attīstījās starptautiskie ekonomiskie sakari. Tāpēc valsts pilnīgi savā apgādībā pārņēma jūrskolas.

1902. gadā tika izdots jauns jūrniecības likums, pēc kura visas jūrskolas Krievijā dalījās zemākajās (trīsklasīgas) un augstākajās ar tādu pašu mācību laiku. Augstākajām jūrskolām bija 1. šķiras, bet zemākajām – 3. šķiras mācību iestāžu tiesības. Augstākā tipa jūrskolas, kas gatavoja tālbraucējus kapteiņus un stūrmaņus, 20. gs. sākumā darbojās Rīgā, Mangaļos, Ainažos, Ventspilī un

¹ Latvijas VVA, 3110. f., 1. apr., 16. l., 13. lp.

² Turpat, 240. f., 176. apr., 5. l., 97., 98. lp.

³ Rīgas Avīze, 1903, Nr. 73

Liepājā, bet zemākās – Mangaļos, Ainažos, Engurē, Lubezerē un Mazirbē. Tāpat kā tirdzniecības un komercskolas, arī jūrskolas sākumā bija pakļautas finansu, bet vēlāk tirdzniecības un rūpniecības ministrijai, kas apstiprināja šo mācību iestāžu programmas.

Augstākā tipa jūrskolās uzņēma zēnus no 15 gadu vecuma ar zemākās jūrskolas vai pilsētas skolas izglītību, kā arī vismaz 2 mēnešu ilgu praksi uz jūras. Zemākajās jūrskolās uzņēma no 13 gadu vecuma, bet ne vecākus par 17 gadiem, ar pagastskolas zināšanām. 1914. gadā visās Vidzemes un Kurzemes jūrskolās mācījās 570 audzēkņi, no kuriem 73 procenti bija latvieši.¹

1909. gadā izdots jūrniecības likums pašos pamatos grozīja 1902. gada likumu par jūrskolām. Tika izbeigta kuģu dalīšana buru un tvaika kuģos. Palika dalījums tikai tālbraucēju un kabotāžas (kuģniecība starp savas valsts ostām) kuģos. Līdz ar to kuģu vadītāju pakāpju skaits samazinājās no astoņām līdz četrām.

Pēc tam kad Kurzemi okupēja vācu armija, Latvijā vairs nebija nevienas jūrskolas. 1915. gadā tās visas tika evakuētas uz Azovas vai Melnās jūras ostām.²

1902. gada 18. martā izdeva likumu, kas atļāva Finansu ministrijai atvērt tehniskās un arodskolas un kursus fabriku, rūpnīcu un amatnieku darbnīcu strādnieku sagatavošanai. Šīs mācību iestādes atradās Finansu ministrijas pārziņā, bet tās uzturēja fabrikas un rūpnīcas, pie kurām tās darbojās un kurām gatavoja strādniekus.³

1896. gada 15. aprīlī tika apstiprināti tirdzniecības skolu un komercskolu statūti. Šīs mācību iestādes darbojās Finansu, vēlāk Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas pakļautībā un gatavoja kantoristus, grāmatvežus un citus līdzīga profila speciālistus tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem, bankām un citām iestādēm. Mācību laiks tirdzniecības skolās bija no viena līdz četriem gadiem. Visbiežāk tika atvērtas trīs un četrgadīgas tirdzniecības skolas. Tiesību ziņā tās bija pielīdzinātas pilsētas skolām ar to starpību, ka te bez vispārīzglītojošiem priekšmetiem mācīja arī preču zinības, korespondenci, grāmatvedību, jo gatavoja darbam tirdzniecības uzņēmumos. Komercskolās, kas bija vidējās mācību iestādes, mācību laiks bija no trim līdz septiņiem gadiem. Vispārīzglītojošos priekšmetus tajās apguva reālskolas kursa apjomā. Galvenā vērtība mācību darbā tika pievērsta komerc-

¹ Rīgas Avīzes, 1903, Nr. 73

² Kuģniecības gadagrāmata, 1925./26. R., 1925., 42. lpp.

³ Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1902, с. 301

disciplinām: korespondencei, grāmatvedībai, preču zinībām, stenogrāfijai, svešvalodām u.c. Komerckolū absolventiem bija tiesības iestāties attiecīgajās augstākajās mācību iestādēs. Kā tirdzniecības skolas, tā arī komercskolas varēja būt gan atsevišķas zēniem un meitenēm, gan arī kopējas.¹

19. gs. beigās šīs mācību iestādes tika atvērtas arī Rīgā. 1898. gadā A. Millera privāto ģimnāziju pārveidoja par trīsgadīgu tirdzniecības skolu. 1902. gadā par godu Rīgas pilsētas 700 gadu dibināšanas gadadienai atvēra Rīgas pilsētas četrgadīgo tirdzniecības skolu, bet 1904. gadā – V. Olava privāto tirdzniecības skolu, kas sākumā uzņēma tikai meitenes, bet kopš 1907. gada – arī zēnus. Tajā pašā gadā uzsāka darbību tirdzniecības skolas Jēkabpilī un dažās citās Vidzemes un Kurzemes pilsētās.

1908. gadā Rīgā Martas ielā 5 skolotājs Ģederts Odiņš atvēra privāto tirdzniecības skolu. Tā kļuva par latviešu progresīvo skolotāju pulcēšanās un sabiedriskās darbības centru, kur ievērojama loma bija jaunajam enerģiskajam skolotājam Jānim Grestem.²

20. gs. sākumā Baltijas guberņu pilsētās sāka atvērt arī komercskolas. Pirmo komercskolu Rīgā nodibināja Rīgas biržas komiteja.* 1905. gadā to savā pārziņā pārņēma Tirdzniecības un rūpniecības ministrija. 1907. gadā komercskolas klases sāka darboties pie V. Olava tirdzniecības skolas, dodot iespēju skolēniem iegūt pabeigtu vidējo komercizglītību. Tajā pašā gadā V. Olava skola pārcēlās uz Totlēbena bulvāri 13 (tagad Kalpaka bulvāris 13, Latvijas Mākslas akadēmija). 1905. gadā tika atvērta A. Ķeniņa komercskola. Tajā par skolotājiem strādāja rakstnieks A. Saulietis, pedagogi K. Dēķens, K. Melnalksnis u.c. progresīvi darbinieki. No 1906. gada darbojās speciāli celtā ēkā Tērbatas ielā 17 (tagad Tērbatas iela 17, Rīgas pilsētas 40. vidusskola). 1907. gadā A. Ķeniņa komercskolu reorganizēja par reālskolu.³ Komerckolū tiesību ziņā bija pielīdzinātas reālskolām. Absolventi ieguva tiesības turpināt mācības attiecīgā profila augstākajās mācību iestādēs. Mācību maksa bija zemāka nekā ģimnāzijās, tāpēc komercskolās mācījās daudz latviešu, īpaši lauku jauniešu. Šīs

¹ Свод законов Российской империи. Спб., 1911, т. 10, с. 1012

² Jānis Greste. ... kā dzeņa vēders. – R., 1977., 132. lpp.

* Rīgas biržas komiteja nodibināta 1816. gadā kā Rīgas Tirdzotāju savienības izpildorgāns

³ Vičs A. Latviešu skolu vēsture. Ceturtā grāmata. – R., 1939., 508. lpp.

mācību iestādes gatavoja grāmatvežus, kantoristus, korespondentus un citus vidējos speciālistus finansu un tirdzniecības iestādēm.

Tirdzniecības skolās un komercskolās valdīja brīvāks gars, jo tās nebija pakļautas Izglītības ministrijai. Arī materiālā ziņā šīs mācību iestādes atradās privileģētā stāvoklī, jo saņēma no Finanšu, bet vēlāk no Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas daudz lielākas summas mācību materiālās bāzes nostiprināšanai, nekā Izglītības ministrija atvēlēja vispārīzglītojošajām skolām.

Tā kā Rīgā un citās Vidzemes un Kurzemes pilsētās 20. gs. sākumā bija izjūtams skolu trūkums, ievērojama loma jaunatnes izglītības līmeņa celšanā bija privātskolām. Pēc 1868. gada 19. februāra likuma visas privātskolas iedalījās trijās kategorijās: 1. kategorijai tika pieskaitītas augstākā tipa skolas, kas līdzinājās ģimnāzijām ar mācību laiku ne mazāku par 6 gadiem, 2. kategorijas skolās, kas līdzinājās apriņķa (vēlāk pilsētas) skolām vai proģimnāzijām, mācību laiks nedrīkstēja būt mazāks par 3 gadiem, un beidzot 3. kategorijas skolas – viengadīgās vai divgadīgās tautskolas.¹ Tā kā privātskolas bija grūtāk kontrolējamas, izglītības ministrija to atvēršanai ne labprāt piekrita, bet esošajām neļāva lietot ģimnāziju u.c. valsts mācību iestāžu oficiālos nosaukumus.

20. gs. sākumā arī privātskolās mācības notika krievu valodā. Mācību plānus katrā no tām apstiprināja mācību apgabala kurators. 19. gs. pēdējā ceturksnī gandrīz visas privātskolas bija vācu mācību iestādes. Ievērojamākās no tām bija Dr. Bukholca pirmās kategorijas skola Rīgā un līdzīga arī Bērzinā pie Cēsīm. Latviska bija tikai latviešu labdarības biedrības 2. kategorijas meiteņu skola. 1905. gadā šajā skolā mācījās 351 skolniece. Tā kā šajā mācību iestādē strādāja vairums latviešu skolotāju, te valdīja latvisks gars un lielāka vērtība tika pievērsta latviešu valodas mācīšanai. Pēc 1905. gada revolūcijas skolu reorganizēja par proģimnāziju. Talsos darbojās K. Melnalkšņa vadītā zēnu skola ar 4 proģimnāzijas un vienu sagatavošanas klasi. Gadsimta beigās Rīgā Natālija Draudziņa atvēra 2. kategorijas meiteņu skolu, kas vēlāk kļuva par ievērojamu meiteņu mācību iestādi.²

20. gs. sākumā 2. kategorijas meiteņu skolu Rīgā atvēra A. Ķeniņa, bet 3. kategorijas – P. Stabušs. A. Ķeniņa skola 1905.

¹ Свод законов Российской империи. Спб., 1911, т. 10, с. 921

² Vičs A. Latviešu skolu vēsture. Ceturtā grāmata. – R., 1939., 494. – 503. lpp.

gadā ieguva 1. kategoriju. Āgenskalnā (vēlāk Kalnciema ielā 8) darbojās latviešu biedrības 3. kategorijas Raiņa meiteņu skola. Slokas ielā pie Mārtiņa baznīcas turpināja darboties Šneidemaņa fabrikas latviešu strādnieku dibinātā Jonatana biedrības 3. kategorijas skola. Cēsīs bez K. Millera skolas, kas darbojās Bērzainē, atvēra 1. kategorijas meiteņu skolu, kas 1907. gadā ieguva sieviešu ģimnāzijas tiesības. Kopš 1901. gada Rīgā Peldu ielā 22 (vēlāk R. Blaumaņa ielā 26) darbojās V. Maldoņa 1. kategorijas meiteņu skola. Sākumā audzēknes eksāmenus kārtoja pie Lomonosova ģimnāzijas, bet kopš 1905. gada skolā atvēra astoto pedagoģisko klasi un skola ieguva ģimnāzijas tiesības.

Vairums privātskolu, kas 20. gs. sākumā darbojās Vidzemes un Kurzemes pilsētās, bija meiteņu mācību iestādes. Tas tāpēc, ka valsts un pašvaldības iestādes uzturēja galvenokārt zēnu skolas. Privātajās mācību iestādēs bija augsta mācību maksa, tāpēc tās apmeklēja vairāk pilsētas un lauku buržuāzijas pārstāvju meitas, kamēr strādnieku meitenes joprojām bija spiestas samierināties vai nu ar māj mācību, vai arī pilnīgi palikt bez izglītības.

Tā kā Rīgā latviešu bērniem skolu trūka un daļa no viņiem palika bez izglītības, Latviešu skolotāju biedrība atvēra vienu pirmmācības, kā arī 4 elementārskolas priekšpusdienas un 10 elementārskolas pēcpusdienas mācībām. Tajās mācījās 851 skolēns un strādāja 28 skolotāji. Torņakalnā atvērtajai piecklasīgajai meiteņu skolai bija arī 2 sagatavošanas klases. Skolas mērķis bija sagatavot meitenes mācību turpināšanai ģimnāzijās, kā arī dot nepieciešamās zināšanas un iemaņas praktiskajai dzīvei. Lai arī mācību valoda bija krievu, lielu vērību pievērsa dzimtajai valodai un jaunajām valodām. Pēcpusdienas elementārskolās, kurās mācības notika pēc saīsināta kursa, mācījās visnabadzīgākie iedzīvotāju bērni.¹

Privātskolas tika atvērtas arī citu tautību bērniem. Ievērojamu kultūrizglītības darbu iedzīvotāju vidū veica krievu izglītības biedrība. Tā organizēja vakara kursus no 16 līdz 45 gadus veciem krievu tautības darbaļaudīm. 1913. gadā kursus apmeklēja 120 cilvēki. Tajos apguva krievu un vācu valodu, glītrakstīšanu, rasēšanu, aritmētiku, ģeogrāfiju, vēsturi, dabaszinības un zīmēšanu. 1913. gadā kursus reorganizēja par vakarskolu. Apvienoto elementārskolu telpās Slāvu ielā 2 Kuzņecova fabrikas un Baltijas linu manufaktūras strādniekiem tika rīkoti lekciju cikli.

¹ Latviešu izglītības biedrības gadagrāmata. – R., 1909., 96. lpp.

Trīs reizes nedēļā darbojās arī sieviešu rokdarbu kursi. 1914. gadā biedrība atvēra augstākā tipa elementārskolu, jo līdz tam krievu tautības meitenes tādu izglītību varēja iegūt tikai Marijas skolā.¹ Ebreju tautības iedzīvotāju bērni apmeklēja galvenokārt ebreju kopienas uzturētās skolas – “kahalu”* un “hederu”** skolas. 1916. gadā Vidzemes guberņā darbojās 57 ebreju mācību iestādes. Tajā skaitā bija divas skolas, kas bija dibinātas pēc 1873. gada 24. marta nolikuma, 7 mācību iestādes – pēc 1844. gada 15. maija nolikuma un 48 hedera skolas.²

20. gs. pirmajos gadu desmitos Baltijas guberņās visiem bērniem vienotas tautskolas nebija, lai gan pirmmācības izglītība skaitījās visiem obligāta. Gan laukos, gan arī pilsētās darbojās daudzi elementārizglītības iestāžu veidi, bet neviens no tiem nebija domāts visiem bērniem. Atkarībā no tautības, konfesionālās piederības, mantas cenza un kārtas viņi bija spiesti mācīties dažādās skolās, kuras nebūt nedeva vienādas tiesības uz izglītības turpināšanu vidējās mācību iestādēs. Skolu uzturēšanā un pārvaldē piedalījās Izglītības ministrijas ierēdņi, vietējās lauku vai pilsētu pašvaldības iestādes, baznīcu amatpersonas, muižnieki u.c. Tas viss ļoti negatīvi ietekmēja tautas izglītības tālāku attīstību Baltijas guberņās.

6. MĀCĪBU DARBS PILSĒTU ELEMENTĀRSKOLĀS UN VIDĒJĀS MĀCĪBU IESTĀDĒS

Pilsētu skolām, salīdzinot ar laukiem, mācību darbā bija zināmas priekšrocības. Mācību gads tajās bija par diviem mēnešiem garāks, te strādāja 2–3 skolotāji, bet vairākklasiģās skolās – pat vairāki. Visi skolēni dzīvoja koncentrēti, mācību gads sākās organizēti. Neraugoties uz to, arī pilsētu skolās 20. gs. sākumā bija daudzas neatrisinātas problēmas, no kurām par galvenajām uzskatāmas

¹ Отчет русского общества просвещения Лифляндской губернии за 1913 г. Р., 1914, с. 3–8

* kahal – tautskola (burtiski – tautas sapulce)

** hederu skolas – ebreju reliģiskās tautskolas zēniem, kurās bez reliģijas mācības mācīja arī ebreju sarunu valodu (idiš), krievu valodu un aritmētiku

² Latvijas CVVA, 240. f., 176. apr., 5. l., 97., 98. lp.

piemērotu telpu, mācību un uzskates līdzekļu, kā arī attiecīgi sagatavotu skolotāju trūkums.

Ar 1888. gadu Baltijas guberņu pilsētu skolās sāka ieviest "pagaidu papildnoteikumos" paredzēto kārtību, kas noteica, ka Tērbatas mācību apgabala skolās visi priekšmeti, izņemot ticības mācību, mācāmi krievu valodā. Pirmais mācību plāns Baltijas guberņu pilsētu elementārskolām pēc 19. gs. beigu cariskās skolu reformas tika apstiprināts 1891. gadā. Šajā dokumentā dzimtās valodas mācīšana nemaz nebija paredzēta. To varēja mācīt fakultatīvi ārpus obligāto mācību stundu laika, bet ne vairāk par trim stundām nedēļā.

1899. gadā pieņemtās paraugprogrammas kopā ar mācību plāniem attiecās arī uz pilsētu elementārskolām (sk. 6. tabulu). 19. gs. beigās, kad tika izstrādāts šis dokuments, Baltijas guberņās valdīja rusifikācijas uzplūdi. Neraugoties uz to, plānā tika paredzētas stundas dzimtajai valodai. Par to lielā mērā jāpateicas F. Brīvzemniekam, kurš šajā laikā darbojās par tautskolu inspektoru Rīgā un piedalījās plāna izveidē.

Mācību plāns Rīgas mācību apgabala pilsētu elementārskolām¹

Mācību priekšmeti	Stundu skaits nedēļā pa klasēm			
	1.	2.	3.	kopā
Ticības mācība	4	4	4	12
Krievu valoda	8	8	8	24
Mātes valoda	3	3	3	9
Aritmētika	6	6	6	18
Ģeogrāfija	—	2	2	4
Glītrakstīšana	2	2	2	6
Dziedāšana	2	2	2	6
Vingrošana zēniem				
Rokdarbi meitenēm	2/3	3/3	3/3	8/9
Kopā	27/28	30/31	30/31	87/88

Pārvarot rusifikācijas piekritēju pretestību, viņam izdevās panākt, ka plānā tika paredzētas stundas dzimtajai valodai. Viens

¹ Примерные программы предметов, преподаваемых в начальных народных школах Рижского учебного округа. — Р., 1899, с. 2

no F. Brīvzemnieka galvenajiem oponentiem bija tautskolu direktors M. Zaiončkovskis, kurš apgalvoja, ka Baltijas guberņu tautskolās dzimtajai valodai esot atvēlēts tik liels mācību stundu skaits, ka vairumam skolotāju nepietiekot vielas stundu vadīšanai.¹

Noteicošo vietu jaunajā mācību plānā ieņēma krievu valoda, kurai bija atvēlētas 8 stundas nedēļā katrā klasē. Krievu valodas stundās pilsētu elementārskolu skolēniem bija jāapgūst lasītprasme, jāprot atstāstīt izlasītais teksts, kā arī jāapgūst sarunu valoda un rakstība. Lasītprasmes vingrinājumiem bez garīga satura tekstiem programmas sastādītāji ieteica vairāk izmantot Krievijas vēsturi un Krievijas ģeogrāfiju, kas latviešu bērniem, kuri tikko prata lasīt, bija par smagu. Galvenās grūtības priekšmetu mācīšanās sagādāja tas, ka vairums Baltijas guberņu skolotāju nebija tam sagatavoti. Sākumā viņi krievu valodas mācīšanai izmantoja tulkošanas metodi, kur kā palīglīdzekli vienmēr lietoja dzimto valodu. 1899. gadā par Vidzemes guberņas tautskolu direktoru iecēla dedzīgu pārkrievošanas piekritēju A. Viļjevu, kurš uzsāka cīņu par naturālās metodes ieviešanu krievu valodas mācīšanās Rīgas mācību apgabala skolās. Mācot svešvalodu (šīnī gadījumā krievu valodu) pēc naturālās metodes, skolotāji pilnīgi atsakās no dzimtās valodas lietošanas mācību stundā. Skolēniem tiek parādīts priekšmets vai demonstrēta darbība un svešvalodā paziņots tās nosaukums. Lai tas labāk iespiestos skolēnu atmiņā, klase to vairākas reizes atkārtu. Naturālās metodes lietderīgums tika sīkāk apspriests inspektora Pravdina vadītajā skolotāju sanāksmē. Apspriedes dalībnieki atzīmēja, ka otrās un trešās ziemas skolēni vēl vāji pārzina krievu valodu. Vairāki skolotāji iestājās par tulkošanas metodi, pret ko kategoriski iebilda inspektors Pravdins. Latviešu progresīvā pedagoģiskā doma nosodīja naturālo metodi, norādot, ka to daļēji var izmantot jaunākajās klasēs, kamēr bērni vēl nav iemācījušies lasīt.²

Samērā liels mācību stundu skaits jaunajā programmā bija atvēlēts matemātikai, ko pēc mācību apgabala kuratora norādījuma jau no 1. klases vajadzēja sākt mācīt krievu valodā. Tāpēc mācību gada sākumā 2–3 nedēļu laikā bērniem bija jāapgūst priekšmetu nosacījumi, ar kuriem viņi varētu darboties matemātikas stundā, risinot vienkāršus uzdevumus. Aritmētikas stundās bija jāapgūst

¹ Зайончковский М.К. К истории сельской народческой школы в Прибалтийских губерниях. – Р., 1902, с. 32

² Нифантьев Б.Ф. Русский язык и литература в национальной школе Латвии. – Р., 1976, с. 12

četras aritmētiskās darbības ar veseliem skaitļiem un daļskaitļiem, kā arī jāpārzina mēru un svaru sistēma. Ģeogrāfija pilsētas elementārskolās bija jā māca ar otro mācību gadu. Bērni bija jā iepazīstina ar ģeogrāfiskajiem jēdzieniem, kā arī jāsniedz ziņas par guberņu, sākot ar tuvākajiem objektiem. Lai vairāk iepazītos ar Krievijas ģeogrāfiju, ieteica lasīt attiecīga satura grāmatas.

Programmās bija norādīts vielas minimums, kas bija jāapgūst attiecīgajā skolā. Ja apstākļi bija īpaši labvēlīgi, programmas varēja paplašināt. Mācību apgabala vadība ieteica mācību darbā vairāk izmantot ekskursijas, kā arī pašiem skolotājiem kopā ar skolēnu kolektīvu organizēt vienkāršāko mācību un uzskates līdzekļu izgatavošanu. Tomēr, kā liecina Rīgas elementārskolu atskaites, tikai vienā skolā 1911. gadā bija organizēta ekskursija uz Siguldu, bet uzskates līdzekļus negatavoja neviena skola.¹ No veikalos pirktajiem mācību līdzekļiem skolām bija gandrīz vienīgi dažas vēstures un ģeogrāfijas kartes. Dziedāšanā, vingrošanā un rokdarbos stundas vai nu nemaz nenotika, vai arī notika formāli, jo nebija mūzikas instrumentu, piemērotu telpu un inventāra. Šajos priekšmetos nebija oficiāli apstiprinātu programmu, tāpēc visbiežāk viss bija atkarīgs no skolotāja zināšanām un izdomas. Tikai retā skolā, kur bija kāds mūzikas instruments un attiecīgi sagatavots skolotājs, notika dziedāšanas stundas. Skolās, pie kurām atradās lielāki vai mazāki laukumi, rudenos un pavasaros skolēniem notika brīvās kustības, kā arī ierindas mācība zēniem. Ziemā vingrošanas nodarbības varēja notikt tikai tajās skolās, kur bija kaut cik piemērotas telpas. Rokdarbu stundās meitenes lielāko tiesu bija nodarbinātas ar adīšanu, tamborēšanu un izšūšanu, bet arī tikai tajos gadījumos, ja viņas nesa no mājām attiecīgo materiālu, jo skola neko nedeķa.² Vācu valoda kā mācību priekšmets no pilsētu elementārskolu mācību plāniem tika izsvītrotā. Tikai 1903. gadā Rīgas mācību apgabala kurators atļāva Rīgas elementārskolās šo priekšmetu mācīt fakultatīvi, sākot ar otro klasi, ņemot par to papildu samaksu divus rubļus gadā. Tādu pašu atļauju saņēma arī Jēkabpils trīsgadīgā elementārskola.³ 19. gs. beigu Baltijas guberņu skolu reforma vienlīdz skāra gan latviešu, gan arī vācu skolas. Līdz ar to tika likvidēta vācu muižnieku un mācītāju aizgādība par latviešu jaunatnes audzināšanu. Vācu mācītāji zaudēja uzraugu

¹ Latvijas VVA, 3110, f., 1. apr., 16. l., 2., 3. lp.

² Latvijas VVA, 3110, f., 1. apr., 16. l. 1. – 12. lp.

³ Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1903, с. 310

nedalītas tiesības latviešu skolās. Lai gan pēc jaunā mācību plāna ticības mācībai katrā klasē bija atvēlētas 4 stundas nedēļā, mācītāju funkcijas Vidzemes un Kurzemes lauku skolās un pilsētu skolās bija krasi samazinājušās.

Pēc 1887. gada, kad Vidzemes un Kurzemes guberņas skolās sākās pāreja uz krievu mācību valodu, latviešu mācību literatūras attīstība tika gandrīz pilnīgi pārtraukta, jo vecākajās klasēs visi priekšmeti tika mācīti krievu valodā. Šo priekšmetu, kā arī krievu valodas mācīšanai izmantoja krievu autoru sastādītās mācību grāmatas. Latviešu valodu zemākajās klasēs mācīja lielāko tiesu pēc agrākajos gados izdotajiem mācību līdzekļiem. Sevišķi maz mācību grāmatu latviešu valodā iznāca laika posmā no 1891. gada līdz 1905. gadam, jo pieprasījums pēc tām strauji samazinājās.¹ Mācību grāmatu izdošanu kavēja arī stingrā cenzūra, kas pēc Vidzemes un Kurzemes guberņu skolu nodošanas Tautas izglītības ministrijas pārziņā tika uzticēta valsts cenzūrai. Bez tam mācību grāmatu manuskriptus pārbaudīja arī mācību apgabala kurators.

Latviešu mācību grāmatu izdošana atsākās gadsimtu mijā. Tam par iemeslu bija, pirmkārt, 1898. gadā pieņemtajos mācību plānos pagastskolām, draudzesskolām un pilsētu elementārskolām paredzētās stundas dzimtajai valodai, otrkārt, agrākajos gados izdotie mācību līdzekļi bija pilnīgi nolietotojušies un latviešu skolas pilsētās un laukos dzimtajā valodā draudēja palikt pilnīgi bez mācību grāmatām. 1891. un 1901. gadā iznāca Rīgas pilsētas apvienoto elementārskolu skolotāja P. Abula sastādītās mācību grāmatas "Skolas druva" pirmā un otrā daļa. Lai gan tām bija enciklopēdisks* raksturs, tautā tās bija populāras. 1901. gadā Rīgā iznāca arī A. Laimiņa sastādītā latviešu valodas mācību grāmata "Skola". Šī mācību līdzekļa trešajā daļā, kā arī P. Abula "Skolas druva" bija pārstāvēta rakstniecības teorija, pasaules klasiskās literatūras daiļdarbu paraugi un īsa latviešu rakstniecības vēsture. 1901. gadā izdota arī T. Zeiferta mācību grāmata latviešu valodā "Rakstu kamoļs", kurai vairs nebija enciklopēdisks raksturs, bet noteiktā secībā sakārtoti rakstnieku, dzejnieku darbi un folkloras sacerējumi. Šos gadsimta sākumā izdotos mācību līdzekļus kurators 1902. gadā atļāva lietot latviešu skolās dzimtās valodas mācīšanai.²

¹ Lāce M. Latviešu mācību grāmatas. – R., 1968., 50. lpp.

* Mācību grāmatā bez folkloras un daiļliteratūras sacerējumiem ievietoti apraksti, kuros sniegtas ziņas par vēstures, ģeogrāfijas, dabaszinību un citu visdažādāko nozaru jautājumiem

² Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1902, с. 310

Līdz ar Baltijas guberņu apriņķa skolu pārveidošanu par pilsētas skolām tajās ieviesa tādu pašu mācību plānu kā pārējās Krievijas pilsētas skolās. Mācīja ticības mācību, krievu valodu, baznīcslāvu valodu, aritmētiku, algebru, ģeometriju, Krievijas vēsturi un ģeogrāfiju, dabaszinības, fiziku, rasēšanu, zīmēšanu, dziedāšanu un vingrošanu. Mācību laiks pilsētas skolās bija 6 gadi. Pēdējos divos gados varēja mācīt arī grāmatvedību, kādu no amatniecības veidiem, lauksaimniecības pamatus vai svešvalodas. Pilsētas skolu beidzēji varēja ieņemt zemāko ierēdņu amatus vai arī, turpinot izglītību, iestāties vidējo vai zemāko profesionālo skolu pēdējās klasēs.¹

Līdz 19. gs. 80. gadu vidum visas Kurzemes un Vidzemes vidējās mācību iestādes, izņemot Rīgas Aleksandra zēnu, Lomonosova meiteņu ģimnāzijas un imperatora Pētera I reālskolu, bija tipiskas vācu mācību iestādes ar vācu mācību valodu, kurās skolotāji lielāko tiesu bija vietējie vācieši vai arī ārzemnieki. Mācības tajās notika pēc īpašiem mācību plāniem un programmām. Tikai 1890. gadā Tērbatas mācību apgabala (no 1893. gada – Rīgas mācību apgabala) ģimnāzijas tika pielīdzinātas Krievijas ģimnāzijām, kas darbojās pēc 1871. gada 30. jūlijā apstiprinātā nolikuma.

Līdz ar to visām Tērbatas mācību apgabala ģimnāzijām kļuva obligāts 1890. gadā pieņemtais Krievijas astoņgadīgo ģimnāziju mācību plāns. Plānam bija krasi izteikts klasiskās mācību iestādes raksturs, jo 36,4 procenti no mācību laika bija atvēlēts senajām valodām (grieķu un latīņu). Bez tam mācību plānā bija paredzētas arī divas jaunās svešvalodas (franču un vācu). Skolēniem bija obligāta tikai viena no tām, bet ar direktora atļauju varēja mācīties arī abas. Tādā gadījumā kurss ieguva izteiktu lingvistisku raksturu, jo kopā ar krievu, baznīcslāvu, grieķu un latīņu valodām tām bija atvēlēti 63,1 procents no visa paredzētā mācību laika. Matemātikai un fizikai bija atvēlēti tikai 16 procenti no stundu skaita. Ķīmijai un dabaszinībām atsevišķas stundas nemaz nebija iedalītas.

Gadsimtu mijā Baltijas guberņās strauji attīstījās kapitālisms. Krievijas progresīvā sabiedriskā doma nebija apmierināta ar carisma realizēto tautas izglītības politiku. 19. gs. beigās intensīvu darbību presē par mācību satura un metožu pilnveidošanu skolās izvērsa jaunstrāvnieki, kuru vidū īpašu vietu ar saviem pedagoģiska satura rakstiem ieņēma F. Roziņš un P. Dauge.²

¹ Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1903, с. 225

² Anspaks J. Marksistiskās pedagoģiskās domas avoti Latvijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Grām.: "Latvijas skolu vēstures avoti." – R., 1979., 133. lpp.

Straujais rūpniecības pieaugums, kā arī progresīvo spēku uzstāšanās pret novecojušo mācību saturu vidējās mācību iestādēs bija par iemeslu tam, ka gadsimtu mijā tas nedaudz tika izmainīts. 1902. gadā pieņemtajā mācību plānā bija noteikts, ka grieķu valoda turpmāk kā obligāts mācību priekšmets mācāma tikai nedaudzās Krievijas ģimnāzijās. Audzēkņiem, kuri 1901./02. mācību gadā bija trešajā klasē uzsākuši grieķu valodas mācības, ļāva tās pabeigt. Līdz ar to līdz 1906./07. mācību gadam pastāvēja divi novirzieni: a) ar latīņu, grieķu un vienu jauno valodu un b) ar latīņu un divām jaunajām valodām.¹

Jaunajā mācību plānā par trim stundām palielinājās krievu valodai atvēlēto mācību stundu skaits. Nedaudz tika palielināts mācību laiks arī matemātikai un vēsturei, ko sāka mācīt ģimnāzijās 1. klasē (iepriekšējā mācību plānā – 3. klasē). No jauna sāka mācīt dabaszinības. Jaunais mācību plāns, salīdzinot ar iepriekšējo, neapšaubāmi bija racionālāks. Rīgas pilsētas ģimnāzija turpināja darbu pēc iepriekšējā mācību plāna.

Ģimnāzijas mācību plāns (1890. g.)²

Mācību priekšmets	Sagata-voš. klase	1	2	3	4	5	6	7	8	Obligāto st. skaits
Ticības mācība	4		2	2	2	2	2	2		16
Krievu un baznīcslāvu valoda, literatūra, loģika	6		5	4	4	3	3	3	4	29
Latīņu valoda	-		6	6	5	5	5	5	5	42
Grieķu valoda	-		-	-	4	5	6	6	6	33
Matemātika	6		4	4	3	4	4	4	3	29
Fizika								2	3	7
Vēsture					2	2	3	2	2	13
Ģeogrāfija			2	2	2	2				8
Franču valoda				3	2	3	3	3	3	20
Vācu valoda				3	3	3	3	3	2	19
Glitrakstīšana un zīmēšana	6		4	4	2					16

¹ Русская школа, 1903, № 12, с. 3

² Циркуляр по Дерптскому учебному округу, 1890, с. 330

Kopā ar abām jaunajām valodām	22	23	28	29	29	29	29	29	29	225
Kopā ar vienu jauno valodu	23	23	25	26	26	26	26	27	27	206
Kopā ar vācu valodu	22	23	25	27	26	26	27	26	26	206

1905. gadā tika publicēts mācību plāns ģimnāziju astotajām klasēm, kurā kā jauns priekšmets grieķu valodas vietā tika ieviests filozofijas pamati 2 stundas nedēļā. Divas stundas bija atvēlētas arī otram jaunam priekšmetam – likumu zinībām. Arī klasiskā tipa mācību iestādēs, kur saglabājās grieķu valoda, šim priekšmetam kopējais nedēļas stundu skaits bija samazināts. Nedaudz samazinājās mācību laiks arī latīņu valodā. Ģimnāziju absolventiem arī bez grieķu valodas saglabājās tiesības iestāties universitātēs. Vienīgi, stājoties austrumu valodu fakultātēs, papildus bija jākārto eksāmens grieķu valodā. Ģimnāzijās, kurās grieķu valodu nemācīja, skolēni, kas vēlējās šo priekšmetu apgūt, to fakultatīvi varēja mācīties 5. klasē piecas, 6. klasē trīs un 7. klasē piecas stundas nedēļā.¹

Krievijas reālskolai nebija ģimnāzijas tiesību. Tikai 1888. gadā tika pieņemts lēmums, kas ļāva reālskolu absolventiem iestāties augstākajās tehniskajās skolās, bet pēc eksāmena nokārtošanas latīņu valodā – arī universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē. Reālskolās bija septiņas klases, tajā skaitā sešas pamatklases un viena papildklase. Tiesības iestāties tehniskajās augstskolās ieguva tikai tie jaunieši, kuri bez pamatklasēm bija beiguši arī papildklasi.²

Tā kā rūpnieciskā ražošana prasīja jo dienas, jo vairāk kvalificētu strādnieku tad arī Krievijā arvien lielāka vērība tika pievērsta reālskolām. 1891. gadā tām pieņēma jaunu mācību plānu un programmas.³ Sešās reālskolas klasēs un papildklasēs matemātikai, fizikai, zīmēšanai un rasēšanai bija atvēlēts ievērojami lielāks mācību stundu skaits nekā ģimnāzijas 8 klasēs kopā. Daudz plašākā apjomā mācīja arī dabaszinības, lielāku uzmanību veltīja svešvalodām un ģeogrāfijai.

¹ Русская школа, 1903, № 12, с. 3

² Журнал Министерства народного просвещения, 1902, № 5, с. 50

³ Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1903, № 9, с. 370

Īpašu popularitāti šīs mācību iestādes ieguva latviešu jauniešu vidū. Par to liecina audzēkņu nacionālais sastāvs divās Rīgas reālskolās 20. gs. pirmajā gadu desmitā.¹

6. tabula

Audzēkņu nacionālais sastāvs Rīgas reālskolās

Mācību gadi	1900./01.	1902./03.	1904./05.	1906./07.	1907./08.	1908./09.
Latviešu nācijas audzēkņu skaits %	14,83	18,44	21,32	28,28	31,82	34,58

Krievijas – Japānas karā piedzīvotā sakāve, revolucionārie notikumi visā zemē, progresīvo spēku aktivizēšanās, kā arī iekšlietu ministru maiņa* veicināja izmaiņas arī carisma rusifikācijas politikā.

7. AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA LATVIJĀ

1896. gadā cara valdība izdeva rīkojumu – Rīgas politehnikumu pārveidot par Politehnisko institūtu. Mācību laiku pagarināja no 4 līdz 5 gadiem, bet lauksaimniecības un komercnodalā – no 3,5 līdz 4 gadiem. Sākot ar 1898./99. mācību gadu, lekcijas institūtā vajadzēja lasīt vienīgi krievu valodā. Institūta vadība izvirzīja pretlūgumu, proti, 1) lai ar ķeizara pavēli piešķirtās privilēģijas netiktu ierobežotas; 2) lai politehnikumam tiktu piešķirtas visas tās tiesības, kādas bauda citas Krievijas tehniskās augstskolas; 3) lai pēc iespējas saglabātos esošais institūta mācībspēku kontingents.² Mācību iestādei savas tiesības visumā izdevās saglabāt, vienīgi pilntiesīga tehniskā institūta statusu tas neieguva. Tāpēc Rīgas Politehnisko institūtu beigušajiem bija vienmēr labas zināšanas, bet nebija diploma, kas dotu kaut kādas tiesības. Neraugoties uz to, audzēkņu skaits institūtā ar katru gadu pieauga. Arī pēc pāriešanas uz krievu mācību valodu izdevās

¹ Статистический сборник Рижского городского управления. – Р., 1909, с. 287

* 1904. gada 15. jūnijā pret iekšlietu ministru N. Plevi tika izdarīts atentāts. Viņa vietā iecēla liberāli noskaņotu valsts darbinieku P. Svjatoslavu – Mirski

² Album Academicum. – R., 1938., 19. lpp.

saglabāt raksturīgās īpašības: palika savdabīgie statūti, patstāvīga pārvalde un ienākumi. Rīgas Politehniskajam institūtam kā vienīgajai mācību iestādei visā Krievijā nebija kursu sistēmas, nebija profesoru kolēģijas vai institūta padomes. Tāpēc arī 20. gs. sākumā tajā par pasniedzējiem lielāko tiesu darbojās veco ideju un tradīciju turpinātāji, kuri centās pasargāt institūtu no nonivelēšanas un centralizācijas. Tomēr 20. gs. sākumā bija notikušas arī zināmas izmaiņas. Ja līdz 1896. gadam Rīgas politehnikumā pastāvēja ne vien akadēmiskā brīvība, bet arī brīva iekļūšana, t.i., par studentiem uzņēma visus bez tautības, ticības un kārtas atšķirības, kā arī bez konkursa pārbaudījumiem, tad 20. gs. sākumā brīvās mācības un brīvo mācīšanu nomainīja noteiktas programmas. Bija jāpilda valdības rīkojumi. Līdz ar lielo studentu pieplūdumu tika ieviesti konkursa pārbaudījumi.

Cariskās varas iestādes bija nemierā ar institūta specifiku, tāpēc atkārtoti ierosināja mācību iestādes vadībai izdarīt izmaiņas štatu sarakstos un statūtos. Uz to profesoru padome atbildēja ar kontrierosinājumu: pielīdzināt institūtu tiesību ziņā universitātei, piešķirt direktoram un pasniedzējiem universitātes mācību spēku nosaukumu un tiesības, atbrīvot direktoru no kancelejas pārzināšanas, palielināt profesoru padomes tiesības, nodrošināt priekšmetu pasniegšanas attiecīgu zinātnisku līmeni, kā arī iespēju sagatavot jaunus pasniedzēju kadrus un, beidzot, atbrīvot programmu no liekā balasta.¹ Institūta jaunu darbības reglamentēšanas noteikumu izstrādāšanai tika izveidota speciāla komisija, kas darbojās pat kara gados, kad institūts atradās evakuācijā. Tā kā pēc kara mācību iestāde sāka darboties pēc pilnīgi jauniem noteikumiem, komisijas darbība faktiski neko nedeveva.²

Esošie statūti, kas bija stājušies spēkā jau 19. gs. beigās, paredzēja, ka Rīgas Politehniskais institūts ir mācību un zinātnes iestāde, kas gatavo speciālistus ar augstāko tehnisko izglītību, kā arī sekmē zinātnes attīstību un veicina jaunāko tās sasniegumu ieviešanu praktiskajā dzīvē. Institūtā uzņēma audzēkņus ar vidējo izglītību, kas deva tiesības mācīties augstskolā. Ja reflektantu skaits pārsniedza vakanto vietu skaitu, tika izsludināts liecību konkurss. Studenti varēja saņemt stipendijas aizdevumu veidā bez procentiem.³

¹ Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 2. l., 28. lp.

² Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 4. l., 50. lp.

³ Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 207. lp.

Mācību un zinātnisko darbu institūtā pārzināja profesoru padome direktora vadībā. Tai bija tiesības piešķirt zinātnisko grādu. Līdz 1906. gadam neviena no Krievijas augstskolām neuzņēma precētus studentus. Noteikumi paredzēja, ka jaunieši, kuri bija iestājušies augstskolās, līdz to beigšanai nedrīkstēja precēties. Tikai 1906. gadā Izglītības ministrija deva atļauju augstskolu vadībai jautājumu izlemt katrā konkrētā gadījumā.¹

Tā kā Rīgas Politehniskais institūts bija privāta mācību iestāde, kuru bija nodibinājuši Baltijas guberņu pilsētu pārstāvji un tirgotāji, to pārvaldīja Dome, kas sastāvēja no priekšsēdētāja, viņa vietnieka un 8 locekļiem. To vidū bija pārstāvji no Rīgas un Rēveles (Tallinas) pilsētām un šo pilsētu tirgotāju apvienībām. Dažādu saimniecības u.c. jautājumu risināšanai darbojās vairākas padomes nodaļas.

Mācību iestādē bija sešas fakultātes jeb nodaļas, kā tās tika dēvētas Rīgas Politehniskajā institūtā: celtniecības (arhitektu), inženieru, mehānikas, ķīmijas, lauksaimniecības un komercnodaļa. 20. gs. sākumā par Rīgas Politehniskā institūta direktoru darbojās Pauls Valdens – latviešu izcelsmes ķīmiķis, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis, vairāku izcilu atklājumu autors. Viņa palīgs bija D. Švarcs. Arhitektūras nodaļu vadīja profesors I. Kohs, inženieru nodaļu – profesors B. Vadinskis, mehānikas nodaļu – K. Vladimirovs, ķīmijas nodaļu – Maksimilians Glazenaps, Baltijas vācu ķīmiķis tehnologs, lauksaimniecības nodaļu – profesors doktors D. Bergmans.²

7. tabula

Rīgas Politehniskā institūta mācību spēki³

Docētāji	1903. g.		1906. g.		1912. g.	
	Pēc štatiem	Faktiski	Pēc štatiem	Faktiski	Pēc štatiem	Faktiski
Profesori	24	20	24	20		22
Adjunktprofesori	19	8	18	7		13
Pasniedzēji		27		33		33
Asistenti	15	13	30	19		22

¹ Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 5. l., 81. lp.² Latvijas VVA, 7175 f., 1. apr., 7. l., 166-a lp.³ Latvijas VVA, 7175 f., 1. apr., 39. l., 10. lp., 77. lp., Album Academicum A., 1938, 24. lpp.

Kā liecina 7. tabulā ievietotie skaitļi, pasniedzēju štats institūtā nekad nebija pilns. Vienmēr bija vakantas vietas.

Institūtam piederēja plaša bibliotēka, kurā strādāja 4 cilvēki. 1905. gadā bibliotēkā bija 15845 darbi 29824 sējumos, bet kopā ar periodiskajiem izdevumiem – 16428 nosaukumi 43186 sējumos. Bez tam institūta īpašumā bija arī t.s. Biržas komitejas bibliotēka, kurā kopā ar periodiskajiem izdevumiem bija 1240 nosaukumi 4034 sējumos un Tehniķu savienības bibliotēka, kurā kopā ar periodiku bija 512 nosaukumi 2482 sējumos. Pavisam institūta īpašumā bija 18180 nosaukumu iespieddarbi 49702 sējumos.¹ Līdz ar nonākšanu Izglītības ministrijas pakļautībā institūta īpašumā tika pilnīgi nodota Pētermuižas ferma, kur 1906. gadā bija 118 liellopi, 46 zirgi, 13 cūkas un 10 aitas, kā arī saimniecības ēkas un viss nepieciešamais lauksaimniecības inventārs.² Šo fermu kā mācību bāzi ar labām sekmēm izmantoja lauksaimniecības nodaļas studenti praktisko iemaņu apgūšanai, bet mežsaimniecības studenti praksi apguva mācību mežniecībā.

Bija iekārtotas divas ķīmijas laboratorijas, kurās kā palīgpersonāls darbojās 18 cilvēki. 20. gs. sākumā Izglītības ministrija par saviem līdzekļiem uzcēla laboratorijas ēku Kronvalda bulvārī. Darbojās fizikas laboratorija, mehāniskā darbnīca un izmēģinājumu stacija.³

Kopš 1875. gada institūta uzturēšanai zināmu daļu līdzekļu sedza no valsts budžeta. Šīs summas bija nelielas. Tikai pēc tam, kad institūts 1900. gadā pārgāja uz krievu mācību valodu, valdība maksāja tā budžetā 5 tūkst. rubļu studentu stipendijām.

8. tabula

Studentu skaits Rīgas Politehniskajā institūtā

M.g./Fak. Arhitekt. Inžen. Mehān. Ķīmijas Lauks. Komerc. Kopā

1899./1900.	90	274	355	324	184	272	1499
1900./1901.	133	337	407	382	182	312	1753
1906./1907.	98	337	367	221	89	217	1329
1907./1908.	140	388	438	281	117	300	1664
1910./1911.	152	322	485	306	226	345	1836
1913./1914.	195	300	520	328	378	367	2088

¹Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 39. l., 272. lp.

²Turpat, 7. l., 166-a lp.

³Turpat, 39. l., 10. lp.

Arī 20. gs. sākumā Rīgas Politehniskais institūts nebija zaudējis savu prestižu. Kopējam studentu skaitam bija tendence palielināties. Par to liecina 8. tabulā ievietotie skaitļi. 14 gadu laikā studējošo skaits institūtā bija pieaudzis gandrīz par 40 procentiem. Neliels studentu skaita samazinājums vērojams vienīgi 1906. gadā, kas izskaidrojams ar 1905./1907. gada revolūcijas notikumiem Rīgā. Vislielākais studentu pieplūdums, ja salīdzina to skaitu fakultātēs 1899./1900. un 1913./1914. mācību gadā, ir bijis arhitektu nodaļā, kur tas bija palielinājies par 116 procentiem. Par 105 procentiem bija pieaudzis studējošo skaits arī lauksaimniecības nodaļā. Toties ķīmijas, kā arī inženieru nodaļā tas visus šos gadus bija augsts un palika stabils līdz pat kara sākumam.

Sakarā ar revolucionārās kustības paplašināšanos Rīgā, kurā aktīvi iesaistījās arī studējošā jaunatne, 1905. gada 13. septembrī tika apstiprināti tā sauktie pagaidu noteikumi, kas deva profesoru padomei normāla darba nodrošināšanai ārkārtējas tiesības, līdz pat mācību pārtraukšanai institūtā.¹ Neraugoties uz to, 1905./06. mācību gada sākumā mācības Rīgas Politehniskajā institūtā sākās tikai 25. oktobrī, bet arī tad tikai uz neilgu laiku, jo 29. oktobrī tās atkal tika pārtrauktas. To pieprasīja studentu sanāksme, kurā piedalījās 1033 studējošie, no kuriem par mācību pārtraukšanu nobalsoja 823 sapulces dalībnieki. Studenti rīkoja mītiņus, kuros uzstājās sociāldemokrātu pārstāvji. Neraugoties uz to, ka ieeju institūtā apsargāja un iekļūt mācību iestādē varēja tikai, uzrādot studenta apliecību, sociāldemokrātu aģitatori tomēr tur iekļuva. Studenti pieņēma šādu rezolūciju: Atzīstot visu Krievijas pilsoņu pilnīgu vienlīdzību, sanāksme konstatē, ka cara valdība cenšas sanaidot savā starpā dažādu tautību pārstāvjus, lai mazinātu revolūcijas uzbrukuma sparu.

Sanāksme nosodīja carisma nacionālo politiku, kas bija vērsta uz grautiņiem un genocīdu. Sapulcējušies studenti prasīja atcelt ierobežojumus ebrejiem un uzņemt institūtā visus, kas to vēlas.²

1908. gadā augstskolās atkal sākās studentu kustība. 1911. gadā nemieri draudēja izcelties arī Rīgas Politehniskajā institūtā. Mācību iestādes direktors paziņoja, ka mītiņi institūta telpās aizliegti, pretējā gadījumā mācības tiks pārtrauktas un viņš noņem no sevis atbildību par turpmāko.³ Mācību apgabala kurators tomēr

¹ Latvijai VVA, 7175. f., 1. apr., 25. l., 141. lp.

² Latvijai VVA, 7175. f., 1. apr., 25. l., 155. lp.

³ Latvijai VVA, 7175. f., 1. apr., 28. l., 2., 3. lp.

ieteica mācības nepārtraukt, bet mītiņa gadījumā nekavējoties ziņot policijai un mītiņa organizatorus izslēgt no institūta.¹

9. tabula

Studenti pēc konfesijām un sociālās izcelšanās²

Konfesionālā pieder.	Skaitis	%	Sociālā izcelsme	Skaitis	%
Pareizticīgie	395	23,9	Muižnieki vai ierēdņi	476	28,9
Armēņu katoļi	36	2,2	Garīdzniecība	34	2,0
Romas katoļi	247	15,0	Goda pilsoņi vai 1. ģildes tirgot.	111	6,7
Luterticīgie	781	47,3	Pilsētnieki vai amatnieki	647	39,2
Mozus ticīgie	153	9,3	Zemnieki	324	19,7
Reformāti	16	1,0	Kazaki	9	0,5
Musulmaņi	7	0,4	Ārzemnieki	49	3,0
Pārējie	15	0,8			
Kopā	1650	100		1650	100

Tabulā ievietotie skaitļi rāda, ka institūtā varēja mācīties tiešām visu konfesiju, visu kārtu pārstāvji. Svarīgi bija tikai tas, lai šie jaunekļi uzrādītu apliecību par vidējās izglītības iegūšanu. No visiem 1650 studējošajiem, kas 1903./04. mācību gadā bija imatrikulēti Rīgas Politehniskajā institūtā, gandrīz puse (47,3%) piederēja luteriešu konfesijai. 23,9 procenti studentu bija pareizticīgie, 15 procenti – Romas katoļi, bet 9,3 procenti – Mozus ticīgie. Bez tam institūtā mācījās arī musulmaņi, reformāti un citi.

Interesi rada arī institūtā studējošo sociālais sastāvs, vēl jo vairāk tāpēc, ka mācību iestāde bija dibināta kā vācu mācību iestāde ar vācu mācību valodu, vācu audzināšanu un vācisku garu. Sākumā institūtā mācījās gandrīz vienīgi vācu jaunatne. 20. gs. sākumā stāvoklis bija krasi izmainījies. 1903./04. mācību gadā no visiem 1650 institūta studentiem visvairāk bija pilsētu vidējo slāņu, kā amatnieku sīktirgotāju, sīko kalpotāju u.c., pārstāvju – 39,2 procenti. Ievēribu pelna tas, ka 19,7 procenti studējošo bija

¹ Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 28. l., 6. lp.

² Turpat, 39. l., 79. lp.

zemnieki, kas varēja būt vai nu latvieši, vai igauņi. Ievērojams joprojām bija arī muižnieku un augstāko valsts ierēdņu studentu skaits – 28,9 procenti. Studentu nacionālā un sociālā sastāva izmaiņās izskaidrojama, pirmkārt, ar krievu mācību valodas ieviešanu, otrkārt, ar tehnisko augstskolu autoritātes augšanu kapitālistiskās ražošanas straujās attīstības dēļ un, beidzot, ar Rīgas Politehniskā institūta kā priekšzīmīgas mācību iestādes, kas dod labas teorētiskās un praktiskās zināšanas, autoritātes celšanos. Institūtā bez Rīgas mācību apgabālā dzīvojošajiem jauniešiem arvien vairāk sāka mācīties arī Pēterburgas, Maskavas un citu Krievijas guberņu iedzīvotāji. Tā 1903./04. mācību gadā gandrīz 12 procenti bija nākuši no Pēterburgas guberņas, bet 7 procenti – no Maskavas guberņas. Nebija izņēmums arī citi Iekšējās krievijas novadi.¹

Studentiem pastāvēja divas sodu sistēmas. Vispirms jau noteikumu pārkāpējus varēja sodīt tā sauktā disciplinārā komisija, kura bija tiesīga izteikt piezīmi, rājienu, nosodījumu, aizliegt piedalīties kursa sanāksmēs, līdz nākamajam mācību gadam atskaitīt no studentu skaita, izslēgt no institūta un izslēgt bez tiesībām turpināt studijas kādā citā augstākajā mācību iestādē. Bez tam sodīt bija tiesīgs arī direktors. Viņš varēja izteikt piezīmi vai rājienu, aizliegt uz laiku apmeklēt mācību iestādi un, beidzot, ieteikt iesniegt atlūgumu par brīvprātīgu aiziešanu no mācību iestādes.²

Darbojās studentu korporācijas, kas lielāko tiesu bija nodibinātas 19. gs. kā studējošās vācu tautības jaunatnes organizācijas. Tā “*Baltica*” radās jau 1865. gadā, “*Concordia Rigenais*” – 1869., “*Rubonia*” – 1875., “*Arconia*” – 1879. “*Velesia*” – 1883., bet 1887. gadā tika nodibināta pirmā latviešu studentu korporācija Rīgas Politehniskajā institūtā – “*Selonia*”. 1900. gadā radās vēl viena vācu studentu korporācija – “*Vironia*”. Bez tam 20. gs. sākumā tika nodibināts inženierzinātņu pulciņš (1903), vienlaicīgi sāka darboties arī ekonomisko zinātņu pulciņš un atturības biedrība. 1907. gadā nodibinājās Vidzemes latviešu studentu korporācija “*Tālavija*”. Tajā pašā gadā izveidojās arī latviešu studējošās jaunatnes akadēmiskā grupa “*Stars*”, kā arī igauņu studentu atturības biedrība.³

Līdz 1913. gadam Rīgas Politehnisko institūtu bija beiguši 3830 studenti – 930 ķīmiķi, 848 komersanti, 873 mehāniķi, 543 inženieri,

¹ Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 39. l., 79. lp.

² Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 39. l., 54. lp.

³ Latvijas VVA, 7175. f., 1. apr., 39. l., 79. lp.

441 agronoms un 189 arhitekti. Īpaši pieauga ķīmiķu un mehāniķu skaits, jo šo specialitāšu pārstāvjus daudz pieprasīja augošā rūpniecība, īpaši Dienvidkrievijas cukura un cementa fabrikas.¹

1912. gadā, kad institūts atzīmēja savu 50 gadu jubileju, tā vārds sniedzās tālu pāri Krievijas robežām. Latviešu tautas centieniem šī mācību iestāde tomēr palika sveša, jo savas tradīcijas rūpīgi sargāja Baltijas vāciešu hegemonija. 1915. gada 19. jūnijā notika institūta pēdējā sēde Rīgā, jo 19. jūnijā saņēma pavēli evakuēties uz Maskavu. Visu inventāru un mācību līdzekļus pēc militāro iestāžu pavēles nosūtīja uz Nižņijnovgorodu, no kurienes atpakaļ neko neatveda. Maskavā institūts, izkaisīts pa dažādām telpām, nīka visus kara gadus.

Pēc Rīgas krišanas 1917. gada rudenī vācu okupācijas varas iestādes pārvērtā institūtu par *Baltische Technische Hochschule*,* atjaunojot un nostiprinot vācu pārvaldi un vācu mācību valodu. Latviešu izglītības biedrības vidusskolas absolventus institūts negribēja uzņemt.

8. SKOLOTĀJU SAGATAVOŠANA, VIŅU TIESISKAIS UN MATERIĀLAIS STĀVOKLIS

Vidzemes un Kurzemes skolu darbā lielas grūtības sagādāja kvalificētu skolotāju trūkums. Prasība latviešu un igauņu skolās visus priekšmetus mācīt krievu valodā nodarīja lielu ļaunumu skolotāju sastāvam. Laikā, kad stājās spēkā minētais likums, tikai retais no Baltijas guberņu skolu skolotājiem bija tam sagatavots. Lai palīdzētu Kurzemes laukskolotājiem ātrāk apgūt krievu valodu, tautskolu inspektors F. Brīvzemnieks organizēja Liepājā, Kuldīgā un dažās citās vietās īslaicīgus kursus. Tomēr daudziem skolotājiem, kuri bija beiguši Irlavas vai Vidzemes skolotāju semināru, krievu valodas nepietiekamo zināšanu dēļ darbs bija jāpamet. Tāpēc 1898. gadā tikai 75% no Baltijas guberņu elementārskolu skolotājiem bija beiguši augstāko, vidējo vai speciālo pedagoģisko mācību iestādi.³ Baltijas vācu muižniecība atteicās ieviest Izglītības ministrijas noteikto mācību plānu

¹Album Academicum, R., 1939, 25. lpp.

* *Baltische Technische Hochschule* – Baltijas tehniskā augstskola

³Статистический сборник Рижского городского управления, Р., 1909, с. 289

konfesionālajās skolotāju sagatavošanas mācību iestādēs, tāpēc darbu bija spiesti pārtraukt Valkas pagastskolu skolotāju seminārs 1887., Vidzemes skolotāju seminārs 1890. un Irlavas skolotāju seminārs 1900. gadā. Tā kā Baltijas skolotāju seminārs Kuldīgā nespēja apmierināt pieprasījumu, 1894. gadā tika atvērts Valmieras skolotāju seminārs, kurš līdz 1902. gadam darbojās Rīgā, Torņkalnā, bet pēc tam Valmierā. Mācību ilgums seminārā bija 3, bet kopš 1903. gada – 4 gadi. Uzņēma reflektantus ne jaunākus par 16 gadiem ar elementārskolas izglītību. Mācību maksa bija 20 rubļu gadā, ap 40% audzēkņu saņēma stipendijas. Reflektantu pieplūdums bija liels. Tā 1902. gadā seminārā bija pieteikušies 190, bet uzņēma tikai 40 jauniešus.¹ Mācības notika krievu valodā pēc Izglītības ministrijas 1875. gada apstiprinātā skolotāju semināru mācību plāna. 1904. gadā seminārs sāka mācības pēc valdības skolotāju semināru direktoru izveidotā mācību plāna, ko speciāli Rīgas mācību apgabala skolotāju sagatavošanas mācību iestādēm bija veicis skolotāju semināru direktoru kolektīvs. Jaunajā mācību plānā bija paredzētas stundas dzimtajai valodai un mūzikai, palielināts stundu skaits ģeogrāfijai un dabaszinībām. Līdz ar to mazāk stundu bija pedagoģijai, ģeometrijai, lauksaimniecības pamatiem, fizikai, glītrakstīšanai, zīmēšanai, rasēšanai un rokdarbiem.² Rezultātā samērā niecīgais stundu skaits, kas tika atvēlēts dzimtajai valodai, nespēja atsvērt to zaudējumu, ko nodarīja mācību laika samazināšana pedagoģijā un dažos citos svarīgos priekšmetos. Kuldīgā turpināja darbību Baltijas skolotāju seminārs. Arī te reflektantu pieplūdums bija lielāks nekā vietu piedāvājums. Parasti pieteicās ap 100 jauniešu, bet uzņēma tikai 30 – 40. 1904. gadā semināra darbā ieviesa jauno mācību plānu.

Igaunijas guberņā skolotājus vietējām skolām gatavoja līdzīgs seminārs Tērbatā. Visas šīs mācību iestādes atradās tālu prom no zinātnes, mākslas un kultūras centriem. Mācību procesā lielāko tiesu valdīja reakcionāra gaisotne – rutīna un šablons. Topošie skolotāji saņēma nepietiekošu vispārēju sagatavotību. Dzimtā valoda gandrīz pilnīgi bija izskausta no semināru mācību plāniem. Tāpēc, piemēram, Valmieras skolotāju semināra paraugskolā bija ļoti maz skolēnu, jo vecāki savus bērnus centās ievietot tādās skolās, kur dzimtā valoda bija lielākā cieņā. Semināra ierobežotais

¹ Жуков Л.И. Подготовка народных учителей в Лифляндской и Курляндской губерниях в эпоху капитализма. – Р., 1980, с. 56

² Latvijās VVA, 7395. f., 1. apr., 21. l., 6. lp.

mācību process un dzīve nomaļās provinces pilsētiņās nestimulēja audzēkņu radošo iniciatīvu, tāpēc viņi savu vēlmju piepildījumu meklēja ārpus semināra sienām.

Daļa Valmieras semināristu uzturēja sakarus ar nelegālu LSD Vidienas organizāciju. 1905. gada 26. oktobrī semināra audzēkņi pārtrauca mācības un izvirzīja direkcijai prasības pāriet uz latviešu mācību valodu, mācību plānā ieslēgt politekonomiju, tautsaimniecību, vācu valodu, pieprasīja atļauju brīvi lasīt visas grāmatas un laikrakstus, uzstājās pret dievkalpojumu piespiedu apmeklēšanu u.c. Par to 28 audzēkņi tika izslēgti no semināra. Par Valmieras skolotāju semināra direktoru mācību apgabala kurators S. Prutčenko iecēla bijušo Baltijas skolotāju semināra direktoru F. Strahoviču, kurš centās ieviest mācību iestādē armijas disciplīnu. Tomēr pārtraukt nelegālo revolucionāro kustību semināra audzēkņu vidū viņam neizdevās.¹

19. gs. beigās arī Kuldīgas semināra audzēkņi sāka vairāk interesēties par sabiedriski politiskajiem jautājumiem. Īpaša uzmanība tika pievērsta jaunstrāvnieku kustībai. 1896. gadā nodibinājās nelegāls sociāldemokrātu pulciņš. Tā dalībniekiem bija ciešas saites ar Liepājas skolām un strādniekiem. No turienes viņi saņēma daudz nelegālās literatūras: viņi lasīja progresīvus laikrakstus gan latviešu, gan krievu valodā. 1905. gada 22. februārī semināristi pārtrauca mācības. 17 aktīvākie nemieru dalībnieki tika izslēgti no semināra. Tā paša gada rudenī nemieri atjaunojās, tāpēc seminārs tika slēgts, un pilnībā mācību darbs tajā atjaunojās tikai 1906. gada 16. augustā.²

Lai sagatavotu skolotājus Rīgas mācību apgabala ministrijas skolām, Gatčinas un Pleskavas skolotāju semināros atļāva uzņemt zināmu skaitu latviešu, igauņu un somu luterticīgo jauniešu. Pleskavas pareizticīgo skolotāju seminārā latviešus un igauņus sāka uzņemt 1892. gadā. Līdz 1919. gadam, kad seminārs darbību izbeidza, to bija beiguši un skolotāja tiesības ieguvuši 87 latviešu jaunieši.³ Neilgu laiku, no 1910. gada līdz 1915. gadam darbojās skolotāju seminārs Ilūkstē, kurš gatavoja skolotājus Augšzemes (Latgales un Ilūkstes apriņķu) skolām. Seminārs darbību izbeidza,

¹ Ozoliņš K. Valkas – Valmieras skolotāju seminārs. – R., 1936., 154. lpp.

² Baltijas skolotāju seminārs 1870. – 1919. – R., 1940., 553. lpp.

³ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, 352., 2., 1., 2.

sākoties vācu armijas uzbrukumam. 1900. gadā pie pilsētas skolām Jelgavā skolu absolventi gada laikā tika iepazīstināti ar elementārās apmācības teorētisko un praktisko kursu un sagatavoti skolotāja darbam. Tā kā pilsētas sešklasīgās meiteņu skolas bija pielīdzinātas vidējām mācību iestādēm, to absolventiem piešķīra tiesības kārtot mājskolotāju eksāmenus.¹

Baltijas guberņu tautskolās par skolotājiem darbojās galvenokārt vīrieši, jo skolu vadība sievietes neuzskatīja par līdzvērtīgām mācību un audzināšanas darbā. Īpaši pret sievieti nodarbināšanu skolotāju amatā iestājās vācu mācītāji un muižnieki. Tikai 20. gs. sākumā skolotāju trūkuma dēļ stāvoklis izmainījās. Tā kā trūka vīriešu kārtas skolotāju, izglītības ministrs 1902. gadā atļāva sievietēm, kurām bija skolotāja tiesības, strādāt pagastskolās. Pie Vietalvas un Kuldīgas ministrijas skolām sāka darboties pedagoģiskās klases.²

Tā kā skolotāju, krievu valodas pratēju, trūka joprojām, to aizvietošanai arvien biežāk sāka pieņemt jauniešus, kuri prata krievu valodu, kaut arī skolotāju tiesību viņiem nebija. Tāpēc šie jaunieši nebija atbrīvoti no karadienesta, un pēc rekrūšu iesaukšanas bez skolotājiem palikušās skolas pārtrauca darbību, un bērni palika bez zināšanām.³

Rīgas mācību apgabala inspektors A. Vasiljevs atzīmēja, ka 1905. gadā no 2269 Vidzemes guberņas (kopā ar igauņu apdzīvoto daļu) skolotājiem ap 800 (35%) bija bez skolotāju tiesībām.⁴

20. gs. sākumā bija padziļinājusies diferencēšanās skolotāju vidū. Pirmie jeb vecākie skolotāji, kuri prata krievu valodu un parasti bija skolu vadītāji, saņēma atalagojumu 250–300 rubļu gadā, kā arī brīvu dzīvokli ar apsildīšanu un apgaismošanu. Dažās skolās viņi izmantoja arī zemes gabalu, augļu dārzu un ganības vienai vai vairākām govīm. Ja skolā bija vairāk par 60 skolēniem, vajadzēja pieņemt palīgskolotāju. Tādos gadījumos “skolas tēvi” saņēma no pagasta kases noteiktu summu naudas palīga atalgošanai. Tikai formāli skaitījās, ka arī palīgskolotājiem pienākas brīvs dzīvoklis ar apsildīšanu un apgaismošanu. Faktiski viņi tika pieņemti darbā

¹ Статистический сборник Рижского городского управления. – Р., 1909, с. 290

² Циркуляр по Рижскому учебному округу, 1902, с. 27

³ Русская школа, 1909, № 10/11, с. 271

⁴ Вильев А.К. О статистике научных училищ Лифляндской губернии. Приложение к Цирюляру по Рижскому учебному округу, 1905, с. 4

tikai uz ziemas mēnešiem, izmitināti visnožēlojamākajās telpās un izkalpināti pēc sirds patikas. Viņiem maksāja 60 – 120 rubļu lielu atalgojumu gadā, bet uzdeva visatbildīgākos un darbietilpīgākos pienākumus. Līdzīgā stāvoklī bija arī pilsētu elementārskolu palīgskolotāji, piemēram, Rīgas Jāņa draudzes skolas palīgskolotājs dzīvoja 9 m² lielā istabiņā bez speciālās apkures un vēdināšanas. Vienā tādā telpā nereti mitinājās pat divi palīgskolotāji.¹

Sevišķi smagos apstākļos bija nonākuši Vidzemes draudzesskolu skolotāji. Vidzemes gubernators ziņoja iekšlietu ministram, ka vietējo muižnieku un mācītāju pret darbības dēļ ļoti cieš skolotāji: algas viņi saņēma neregulāri, viņu dzīvokļi ne vienmēr ir nodrošināti ar kurināmo un apgaismojumu, nemaz nerunājot par savlaicīgu remontu, bet likumā noteiktās algas patvaļīgi tiek samazinātas u.c.² Vidzemes guberņā 20. gs. sākumā bija arī tādi skolotāji, kuri muižnieku un mācītāju ļaunprātības dēļ nekādu algu nesaņēma, bet pārtika tikai no tā, ko ieguva no skolas piešķirtā zemes gabala un skolēnu mācību maksas no viena līdz pusotra rubļa mēnesī. Šie skolotāji, lai palielinātu savus ienākumus, centās uzņemt pēc iespējas vairāk skolēnu. Bija gadījumi, kad šādas draudzesskolas uzņēma pat pagastskolu nebeigušos bērnus, no kā ļoti cieta mācību darbs.

Rīgas skolās par skolotājiem parasti strādāja cilvēki, kuriem bija vidējā izglītība, bet skolotāja tiesības viņi bija ieguvuši pašmācības ceļā. 1908. gadā Latviešu Izglītības biedrības 15 skolās strādāja 28 skolotāji, no tiem 22 sievietes. 15 no viņiem bija beiguši ģimnāzijas vai tai pielīdzinātās mācību iestādes kursu. Skolotāju sievietes pārsvars izskaidrojams ar to, ka sievietēm varēja maksāt mazāku algu. Pilsētas divklasīgajās elementārskolās pirmais skolotājs saņēma 840, bet otrais – 660 rubļus gadā. Pirmajai skolotājai turpretī maksāja 600, bet otrajai – 480 rubļu.³

20. gs. sākumā atkal pēc ilgāka pārtraukuma sāka sanākt skolotāju konferences. Reglaments noteica, ka tās var notikt tautskolu inspektora vadībā. Inspektori izstrādāja arī darba kārtību, ko apstiprināja mācību apgabala kurators. 1900. gadā konferences notika Rīgā un Liepājā, bet, tā kā tajās valdīja nospiedošs rusifikācijas gars un apsprieda šauru profesionālo jautājumu loku, plašāku atbalsi šīs sanāksmes neguva.

¹ Pēterburgas Avīzes, 1903, Nr. 78

² Latvijas VVA, 3. t., 4. apr., 402. 2., 19., 22. lp.

³ Latviešu Izglītības biedrības gadagrāmata, 1909, 96. lpp.

1898. gadā izglītības ministrs apstiprināja Vidzemes guberņas pirmmācības tautskolu skolotāju un bijušo skolotāju savstarpējās palīdzības biedrības statūtus. Biedrības uzdevums bija sniegt palīdzību skolotājiem, kuri bija nonākuši materiālās grūtībās. Lai iegūtu līdzekļus, biedrības rīkoja koncertus, priekšlasījumus un citus sarīkojumus. Biedrība nekļuva par visas Latvijas skolotāju savienību, jo tajā neatlāva iestāties citu guberņu latviešu skolotājiem. 1907. gada 5. janvārī tā tika reorganizēta par Latviešu skolotāju biedrību.

Revolūcijas priekšvakarā arvien reljefāk izvirzījās prasība radīt tādus apstākļus, kas atjaunotu sabiedrības interesi par skolu un izglītību, uzlabotu skolu un skolotāju materiālos apstākļus, papildus atvērt skolotāju seminārus, organizēt skolotāju sanāksmes. 1905. gadā Ministru komiteja uzdeva izglītības ministram Rīgas mācību apgabalā par skolotājiem iecelt tādas personas, kas prot bērnu dzimto valodu.¹

1905. – 1907. gada revolūcijas cīnītāju pirmajās rindās gāja arī labākie inteliģences pārstāvji. Viņu vidū bija ievērojama daļa Latvijas tautskolotāju, īpaši lauku skolotāju, kas bija cēlušies no nabadzīgo zemnieku ģimenēm un pašreizējā cīņā ar materiālām un citāda veida grūtībām ieguvuši skolotāja tiesības. Viņu materiālais un tiesiskais stāvoklis bija smags. Revolucionārais skolotājs, literatūrkritiķis V. Dermanis rakstīja: “Grūts un neapskauzams ir tautskolotāja liktenis. Visi no viņa prasa, bet negrib ko dot. Daudz mums vēl tādu tumsības kaktu, kur skolotāju uzskata par biedēkli, bet skolu par iestādi, kuras labad pagastam jānes lielas nastas”.² Šie skolotāji veica savus pienākumus iedzīvotāju vidū un labi pazina trūkuma nomākto un apspiesto cilvēku rūpes un vajadzības. Viņiem bija milzīga autoritāte nabadzīgo ļaužu masās. Ne velti reakcijas kalpi – vācu muižnieki un mācītāji – sevišķi nikni vērsās pret skolotājiem, saskatīdamai tajos galvenos “musinātājus”. Daļa šo skolotāju bija iepazinušies ar sociālisma mācību un revolūcijas laikā veica ļoti svarīgu audzināšanas un organizatorisko darbu. Bieži vien tautskolotāji Vidzemes un Kurzemes laukos revolūcijas uzplūdu laikā gāja bruņotas cīņas priekšgalā.

1905. gada vasarā un rudenī Rīgā un Latvijas laukos notika daudzi skolotāju un bērnu vecāku mītiņi. Tajos mītiņu dalībnieki

¹ Apskats, 1905, Nr. 51

² Pēterburgas Avīzes, 1902, 4. decembris

noraidīja tautskolu inspektora Uspenska mēģinājumu radīt t.s. Rīgas elementārskolu un vecāku savienību, norādot, ka tās mērķis ir aptumšot skolotāju pašapziņu, lai turpinātu vecās kārtības pastāvēšanu tautas izglītības laukā. Mītiņu dalībnieki pilnībā atbalstīja revolucionāro skolotāju prasības skolu demokratizācijas jautājumā un ievēlēja biroju izglītības jautājumu kārtošanaī un skolotāju kongresa sagatavošanai un sasaukšanai.

1905. gada rudenī Rīgas mācību apgabala vadība izdeva cirkulāru, ar kuru kategoriski noliedza skolās izmantot sociāldemokrātu programmu “Mūsu tautskola”. Par noteikumu neievērošanu draudēja skolas slēgšana un skolotāja nodošana tiesai. Neraugoties uz to, daudzās skolās skolotāji centās organizēt mācības saskaņā ar Latvijas skolotāju pirmajā kongresā pieņemtajiem lēmumiem, ignorējot cariskā skolu inspektora norādījumus. Revolucionārie notikumi kaut uz mirkli bija devuši iespēju latviešu tautskolai izmainīties, atceras tā laika skolotāji. “Neizdzēšamu iespaidu uz skolu audzēkņiem atstāja šīs nedaudzās dienas atbrīvotajā skolā. Vēlākās represijas atmiņas par revolucionāro skolu vēl vairāk stiprināja.”¹

Šie jaunie, sociāli aktīvie skolotāji, 1905. gada cīnītāji, bija tautas audzinātāji vārda tiešā nozīmē. Viņi neaprobežojās ar darbu skolā, bet bija sava novada sabiedriskās dzīves rosinātāji, zinātnes sasniegumu popularizētāji, kultūras pasākumu iniciatori. Skolotājs bija padomdevējs ne tikai skolēniem, bet arī vecākiem. Skolu beigušie nekad neaizmirs ceļu pie sava skolotāja, kas pirmais bija aicinājis nepagurt taisnīgā cīņā par tautas brīvību un laimi.

9. PEDAGOĢISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBA 1905. – 1907. GADA REVOLŪCIJAS SAGATAVOŠANAS UN NORISES LAIKĀ

Sociāli ekonomiskie apstākļi, kas izveidojās 1905. – 1907. gada revolūcijas priekšvakarā, ietekmēja arī pedagoģiskās domas attīstību Latvijā. Pedagoģiskā doma šai laika posmā veidojās sarežģītos apstākļos. Latvijas politiskajā dzīvē pirms revolūcijas bija izveidojušies vairāki spēku grupējumi. Vācu muižniecība un lielburžuāzija centās novērst revolūciju un saglabāt carisma neierobežoto varu. Liberāli buržuāziskā opozīcija tiecās izdarīt

¹ Preiss P. Latvijas tautskolas rusifikācijas laikmetā. – M., 1932., 71. lpp.

dažus pārkārtojumus reformu ceļā. Sociāldemokrāti, kas centās pārstāvēt proletariātu, daļēji nabadzīgo zemniecību un demokrātiski noskaņoto inteliģenci, vērsās pret reakcijas spēkiem. Politisko spēku izvietojums un to darbība ietekmēja arī pedagoģiskās domas veidošanos. Gadsimtu mijā Krievijā un arī Latvijā uzskatos par jaunatnes izglītošanu un audzināšanu izveidojās vairāki virzieni. Katrs no tiem atspoguļoja zināmu sociālo slāņu intereses.

Oficiālā pedagoģija pauda carisma, muižniecības un lielburžuāzijas intereses audzināšanas un izglītības jomā. Tā noteica arī savām interesēm atbilstošu mācību un audzināšanas saturu, kā arī ieteica izmantot tādas darba formas un metodes, kas nomāca bērnu iniciatīvu, aktivitāti, patstāvību. Monarhistiskais laikraksts "*Rižskij vestnik*" popularizēja reakcionāro izglītības politiku, ko carisms centās realizēt Baltijā. Laikraksts vērsās pret skolēnu pašdarbības un iniciatīvas attīstību, apkaroja tautskolotāju sabiedrisko darbību un nacionālās tendences skolu dzīvē. Carisma reakcionārā izglītības politika un oficiālās pedagoģijas prasības bērnu mācībās un audzināšanā atbilda arī Baltijas muižniecības un lielburžuāzijas interesēm, Baltvācu preses izdevumi aizstāvēja vācu muižniecības privilēģijas Latvijas skolā un tai pašā laikā atbalstīja arī monarhisma pozīcijas pedagoģijā.

Liberāli buržuāziskā pedagoģiskā doma Krievijā (V. Vahterovs, P. Kapterevs u.c.) vērsās pret oficiālās pedagoģijas idejām un izvērša aktīvu darbību sabiedrībā, īpaši pamatskolas izglītības jautājumu risināšanā. Taču Latvijā šis virziens neguva plašu izplatību un uz pedagoģiskās domas attīstību neatstāja kaut cik manāmu ietekmi. Šī virziena pārstāvji pedagoģijā (pedagogs J. Purapuķe, filozofijas un pedagoģijas teorētiķis J. Osis u.c.) nespēja izstrādāt skaidru teorētisku pozīciju izglītības un bērnu audzināšanas jomās. Viņi nevērsās arī pret verbālismu mācībās un dresūru audzināšanā.

Sīkburžuāzijas propagandētie uzskati Latvijā, balstoties uz citu valstu ievērojamu pedagogu idejām, pauda demokrātiskas atziņas, vērsās pret carisma un vācu muižniecības izglītības politiku un oficiālās pedagoģijas prasībām bērnu mācībās un audzināšanā. Viens no redzamākajiem šī virziena pārstāvjiem Latvijā bija K. Cīrulis, kas izstrādāja plaši pazīstamu rokdarbu mācību sistēmu, pamatoja pedagoģiskās atziņas par darba audzinošo un attīstošo nozīmi un nesaudzīgi kritizēja tā laika "mācību skolu", kurā valdīja verbālisms un mehāniska vielas iekalšana.

Līdz ar strādnieku kustības attīstību arī tautas izglītībā un pedagoģiskajā domā sāka gaist reformistiskās ilūzijas. Revolucionārās kustības apstākļos un zināmā mērā tās ietekmē radās latviešu demokrātiskās inteligences kustība – Jaunā strāva. Kā atzīmējis J. Rainis, sākumā šai kustībai nebija sociāldemokrātiskas ievirzes, un tikai vēlāk (90. gadu vidū) šī kustība kļuva par sociāldemokrātisku.

Pedagoģiskās domas attīstību Latvijā revolūcijas priekšvakarā zināmā mērā ietekmēja arī tas apstāklis, ka gadsimtu mijā Latvijā bija plaši izplatītas klasiskās un demokrātiskās pedagoģijas atziņas. latvijas demokrātiski noskaņotiem skolotājiem un izglītības darbiniekiem bija pazīstami K. Ušinska pedagoģiskie uzskati un īpaši viņa darbs “Cilvēks kā audzināšanas priekšmets”, L. Tolstoja aicinājumi cienīt bērna personību un ielūkoties viņa iekšējā pasaulē, P. Leshafta atziņas par fiziskās un intelektuālās audzināšanas vienotību, N. Pirogova demokrātiskie centieni svētdienas skolu darbības veicināšanā, N. Korfa, V. Vahterova, P. Kaptereva un citu demokrātisko pedagoģu idejas par elementārās izglītības tālāku attīstību. Latvijā tika popularizētas arī Rietumeiropas ievērojamo pedagoģu (J.A. Komenska, Ž.Ž. Ruso, J. Pestalocija, Ā. Dīstervēga u.c.) atziņas un iztirzāti utopisko sociālistu (Š. Furjē, R. Ovena) pedagoģiskie uzskati.

Apstākļos, kad pieauga revolucionārā kustība, arī pedagoģijā arvien noteiktāk izskanēja demokrātiskās idejas, kas sekmēja tālāku pedagoģiskās domas attīstību.

Tuvojoties 1905. gada revolūcijai, Latvijā skolotāju vidū izplatījās sociālisma idejas, kas ietekmēja skolas demokratizācijas procesu.

Latvijas skolu vēstures pētnieks A. Vičs, raksturodams šo laika posmu, atzīmēja, ka “sociālisma kustība nepagāja secen arī dažādu mācību iestāžu latviešu skolotājiem”¹ (autors īpaši uzsvēra sociālisma ideju izplatīšanos Kuldīgas skolotāju semināra audzēkņu vidū). Viņš rakstīja, ka Rīgā darbojās divi sociāldemokrātisko skolotāju pulciņi (viens Jonatāna skolā, otrs – J. Celma privātskolā), kurus vadīja J. Ozols un J. Asaris, no Rīgas sociālisma idejas izplatījās laukos, īpaši tur, kur nokļuva Kuldīgas semināra audzēkņi. Arī Cesvaines pagastskolā, kur tolaik (1902. gadā) strādāja A. Vičs, bija sociāldemokrātiska literatūra. Latvijas skolu vēstures pētnieks atzina, ka noteikta sociāldemokrātiska ievirze

¹ Vičs A. Latviešu skolu vēsture. – R.: N. Zeltiņa grāmatu spiestuve, 1940, piektā grāmata, 20. lpp.

bija arī Anglijā iespiestajam mēnešrakstam “Sociāldemokrāts” un “Sociāldemokrāta” bibliotēkai (brošūru sērijām, lapiņām), ko nelegāli izplatīja Latvijā skolotāju vidū. Viņš atzīmēja arī K. Dēķena brošūru “Mūsu tautskola” (izdots 1902. gadā Londonā un nelegāli izplatīta Latvijā), kurā gan vairāk kritizēta rusifikācijas politika izglītības jomā.

Te gan jāpiebilst, ka brošūrā paustas vērtīgas demokrātiskas pedagoģiskas atziņas. Tajā teikts, ka tautskolas uzdevums ir veidot skolēniem pareizu pasaules uzskatu, ieaudzināt viņos patiesi cilvēciskus tikumus, attīstīt un vingrināt viņu spējas. Brošūras nobeigumā uzsverta nepieciešamība gāzt cara patvaldību un pārvērst tautskolu “par īstu skolu, par iestādi, kurā visas miesas un gara īpašības tiek samērīgi izglītotas”¹

A. Vičs, aplūkodams Latvijas tautskolotāju iesaistīšanos nelegālajā darbībā, secināja: “Tā pakāpeniski mūsu tautskolotāji, īpaši jaunākā paaudze, sagatavojās revolucionārai darbībai.”² Pēc viņa atzinuma, tautskolotāju revolucionārajam noskaņojumam lielā mērā bija nacionāli motīvi.

Kustība par Latvijas skolas demokratizēšanu revolūcijas priekšvakarā vērsās plašumā. Tajā līdzās tautskolotājiem iesaistījās arī citi nacionāli noskaņoti iedzīvotāju slāņi. To prasības skolu lietās tika izteiktas petīcijās, ko iesniedza valdībai. Ievērtību pelna petīcija, ko valdībai iesniedza latviešu inteliģences pārstāvji – rakstnieki, mākslinieki, aktieri, skolotāji, advokāti, ārsti. Petīcijas skolu lietās valdībai iesniedza arī daudzas pagastu valdes un latviešu biedrības. Petīcijās galvenokārt tika prasīts nodrošināt iedzīvotājiem tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā un to brīvi lietot sabiedriskajās un valsts iestādēs, ieviest bezmaksas un obligātu izglītību bērniem no 8 līdz 16 gadu vecumam, apgādāt trūcīgos bērnus ar uzturu un mācību līdzekļiem u.c. Petīcijas valdībai iesniedza, bet reālu panākumu skolas demokratizācijas jomā nebija. “Tas,” kā rakstīja A. Vičs, “deva iemeslu sociāldemokrātiskiem skolotājiem apgalvot, ka no cara valdības lai neko labu negaidot.” Viņš norādīja galveno iemeslu, kādēļ revolūcijas priekšvakarā pieauga sociāldemokrātijas ietekme uz tautskolotājiem, kas sekmēja to iesaistīšanos revolucionārajā darbībā un sociāldemokrātisko skolotāju organizāciju izveidošanos: “Līdz ar sociāldemokrātu partijas darbības augšanu auga arī šīs partijas, skolotāju organizēšanās. Pirmie sociāldemokrātu skolotāji J. Plāķis,

¹ Deķēns K. Mūsu tautskola. – Londona, 1902., 15. lpp.

² Vičs A. Latviešu skolu vēsture, piektā grāmata, 21. lpp.

E. Jēkabsons, K. Dēķens, I. Rītiņš u.c. stājās sociāldemokrātu organizācijas darbā ar lielu enerģiju. Strādādams Jonatāna biedrības skolā, Dermanis ievadīja sociāldemokrātiskās idejas arī starp Rīgas skolotāju semināru audzēkņiem. Tiklīdz Rīgā bija izaudzis skolotāju sociāldemokrātu kodols, tūdaļ radās vajadzība pēc savas organizācijas.”¹ A. Vičs raksturoja vairākas nelegālas skolotāju sociāldemokrātu sanāksmes un konferences, kurās apspriesti izglītības demokratizācijas jautājumi un akcentētas demokrātiskās pedagoģiskās idejas. Svarīga nozīme bija nelegālai konferencē, kas notika 1905. gada aprīlī Rīgā. Konferencē piedalījās 125 dažādu tautību skolotāji, kas atbalstīja sociāldemokrātijas prasības tautas izglītības jomā: iedzīvotāju tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā un to brīvi lietot visās vietējās sabiedriskajās un valsts iestādēs, baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas, bezmaksas un obligātas vispārējās izglītības īstenošanu bērniem līdz 16 gadu vecumam, visu bērnu apgādi ar mācību līdzekļiem, apgērību un ēdienu uz valsts rēķina, iespēju radīšanu apdāvinātiem bērniem iegūt vidējo un augstāko izglītību. Konferencē izlēma arī jautājumu par skolotāju kongresa sasaukšanu. A. Vičs grāmatā šādi novērtējis konferences nozīmi: “Šī 1902. gada aprīļa konference kā ar savu pārrunu plašumu, tā arī ar daudzu lauku skolotāju piedalīšanos lika diezgan stiprus pamatus turpmākai sociāldemokrātisko skolotāju darbībai.”²

Nozīmīga vieta demokrātisko pedagoģisko atziņu apspriešanā un izplatīšanā bija nelegālai skolotāju konferencē, kas notika 1905. gada februārī Rīgā. Šajā konferencē apsprieda un pieņēma jaunās skolu programmas pamatatziņas. Jauno programmu izstrādāja I. Rītiņš, F. Čubis, J. Plāķis, F. Silarājs u.c. Kā norādīja A. Birkerts, skolotājiem šajā darbā palīdzēja arī Rainis. Programmu rediģēja un sagatavoja tās galīgo variantu J. Asaris, kādēļ pedagoģiskajā literatūrā to mēdz saukt par J. Asara jauno skolu programmu. Šī programma, ko izdeva speciālā brošūrā “Mūsu tautskola”, atbilda lielākās daļas latviešu tautskolotāju centieniem, tā noteica jaunās, demokrātiskās skolas izveides pamatus, tās mērķus un uzdevumus, iezīmēja jaunā izglītības saturu metus visos mācību priekšmetos, ieteica lietot modernas mācību metodes. Kritizējot tā laika skolu par tās atrautību no dzīves, brošūras autori rakstīja: “Dzīve un tautskola gāja katra savu ceļu, un tautskola taisni centās apslēpt

¹ Vičs A. Latviešu skolu vēsture, piektā grāmata, 45. lpp.

² Vičs A. Latviešu skolu vēsture, piektā grāmata, 50. lpp.

dzīves patiesību, lai uzbāztu tautai maisu galvā”.¹ Jaunajai skolai, teikts tālāk, jāgatavo audzēkņi dzīvei, jāaudzina apzinīgi cilvēki, kas labi izprot sabiedriskās dzīves parādības un cīnās par darba tautas interesēm. Lai paaugstinātu darba izglītības līmeni un sagatavotu audzēkņus praktiskai dzīvei, brošūrā izvirzīta prasība pagarināt mācību laiku tautskolā līdz 6 gadiem un ievērojami paplašināt saturu dabaszinībās, vēsturē, ģeogrāfijā un citos priekšmetos. Stipri tika paplašināts dzimtās valodas mācību saturs. Tajā iekļauta arī literatūras teorija, literatūras vēsture, latviešu kultūras vēsture, bet sestajā mācību gadā paredzēta pat vispārējā pasaules literatūras vēsture. Brošūrā norādīts, ka skolās jāpāriet uz mācībām dzimtajā valodā, atstājot krievu valodu kā vienu no mācību priekšmetiem, ticības mācība atzīta kā neobligāts priekšmets.

Lai audzinātu apzinīgus, aktīvus sabiedrības locekļus, jaunajā programmā ieteikts īpašu uzmanību veltīt dabas un sabiedrības dzīves parādību izskaidrošanai. Tāpēc uzsvērtā botānikas, zooloģijas, fizikas, ķīmijas, kā arī vēstures un ģeogrāfijas svarīgā nozīme bērnu izglītošanā. “Tikai visu dabīgi izskaidrojot un saprotot,” teikts brošūrā, “cilvēks var to (dabu) pārvaldīt savā labā.”²

Saskaņā ar jaunās skolas mērķiem ieteiktas mācību metodes, kas attīsta bērnu domāšanu un pašdarbību, izkopj viņu spējas un patstāvīgumu, sekmē mācību saistījumu ar praktisko dzīvi. Programmā norādīts, ka skolotājam “viss jā māca tā, ka tas dzīvē tiešām nestu visvairāk augļu. Vienmēr jāuzrāda katras lietas praktiskā nozīme, kur katra parādība sastopama tiešā dzīvē un kādā svarā tas krīt, piesavināties un pareizi izlietot katru jaunu atzišanu”.³

Tālāk uzsvērts, ka jaunu tautskolu nevar izveidot ar petīcijām un nogaidīšanu. Par patiesi demokrātisku skolu jācīnās – “mūsu liktenis mūsu rokās”⁴ teikts brošūras nobeigumā.

Programmā ietvertās pedagoģiskās atziņas lielā mērā sasaucas ar citu valstu (Rietumeiropas, Krievijas) pedagogu paustajām demokrātiskajām idejām, kas Latvijā bija izplatītas pirmsrevolūcijas laikā. Vērojama zināma šo demokrātisko pedagoģisko ideju pārmantotība un to pielāgošana Latvijas apstākļiem. Šim procesam ir visai svarīga nozīme pedagoģiskās domas attīstībā Latvijā.

Latvijas skolotāju pirmais kongress, kas notika Rīgā 1905. gadā no 10. līdz 14. novembrim, bija svarīgs notikums Latvijas skolu un

¹ Asars J. Mūsu tautskola. – R., 1905., 15. – 17. lpp.

² Asars J. Mūsu tautskola. – R., 1905., 18. lpp.

³ Asars J. Mūsu tautskola. – R., 1905., 8. lpp.

⁴ Asars J. Mūsu tautskola. – R., 1905., 6. lpp.

pedagoģiskās domas attīstības vēsturē. Kongresa pirmajā dienā tajā bija apmēram 1000 dalībnieku (daļa no tiem nebija skolotāji), bet nākamajās dienās šis skaits samazinājās 500 – 600 cilvēku. Kongresa darbība un tajā pieņemtie lēmumi it kā sintezēja tos ieguvumus, ko demokrātiskie spēki izcīnīja revolūcijas sagatavošanas un norises laikā izglītības demokratizācijā un demokrātisko pedagoģisko atziņu izplatīšanā. Kongress nolēma, ka nepieciešams atbrīvot tautskolas no jebkādas administratīvas pārraudzības, nodot tās komunālo iestāžu pārziņā un atcelt birokrātisko skolu pārvaldi, realizēt obligātu bezmaksas izglītību bērniem no 8 līdz 14 gadiem, nodrošināt trūcīgos bērnus ar apģērbu un uzturu, ieviest skolās mācības dzimtajā valodā, atstājot krievu valodu kā mācību priekšmetu, paplašināt tautskolas mācību programmas, papildinot tās ar tautsaimniecības un tiesību zinību mācību, un saskaņot tautskolas un vidusskolas programmas, tādējādi paverot darbaļaužu bērniem ceļu uz plašāku izglītību, šķirt skolu no baznīcas. Jautājumā par ticības mācību apspriešanas gaitā tika izteikti dažādi viedokļi, piemēram, vieni uzskatīja, ka pārejas laikmetā reliģija saglabājama skolā kā neobligāts priekšmets, citi runāja par morāles un ētikas mācību nepieciešamību, Akuraters prasīja, lai skolā māca sociālo morāli, Aspazija – ētiku un estētiku u. tml.

Kongress apsprieda un pieņēma t.s. J. Asara jauno skolu programmu, ieteica atmet vecās programmas un sākt mācīt pēc jaunās. Līdz ar to tika atzītas demokrātiskās pedagoģiskās atziņas, uz kurām pamatojoties izstrādāja jauno programmu. Aicinājums izmantot jauno programmu tautskolās sekmēja šo atziņu izplatīšanos skolotāju vidū.

Pēc kongresa presē parādījās dažādas atsauksmes par tā darbību. Sociāldemokrātiskā prese un tās darbinieki atzina kongresa darbību par nozīmīgu notikumu, kas sekmē izglītības demokratizāciju Latvijā. Avīze "Uz priekšu" 1905. gada 10. numurā pārskatā par kongresa darbību izteica neapmierinātību, ka politiskā stāvokļa noskaidrošanā tautskolotāji bez plašākām pārrunām "izteica savu solidaritāti ar Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju". Arī "Baltijas Vēstnesis" 1905. gada 19. novembra numurā rakstīja: "Jo tālāk virzījās kongresa darbi, jo gaišāk nāca redzams, ka tie pieņem zināmu noteiktu nokrāsu un virzienu. Beidzot kongress izteicās, ka grib būt solidārs ar sociāldemokrātu partijas uzskatiem un centieniem." Tālāk laikraksts šo viņam nevēlamo situāciju izskaidroja šādi: "Minētā partija šimbrīžam ir pilnīgāk organizējusies nekā visas citas. Viņa jau dažus gadus agitējusi

skolotāju aprindās, tā kā pie viņas skaitoties pāri par 200 tautskolotāju. Tie nu piedalījās kongresā ar drošu pašapziņu, ka viņi ir solidāri ar saviem partijas biedriem. Viss tas kopā deva panākumu, ka kongress drīz vien atradās un stāvēja sociāldemokrātu partijas uzskatu iespaidā, un tāpēc arī rezolūcijām bija jānāk viņu garā. Ja varbūt arī starp kongresa dalībniekiem bija citi uzskati un cits gars, tomēr tas nevarēja un beidzot neuzdrošinājās parādīties.” Vēl krasāk savu negatīvo attieksmi pret kongresu izteica “Rīgas Avīze”. 1905. gada 15. novembra numurā tā rakstīja: “Ļaunā slava, kādu šis kongress cels mūsu tautskolotājiem, pa lielākai daļai no tiem nav pelnīta. Pirmkārt, liela daļa skolotāju nav nemaz kongresā piedalījušies, un daudzi atkal pēc pirmās dienas atgriezās mājās, nepiedalīdamies rezolūciju pieņemšanā.”

Minētās avīžu atsauksmes rāda, ka, lai gan kongresa darbība pamatā noritēja sociāldemokrātijas ietekmē un tajā pieņemtie lēmumi bija vērsti uz Latvijas izglītības demokratizāciju, pilnīgas vienprātības kongresa darbā tomēr nebija, īpaši tad, kad skāra jautājumu par Latvijas autonomiju un ticības mācību skolā. Kā rakstīja grāmatā A. Vičs, kas piedalījās kongresa darbā, situācija pēckongresa laikā nebija vienkārša un viennozīmīga. “Kad skolotāju kongress ar visām atskaņām un pieskaņām beidzās,” viņš atzīmēja, “daudzi skolotāji savās skolās jutās nenoteiktā stāvoklī.” Kāpēc? “Kongress un tā ievēlētais birojs noteikti prasīja skolās strādāt pēc jaunām programmām. To pašu prasīja arī jaunievēlētās pagastu “rīcības komitejas”. No otras puses, tautskolu inspektori vēl sēdēja savos rajonos, un draudžu mācītāji arī vēroja, vai ticības mācība no skolām nav jau izmesta.”¹ Un tomēr, kā liecina skolotāju darbība 1905./1906. mācību gadā, daudzās skolās visos priekšmetos (izņemot krievu valodu) mācības notika dzimtajā valodā, ko atzīmēja arī A. Vičs, teikdams, ka “pie jaunām tautskolu programmām turējušies ļoti daudzi skolotāji, īpaši kas zīmējas uz mācību valodu.”²

Ievērojot jaunās programmas prasības, skolotāji centās paplašināt, daļēji arī izmainīt mācību priekšmetu saturu, saistīt mācības ar praktisko dzīvi, lietot mācību un audzināšanas metodes, kas sekmē bērnu spēju attīstību, izkopj viņos apzinīgumu un patstāvīgumu. Neraugoties uz minēto situāciju, kāda bija izveidojusies ticības mācības jautājumā, kopumā kongresā

¹ Vičs A. Latviešu skolu vēsture, piektā grāmata, 85. lpp.

² Vičs A. Turpat, 85. lpp.

pieņemtie lēmumi, jaunajā programmā ietvertās demokrātiskās pedagoģiskās atziņas un to īstenošana sekmēja izglītības demokratizācijas procesu un pedagoģiskās domas attīstību Latvijā.

10. PEDAGOGISKĀ DOMA UN PEDAGOGISKO ATZIŅU IZPLATĪŠANĀS LATVIJĀ PĒCREVOLŪCIJAS LAIKĀ (1908 – 1914)

Revolūcijas atplūdu laikā un sevišķi reakcijas gados carisms nežēlīgi izrēķinājās ar revolucionāriem cīnītājiem. Kontr-revolucionārais terors sevišķi nikni plosījās Latvijā. Kurzemes un Vidzemes gubernā līdz pat 1908. gada beigām pastāvēja karastāvoklis. Līdz 1911. gada vidum darbojās kara tiesas.

Carisma represijas ļoti smagi skāra Latvijas tautskolotājus. Pēc aptuveniem datiem no kontrevolucionārā terora cieta vairāk nekā 700 skolotāju, ap 30 tautskolotāju zaudēja dzīvību, sešiem aizmuguriski piespieda nāves sodu. Nobendēto vidū bija Lielzalves skolotājs dzejnieks Jūlijs Dievkociņš, Saldus skolotājs A. Švelmanis, Ventspils skolotājs F. Fernests, Dobeles skolotājs O. Feldmanis, Bēnes skolotājs T. Celms, Lažas skolotājs J. Zingbergs, Katvares skolotājs A. Bahmanis, Zlēkas skolotājs R. Ozols, Dignājas skolotājs J. Staprāns u.c.

Šajos apstākļos revolucionāri un demokrātiski noskaņoto tautskolotāju vairākums, neraugoties uz nežēlīgajām represijām, tomēr turpināja cīņu par skolas demokratizāciju, izplatīja pedagoģiskās atziņas un ieviesa tās skolu praksē. Reakcijas laikā izmantoja dažādas nelegālas darbības formas: organizēja nelegālas skolotāju konferences, kurās izstrādāja taktiku cīņai par skolas demokratizāciju, uzrakstīja un izplatīja nelegālus uzsaukumus, aicināja skolotājus un bērnu vecākus atbalstīt cīņu par patiesu tautas skolu, izveidoja LSD latviešu skolotāju biedrību un sasauca tās pirmo kongresu (1907. gada janvārī), kurā pieņēma vairākus nozīmīgus lēmumus skolas demokratizācijas jautājumos.

Savukārt cariskā valdība centās atjaunot veco kārtību skolu lietās, nikni vērsās pret demokrātisko pedagoģisko atziņu izplatīšanu nacionālajās nomalēs, to skaitā arī Latvijā. Liberālās buržuāzijas pārstāvji uzskatīja, ka izglītības jomā vajadzīgas reformas. Pieauga arī vajadzība pēc labāk sagatavotiem skolotājiem.

Cara valdība nevarēja nerēķināties ar minētajiem apstākļiem. Tādēļ trešajā Valsts domē izveidoja speciālu Tautas izglītības komisiju, kura izstrādāja daudzus skolu likumprojektus, to skaitā arī Baltijas guberņām. Taču šo daudzo reformu projektu izstrādāšana un bezgalīga apspriešana nekā reāla izglītības sistēmas uzlabošanā tautai nedeļa. Cariskā valdība maldināja sabiedrību, centās aizkavēt skolas demokratizāciju un pedagoģisko atziņu izplatīšanu.

XIX gs. beigās un XX gs. sākumā, strauji attīstoties rūpniecībai vairākās valstīs pieauga prasība pēc izglītotiem speciālistiem. Vācijā, Amerikā, arī Krievijā un citās valstīs izvērās kustība par vecās “mācīšanas” (iekalšanas) skolas reformēšanu. Tā laika ievērojamākie pedagogi un psihologi centās izstrādāt teorētiskas atziņas, kas dotu iespēju skolai labāk sagatavot vajadzīgos speciālistus. Līdz ar to radās dažādi virzieni, teorijas pedagoģijā un pedagoģiskajā psiholoģijā, piemēram, t.s. darbības pedagoģija, personības pedagoģija, eksperimentālā pedagoģija, eksperimentālā psiholoģija, brīvās audzināšanas teorija un citas. Demokrātiski noskaņotie Latvijas pedagogi un izglītības darbinieki uzmanīgi sekoja modernajām teorijām un idejām, kas tai laikā tika popularizētas un diskutētas citās valstīs, centās tās iepazīt un attiecināt uz Latvijas apstākļiem. Šajā nolūkā tika izmantotas dažādas legāla darba iespējas. Jau 1907. gada janvārī LSD skolotāju savienības kongresā un tā paša gada rudenī LSD Skolotāju savienības konferencē tika atzīts par nepieciešamu dibināt legālu skolotāju organizāciju. Vidzemes tautskolu skolotāju savstarpējās palīdzības biedrība nolēma papildināt savus bibliotēkas statūtus un pārveidot to par profesionālu skolotāju organizāciju. 1907. gada 4. decembrī pārveidotie biedrības statūti tika reģistrēti, un ar 1908. gada janvāri uzsāka darbu jaunizveidotā Latvijas skolotāju biedrība, kurā iestājās daudzi skolu un izglītības darbinieki. 1909. gadā biedrībā sastāvēja 505 biedri, bet 1910. gadā – jau 610. Par biedrības priekšsēdētāju sākumā izvirzīja J. Vasmani, pēc tam K. Dēķenu. Valdē darbojās E. Ozoliņš, A. Ārgals, P. Kūla, F. Kundziņš, J. Lieknis, J. Dreiberģis, K. Melnalksnis, A. Jesens, P. Abuls, E. Pīpiņš, A. Ozoliņa. Kā atzīmēja A. Vičs “Latviešu skolu vēsturē”, “izņemot A. Ārgalu un P. Abulu, visi citi tanī laikā turējās pie kreisā novirziena”¹. Biedrība izvērta aktīvu darbību, izveidoja komisijas kursu, lekciju un citu pasākumu organizēšanu, atvēra biedrības

¹ Vičs A. *Latviešu skolu vēsture*, 5. grām. *Laikmets* no 1905. gada līdz 1915. gadam. – R., 1940., 337. lpp.

nodaļas Alūksnē, Madonā, Cēsīs, Dobelē, Limbažos un vēlāk arī Pļaviņās. Biedrības darbības saturs un virzības noteikšanā liela loma bija K. Dēķenam. Biedrība izdeva žurnālu "Izglītība" (1909 – 1911), ko rediģēja E. Pīpiņš. Žurnāla pedagoģisko nodaļu vadīja K. Dēķens, kas lielas pūles veltīja pedagoģisko atziņu izplatīšanai un pedagoģiskās domas veidošanai Latvijā. Viņš vērīgi sekoja pedagoģiskajām atziņām, kas parādījās literatūrā, īpaši vācu, krievu un arī citu zemju, centās šīs atziņas apgūt un iepazīstināt ar tām latviešu tautskolotājus, izglītības darbiniekus un sabiedrību. Žurnālā "Izglītība" tika publicēti K. Dēķena un arī citu autoru raksti, kuros aplūkoti pedagoģijas virzieni, teorijas, ievērojamie pedagogi, psihologi, viņu uzskati, aktuāli izglītības, mācību un audzināšanas jautājumi. 1909. gadā žurnāls "Izglītība" publicēja K. Dēķena rakstu "Zinātniskās pedagoģijas principi", kurā aplūktas vācu filozofa, psihologa un pedagoga Johana Frīdriha Herbarta teorētiskās atziņas, kas viņa dzīves laikā nebija sevišķi populāras, bet XX gs. beigās un XX gs. sākumā kļuva plaši pazīstamas Vācijā, Amerikā, Krievijā un vairākās citās valstīs. J. Herbarts viens no pirmajiem mēģināja izstrādāt pedagoģijas teorētiskos pamatus. Savā rakstā K. Dēķens īpaši izcēla J. Herbarta izstrādāto audzinošo mācību principu. Tajā viņš saskatīja līdzekli, kā pārvarēt rutīnu un sastingumu mācībās, kā organizēt mācības, kas balstās uz audzēkņu interesēm, rosina skolēnu izzīņas darbību. Skaidrojot Herbarta atziņas par audzinošām mācībām, Dēķens uzsvēra, ka tajās "galvenā lieta – garīgā darbība". Un tālāk: "Ja reiz audzēknī nodibināta rosīga garīga darbība, vienlīdzīga, daudzpusīga interese, tad viņš vēlāk var izvēlēties kādu nodarbošanos gribēdams. Tātad interese ir visgalvenākā lieta audzinošā mācībā."¹ Rakstā iztirzātas J. Herbarta pedagoģiskās atziņas par sistemātiskuma ievērošanu mācībās, mācību pakāpēm, skolēnu uzmanības attīstīšanu, svarīgāko jēdzienu izcelšanu. Latvijas skolotāju iepazīstināšana ar J. Herbarta pedagoģiskajām atziņām sekmēja viņu pedagoģiskā redzesloka paplašināšanu un palīdzēja tiem pilnveidot mācību procesu.

Norādot uz J. Herbarta nopelniem zinātniskās pedagoģijas izstrādē, K. Dēķens uzsvēra: "Tā kā visa jaunlaiku pedagoģija dibinājas uz Herbarta liktiem pamatiem, tad reformas kustībām audzināšanas laukā var sekot tikai tas, kas pazīst Herbarta

¹ Izglītība, 1909, Nr. 4, 293. lpp.

pedagoģiju vismaz tās galvenos virzienos.”¹ Taču, iepazīnies tuvāk ar eksperimentālās pedagoģijas un psiholoģijas piekritēju teorētiskajām atziņām un pētīšanas metodēm, K. Dēķens vērtējis J. Herbarta devumu kā noietu posmu pedagoģiskās domas attīstībā. Rakstā “Dažādi virzieni pedagoģijā”, K. Dēķens secināja: “Novocojuse Herbarta psiholoģija, un līdz ar to novocojuši arī pedagoģijas pamati.” Tālāk viņš paskaidroja: “Pēdējos divos gadu desmitos blakus ortodeksai pedagoģijai parādās moderni zinātniskā pedagoģija, kuras vislielākais nopelns ir tas, ka tā izlieto eksperimentālo pētīšanas metodi. Ar to pedagoģija pilnīgi pieņēmusē mūsu laiku zinātņu raksturu. Ar eksperimentu, statistikas un sistemātisku novērojumu palīdzību tā cenšas atrisināt bērna attīstības jautājumus un iztīrīt ētiskas, estētiskas loģiskas un patoloģiskas problēmas, lai atrastu līdzekļus bērnu pareizai mācīšanai un audzināšanai.”² K. Dēķens aizrādīja, ka “eksperimentālā pedagoģija, kas izauguse no eksperimentālās psiholoģijas” ir vēl jauna zinātne un pati eksperimentālā metode vēl maz tiek lietota. Taču šim pedagoģijas virzienam, pēc K. Dēķena atzinuma, ir liela nākotne, jo tas dod iespēju noteikt bērna attīstības likumības un izvēlēties pareizus mācību un audzināšanas līdzekļus. Tādēļ K. Dēķens ne vien izskaidroja Latvijas skolotājiem eksperimentālās pedagoģijas būtību, bet arī centās to dziļāk iepazīt. Šai nolūkā viņš 1910. gada decembrī kopā ar citiem Latvijas skolu darbiniekiem (pārstāvjiem no Latvijas skolotāju biedrības un dažiem Rīgas un Jelgavas ģimnāziju skolotājiem) devās uz Pēterburgu, lai piedalītos eksperimentālās pedagoģijas pirmajā kongresā, ko organizēja Pēterburgas un Maskavas eksperimentālās pedagoģijas biedrības. Rakstā par šī kongresa norisi viņš aplūkoja tur nolasītos referātus, izceļot psihologu A. Lazurska un A. Ņečajeva atziņas par dabisko eksperimentu, kā arī A. Ņečajeva referātu par pirmās eksperimentālās skolas organizēšanu un darbību.

Iepazīstinot Latvijas skolotājus ar J. Pestalociju un nosaucot viņu par modernās pedagoģijas tēvu, K. Dēķens šādi raksturoja J. Pestalocija vietu un nozīmi pedagoģiskās domas attīstībā: “Visu savu mūžu atziņas un tikumiskās attīstības pamatu izpētīšanai ziedodams, viņš sakrājis smalkus bērnu dzīves novērojumus un sīki izpētījis tās prasības, kuras sabiedriskie apstākļi uzstāda

¹ Izglītība, 1909, Nr. 4, 289. lpp.

² Izglītība, 1910, Nr. 1, 47. lpp.

audzināšanai, kādēļ viņa aizrādījumi nav zaudējuši nozīmi arī mūsu laiku audzināšanas darbā. Bet J. Pestalocijs bija autodidakts, kas nebij pamatīgi studējis tās zinātnes, uz kurām atbalstas pedagoģija, un pate galvenā no tām, psiholoģija, pate tobrīd atradās vēl bērna autos. Aiz to tad arī J. Pestalocija pedagoģijai trūka stingri zinātniska pamata.”¹ Nevar nepievienoties šim vērtējumam, kas deva Latvijas skolotājiem skaidru ieskatu par šī izcilā pedagoga humāno atziņu paliekošo vērtību.

Raksturodams apstākļus, kādos brieda nepieciešamība pēc skolas reformas, kas savukārt radīja dažādas teorijas un virzienus pedagoģijā, K. Dēķens atzīmēja, ka vislielākos kavēkļus pedagoģijas attīstībai sagādā skolu birokrātija. Minēto apgalvojumu viņš paskaidroja šādi: “Skolas likumus izdodama vai reformēdama, birokrātija it kā zinātnes vārdā rīkodamās, satver pedagoģiju viņas tā laika attīstības stadijā un iespīlē ķīniešu kurbēs. Vajag milzu spēku, lai šo kurpi pārplēstu, vai arī ilga, rūpīga darba, lai viņu izplēstu.”² Taču sabiedrība samana nepieciešamību pēc pārmaiņām, pēc skolu reformēšanas, līdz ar to, atzīmēja K. Dēķens, “jauni projekti parādās vai ikkatru dienu gan Skandināvijā, gan Vācijā un Šveicē, gan Krievijā, gan Amerikā”, kritika vienbalsīgi atzīst, ka “birokrātija tagadējo skolu pārvērtuse it kā par zābaku fabriku, kurā bērnu dvēseles tiecas izveidot visas pēc viena iedomāta parauga..”³ Bet tas nav iespējams, tāpēc aktuāla kļūst prasība pēc bērnu brīvības attīstības. K. Dēķens rakstā parādīja, ka šādos apstākļos pedagoģijā neizbēgami radās radikālas strāvas, veidojās jauni virzieni. “Radikālo strāvu,” rakstīja K. Dēķens, “ievada lielais garīgais anarhists, grāfs Ļ. Tolstojs. Viņš apzinīgi atmet zinātnisko virzienu pedagoģijā un seko principam, ka bērnam nav nekas uzspiežams.. Iziedams no Ruso uzskata, ka bērns piedzimst pilnīgi labs, bet tagadējā kultūra cilvēku augot samaitā. Tolstojs neatzīst ne reliģiskas, ne tikumiskas audzināšanas, bet prasa tikai derīgu zināšanu piesavināšanu, pie kam zināšanu izvēle piekrīt pašam bērnam.”⁴ Tā sauktās brīvās audzināšanas idejas, kas Krievijā radās Ļ. Tolstoja pedagoģisko uzskatu ietekmē un pēc tam tika izklāstītas K. Ventcela darbos “Brīvā bērna māja” un

¹ Izglītība, 1910, Nr. 1, 46. lpp.

² Izglītība, 1910, Nr. 1, 49. lpp.

³ Izglītība, 1910, Nr. 1, 49. lpp.

⁴ Izglītība, 1910, Nr. 1, 49. lpp.

“Jauni ceļi bērnu audzināšanā un mācīšanā”, tai laikā bija diezgan plaši izplatītas, un tagad ar tām tika iepazīstināti arī Latvijas skolotāji. Būdami neapmierināti ar skolās valdošo sastingumu un dresūru bērnu audzināšanā, brīvās audzināšanas piekritēji aicināja cienīt bērna personību, attīstīt viņa radošos spēkus. K. Dēķens savā rakstā paskaidroja, ka šo ideju piekritēji “tīko.. ar vecāku palīdzību nodibināt brīvu skolu, kuras iekšējā nokārtošana (pat skolotāju vēlēšana) galvenā kārtā uzticama bērniem pašiem. Mācībai šajā skolā jāatbalsta tikai uz interesi, netiek pielaisti ne sodi, ne uzslavas, ne eksāmeni, ne liecības, ne piespiesta skolas apmeklēšana, ne obligātoriskas, iepriekš noteiktas mācību stundas. Brīvajā skolā visu noteic bērnu individualitāte”¹.

Brīvās audzināšanas idejas aplūkotas arī K. Melnalkšņa rakstā “Brīvās audzināšanas metodes”.

Autors raksturojis Ļ. Tolstoja, K. Ventcela un citu šā virziena piekritēju pedagoģiskos uzskatus, kā arī ieteicis skolotājiem attiecīgu literatūru – K. Ventcela, P. Lakomba darbus, žurnālu “Свободное воспитание” u.c.

Rakstā aplūkotas arī vācu pedagogu L. Gurlita un H. Šarelmana atziņas minētajā jomā.

Apstākļos, kad radās vajadzība pēc kvalificētiem strādniekiem, vairākās valstīs – Vācijā, Amerikā un citās – izplatījās darba skolas idejas.

Pastāvēja dažādi, bieži vien stipri atšķirīgi darba skolas virzieni un paveidi. Popularizējot darba skolas piekritēju atziņas, K. Dēķens minētajā rakstā akcentēja Brēmenes pedagogu Šarelmana un Gansberga paustos uzskatus. Tas arī saprotams, jo viņu atziņas bija tuvas K. Dēķena pedagoģiskajiem uzskatiem. Šie pedagogi ieteica rosināt mācību procesā bērnu māksliniecisko un izziņas pašdarbību, lai sekmētu audzēkņu personības attīstību. K. Dēķens šādi raksturoja viņu ieteiktās mācības: “Katrai stundai jāliek par pamatu spirta, dzīves patiesa darbība vai tās attēlojums. Sākumā bērniem pašiem jāizvēlas, par kuriem jautājumiem no attēlotā viņi grib tuvākus paskaidrojumus dzirdēt: vēlāk stundu rādītājs noteic, kura priekšmeta problēmām ierādāma sīkākās pārrunās galvenā vieta. Bērnam tiesība sacīt, rakstīt un zīmēt, ko tik vien viņš grib.”²

¹ Izglītība, 1910, Nr. 1, 50. lpp.

² Izglītība, 1910, Nr. 1, 52. lpp.

J. Dēķens iepazīstināja Latvijas skolotājus arī ar citiem darba skolas ideju piekritējiem, allaž uzsverot nepieciešamību attīstīt bērnu personību.

Visai aktuāli tai laikā bija jautājumi par izglītības politiku, tautskolas būtību, tās kalpošanu darba tautas interesēm. K. Dēķena rakstā "Par mūsu tautskolu", kas publicēts žurnāla "Izglītība" trijos numuros, atmaskota cara patvaldības un vācu muižniecības izglītības politika.

Rakstā teikts, ka izglītības iegūšanai bērni tiek sadalīti ne pēc spējām, bet "pēc savu vecāku sabiedriskā un mantas stāvokļa", kā arī "vienīgi politiskus nolūkus vērā ņemot", ka trūcīgo ļaužu bērniem pieejamas vienīgi pagastskolas un pilsētas elementārskolas. Rakstā uzsvērts, ka izveidojama visiem pieejama tautskola, taču tas iespējams "tikai tad, kad ievēdīs bezmaksas izglītību visiem, no ābece sākot līdz augstskolai".

Žurnāls "Izglītība" pievērsa Latvijas skolotāju uzmanību arī tikumiskās audzināšanas jautājumiem. K. Dēķena rakstā "Morāles mācība skolā", izskaidroti tikumiskās audzināšanas mērķi un uzdevumi, tās būtība un sakars ar reliģiju. K. Dēķens uzskatīja par nepieciešamu ieviest skolā tikumības mācību, kurā, kā viņš apzīmēja, iekļaujamas atziņas par cilvēka fizisko dzīvi (barība, dzīvoklis, apģērbs, fizisko spēku attīstīšana u.c.), saimniecisko dzīvi, garīgo dzīvi, (izglītības nozīme garīgo spēju attīstīšanā) un sabiedrisko dzīvi. Tikumības mācībai, pēc K. Dēķena, jāpamatojas uz vispārcilvēciskām tikumiskām vērtībām, "jo tā nostādīs vispārcilvēciskās intereses augstāk par tautiskām interesēm, tomēr ievēros pēdējās tik daudz, cik tās tiecas veicināt visas cilvēces progresu".¹ Skarot jautājumu par tikumības mācības saistību ar reliģiju, K. Dēķens paskaidroja: "Šī tikumības mācība nerunā pretī reliģijai, pavisam otrādi, reliģijas funkcija viņai var piešķirt augstāku nozīmi un tāpēc tā labprāt ies roku rokā ar reliģiju. Ja reliģijas mācība skolā aprobežojas tikai ar mūsu laiku: cilvēkiem iedzimto reliģisko jūtu attīstīšanu, neveicina māņticību, bet harmoniski noapaļo intelektuālo, estētisko un ētisko apziņu, tad tā izrādās par varenu atbalstu tikumības mācībai. Tomēr pēdējai ierādāma pilnīgi patstāvīga vieta audzināšanā, tā nedrīkst tikt darīta atkarīga no reliģijas."²

¹ Izglītība, 1909, Nr. 12, 941. lpp.

² Izglītība, 1909, Nr. 12, 941. lpp.

“Izglītība” publicēja arī citu autoru rakstus par tikumisko audzināšanu, taču tajos mazāk skarti būtiski šīs audzināšanas jomas aspekti.

J. Dēķena rakstā “Seksuālais jautājums audzināšanā”, uzsvērts, ka šajā audzināšanas jomā ir nepieciešama sistemātiska visu vecumu bērnu izglītošana, ievērojot viņu vecuma īpatnības un iejūtīgi izskaidrojot audzēkņiem attiecīgas parādības un norises, kas vērojamas dzīvās un nedzīvās dabas attīstībā. Rakstā pievērsta skolotāju uzmanība arī bērnu higiēnai un dzimuma instinkta spēku pareizai ievirzei. Bērnu seksuālā audzināšana, teikts rakstā, skolai un ģimenei veicama saskaņoti.

Propagandējot progresīvas pedagoģiskas atziņas dabzinību mācīšanā, žurnāls “Izglītība” publicēja E. Rītiņas rakstu “Dabas mācība skolā”. Rakstā teikts, ka dabas mācība palīdz izprast dabas attīstības likumības un tās izmantot cilvēka labā, kā arī sekmē skolēnu domāšanas attīstību. Rakstā parādīts, ka, izmantojot dabzinību mācībās induktīvo metodi, radinot skolēnus ar izmēģinājumu un novērojumu palīdzību pārbaudīt faktus un viņu savstarpējo sakarību,¹ tiek sekmēta audzēkņu pašdarbība un izkopta viņu patstāvība. Dabzinību mācību metodēm, pēc autora atzinuma, jābūt tādām, kas sekmē ne vien zināšanu apguvi, bet arī skolēnu garīgo spēju attīstīšanu un tikumiskās pārlicības veidošanos. Rakstā skolotājiem doti padomi par skolas dārza ierīkošanu, praktisko darbu, izmēģinājumu un ekskursiju organizēšanu, par mācību līdzekļu sagādi un izmantošanu. Žurnāls “Izglītība” publicēja rakstus arī par dziedāšanu, fizisko audzināšanu skolā un citiem jautājumiem.

Pedagoģiskās domas attīstību Latvijā aplūkojamā laikā ietekmēja ne vien Rietumeiropas un Amerikas, bet arī krievu pedagogu, psihologu un metodiķu uzskati. Iepriekš jau minētas brīvās audzināšanas idejas, kas nāca galvenokārt no Krievijas. Žurnāls “Izglītība” publicēja rakstus par dažādām pedagoģijas un psiholoģijas problēmām, kas tika diskutētas un bija aktuālas Krievijā.

1910. gadā žurnāls “Izglītība” publicēja S. Zolotareva rakstu “Par tagadējiem pedagoģijas virzieniem Krievijā”, kurā pastāstīts par eksperimentālās psiholoģijas ideju izplatīšanos Krievijā, minēti šī virziena spilgtākie pārstāvji (N. Nečajevs, A. Lazurskis, V. Behterevs, N. Lange u.c.), aplūkotas brīvās audzināšanas idejas.

---

¹ Izglītība, 1909, Nr. 1, 53. lpp.

Svarīga nozīme aktuālu metodisko atziņu popularizēšanā bija rakstam “Jaunākie pētījumi dažu mācību priekšmetu metodikā”. Rakstā teikts, ka XX gs. sākumā pedagoģijā, īpaši vācu pedagogu vidū, noris intensīva jaunu ceļu meklēšana, kurā īpaši nozīmīgi ir eksperimentālie pētījumi. Šis process, kā atzīmēja rakstā, “iekustina arī krievu pedagoģisko pasauli”. Raksta autors izklāstījis A. Laja uzskatus un pētījumus eksperimentālajā pedagoģijā, kā arī pētījumu rezultātu izmantošanu aritmētikas un pareizrakstības mācībā. Aplūkotas arī Ā. Distervēga, E. Meimaņa atziņas pareizrakstības mācību metodikā. Izceltas krievu pedagoga K. Ušinska atziņas par pareizrakstības mācīšanu, uzsverts, ka viņš pirmais tās aplūkojis pedagoģiskajā literatūrā, minēti rakstu darbu veidi un metodiskie paņēmieni, kādus ieteicis lietot K. Ušinskis. Nav šaubu, ka minētās K. Ušinska atziņas bija zināmas Latvijas skolotājiem. “Domāju,” atzīmēja raksta autors, “ka nemaldīšos, ja teikšu, ka atstāstītie Ušinska paņēmieni ir taisni tie, pēc kuriem mūsu jaunāko skolotāju paaudze pati mācījusies un pēc kuriem tā atkal māca savus audzēkņus.”¹ Rakstā iztirzāti arī citu krievu metodiķu (N. Korfa, V. Vodovozova, V. Šerematevska) atzinumi par pareizrakstības mācīšanu, minēti krievu aritmētikas mācību ievērojamie metodiķi (P. Gurjevs, V. Jevtuševskis, A. Goldenbergs u.c.), kuru darbos uzsvērtas atziņas par aritmētikas jēdzienu apzinīgu apguvi un uzskates lietošanu aritmētikas mācīšanā. Rakstā “Krievu valoda mūsu tautas skolā” aplūkotas šī priekšmeta mācību problēmas, analizētas mācību grāmatas.

Latviešu skolotājus iepazīstināja arī ar krievu pedagoga, anatoma un ārsta P. Leshafta pedagoģiskajiem uzskatiem. Rakstā, kas publicēts žurnālā “Izglītība” sakarā ar P. Leshafta nāvi, aplūkota viņa darbība un pedagoģiskie uzskati fiziskās audzināšanas jomā, kā arī ieteikti P. Leshafta darbi “Семейное воспитание ребенка и его значение”, “Руководство к физическому образованию детей дошкольного возраста”.

Žurnāls “Izglītība” popularizēja ievērojamā ķirurga un pedagoga N. Pirogova (1810 – 1881) atziņas izglītības jomā. Pārskatā, kurā sakarā ar N. Pirogova 100. dzimšanas dienu aplūkotas viņa pedagoģiskās atziņas, uzsverot, ka pēc dzimtbūšanas atcelšanas Krievijā radās “vesels pulks ievērojamu sabiedrisko darbinieku, kas plaši aptvēra un nostādīja tautas izglītības jautājumus”. Tālāk teikts: “Tie bija Pisarevs, Dobroļovs, Tolstojs un Pirogovs.”²

¹ Izglītība, 1910, Nr. 6, 458. lpp.

² Izglītība, 1910, Nr. 12, 974. lpp.

Rakstā nosaukti vairāki N. Pirogova darbi, kuros viņš pauž humānisma idejas pedagoģijā, atzīmēts, ka viņa izteiktās domas rada “veselu sistēmu, kur pedagoģiskie jautājumi iztirzāti ar smalku ķirurga anatomu veiksmi, apgaismoti no plaša sabiedriska uzskata, apdvesti ar dziļām mīlestības jūtām uz cilvēku”.¹ Zināmu ieskatu par vienu pedagoģisko žurnālu darbību sniedza demokrātiski noskaņotā skolotāja V. Zeļenko raksts “Krievu pedagoģiskie žurnāli kā sabiedrisko apstākļu spoguļis”, kas publicēts žurnālā “Izglītība”. Rakstā atzinīgi novērtēta pedagoģisko žurnālu “Русская школа” un “Вестник воспитания” darbība. “Tie žurnāli”, teikts rakstā, “kuriem jau agrāk zināmā mērā bija demokrātiska nokrāsa, tagad gaiši un noteikti sāka darboties virzienā, kas spraudis par mērķi skolas pilnīgu demokratizēšanu, sāka.. cīnīties pret rutīnu un sholastiku, kas jau no laika gala ir patstāvīgi elementi mūsu skolās”.² V. Zeļenko krievu pedagoģijas žurnālu darbībā akcentējis tās atziņas, kurām, pēc viņa ieskatiem, bija svarīga nozīme pedagoģiskās domas attīstībā Latvijā.

Pozitīvu ietekmi uz pedagoģiskās domas attīstību Latvijā atstāja tajā laikā izplatīto psiholoģijas atziņu popularizēšana. Žurnālā “Izglītība” tika publicēti raksti par bērnu psihisko dzīvi, atmiņas izkopšanu, ievietots kritisks apcerējums par K. Ašmaņa grāmatu “Psiholoģijas pamatjautājumi” (izdota Rīgā, 1908. gadā), kā arī iespiests Andreja Upīša raksts “Mātes valodas psiholoģija”. Aicinot skolotājus izmantot psiholoģijas atziņas bērnu mācībās un audzināšanā, žurnāls “Izglītība” uzsvēra, “ka saprātīgam audzinātājam vajag pazīt bērna dabu, vajag zināt viņa miesīgās un garīgās īpašības – tā ir tāda patiesība, par kuru neviens vairs nešaubās. Tikai zinot un saprotot tos likumus, kuriem padota cilvēka miesīgā un garīgā attīstība, var būt runa par pareizu audzināšanu. Atbalstīdamās uz novērojumiem un izmēģinājumiem, psiholoģija atklājusi tādus garīgās dzīves likumus, bez kuru zināšanas audzināšana nav iedomājama.”³ P. Dreimaņa rakstā “Bērna psihiskā dzīve” uzsvērts, ka pedagoģija un psiholoģija jāzina gan skolotājiem, gan arī bērnu vecākiem: “Ģimene un skola, vecāki un skolotāji – visiem mums jāzina psiholoģija un pedagoģija.. Ģimenei un skolai – abām jāiet roku rokās, ja gribam sasniegt mērķi – cilvēka.. personas attīstību.” Raksta autors

¹ Izglītība, 1910, Nr. 12, 974. lpp.

² Izglītība, 1910, Nr. 7, 540. lpp.

³ Izglītība, 1909, Nr. 1, 71. lpp.

atzīmēja: audzinātājam jāzina bērna psihiskās attīstības likumības tādēļ, lai viņš varētu pareizi rosināt “viņos iedzimtās snaudošās spējas..”¹ Autors raksturojis F. Frēbela izstrādāto mācību un audzināšanas sistēmu, kurā izmantotas asociatīvās psiholoģijas atziņas, kā arī aplūkojis dažādus uzmanības veidus un to nozīmi bērna psihiskajā attīstībā. Par bērnu (vecumā no 1 līdz 6 gadiem) psihisko attīstību stāstīts E. Ozoliņa rakstā “Bērna audzināšana un attīstība”. Žurnāls ieteica latviešu skolotājiem lasīt psihologu darbus, to skaitā G. Čelpanova “Учебник психологии”, A. Nečajeva “Очерки для воспитателей и учителей”, “Процессы умственной жизни”, A. Lazurska “Очерки науки о характерах”, N. Rumjanceva “Экспериментальное исследование личности”.² Žurnāls sniedza pārskatu arī par Viskrievijas pedagoģiskās psiholoģijas II kongresu, kas notika 1909. gadā. Pārskatā pārstāstīta psihologu A. Nečajeva, N. Langes un citu noļasīto referātu saturs.

1911. gada septembrī Latvijas skolotāju biedrību par progresīvu darbību slēdza. Izbeidza darbību arī žurnāls “Izglītība”, kas bija paveicis lielu darbu pedagoģisko atziņu izplatīšanā latviešu skolotāju vidū. Taču jau 1912. gadā nodibinājās Skolu muzeju biedrība, kas pārņēma bijušās Latvijas skolotāju biedrības bibliotēku, bet 1914. gadā izdeva arī žurnālu “Skola un Māja”, ko rediģēja K. Dēķens. Žurnāls turpināja pedagoģisko atziņu izplatīšanu un sekmēja pedagoģiskās domas attīstību Latvijā.

1914. gadā žurnāls publicēja K. Dēķena rakstu “Dr. Marijas Montessori audzināšanas sistēma”. M. Montessori (1870 – 1952) – itāļu pedagoģe, kas izstrādājusi savu īpatnēju mācību un audzināšanas sistēmu un to realizējusi speciālās audzināšanas iestādēs (tā sauktajās “bērnu mājās”). Viņas pedagoģiskās idejas izplatījās Anglijā, Amerikā, Spānijā, Holandē, Indijā. Krievijā pēc M. Montessori audzināšanas sistēmas pirmo bērnodārzu organizēja 1913. gadā. Divi šāda veida izmēģinājuma bērnodarzi vēlāk darbojās Maskavā un Pēterburgā. M. Montessori kritizēja tā laika skolu par sastingumu un dresūru bērnu audzināšanā. Viņa aicināja dot iespēju bērniem brīvi darboties ar pašaudzināšanu. Savā audzināšanas sistēmā M. Montessori balstījās uz bērnu pašdarbību, īpašu uzmanību pievērsa viņu sajūtu orgānu attīstīšanai, izmantojot šim nolūkam speciāli izstrādātus didaktiskos materiālus.

¹ Izglītība, 1909, Nr. 6, 456. lpp.

² Izglītība, 1909, Nr. 1, 71. un 72. lpp.

M. Montessori pieredze un viņas atziņas, kas bija vērstas pret tā laika skolā valdošo stingumu, nevarēja neieinteresēt latviešu skolotājus. To apzinājās arī K. Dēķens, kas bija iepazinies ar M. Montessori grāmatu "Pašdarbīga audzināšana agrā bērnībā" (tā bija populāra daudzās valstīs), savā rakstā iepazīstināja lasītājus ar svarīgākajām M. Montessori pedagoģiskajām atziņām. Viņš rakstīja: "M. Montessori iestājās par to, ka jau agrā bērnībā nepieciešams virzīt audzēkņus uz pašdarbību un patstāvību, rūpēties par viņu jutekļu attīstīšanu, veltīt uzmanību bērnu fiziskai audzināšanai." Raksta nobeigumā uzsvērts: "Montessori ar saviem mēģinājumiem pierādījusi, ka liela nozīme audzināšanā ir konsekventi izvestam patstāvības un pašdarbības principam."¹

Turpinot popularizēt darba skolas idejas, žurnāls "Skola un Māja" publicēja K. Dēķena rakstu "Tautskolas iekārta Minhenē". Tajā pastāstīts par Minhenes darba skolas pieredzi, kas veidojās vācu pedagoga G. Keršenšteina vadībā un tajā laikā bija populāra. K. Dēķens atzīmēja kā pozitīvu to faktu, ka bijušā "grāmatu skola" pārveidota par īstu darba skolu, kurā bērniem dota iespēja patstāvīgi novērot, darboties un aktīvi apgūt mācāmo vielu. Viņš uzsvēra G. Keršenšteina izvīrīto darba principu: "Visdārgākais, ko mēs skolēnam varam dot, nav zināšanas, bet pareizs zināšanu iegūšanas veids un pastāvīga darbība."²

Raksturīgi, ka žurnāls "Skola un Māja" lielu vietu ierādīja ievērojamā krievu pedagoga un metodiķa V. Vahterova (1853 – 1924) atziņām, kas bija populāras XIX gs. beigās un XX gs. sākumā. Pedagoģijas vēsturē V. Vahterovu piemin galvenokārt kā cīnītāju par vispārējās izglītības ieviešanu un ievērojamu pamatskolas metodiķi, kas sarakstījis interesantas bērnu grāmatas – ābeci un lasāmo grāmatu.

Taču žurnāls pievērsās V. Vahterova izvīrītajai attīstības idejai, kas izklāstīta viņa darbos.

Kritizējot dogmatisko mācību veidu, V. Vahterovs aizstāvēja attīstības idejas, kuras, pēc viņa domām, apvieno un cementē svarīgākos pedagoģijas teorijas jautājumus. Pēc V. Vahterova, pašai cilvēka dabai ir raksturīga attīstības tieksme, tāpēc mācībām jābūt tādām, kas ievēro šo dabisko tieksmi un sekmē audzēkņa personības attīstību. V. Vahterovs aplūkoja attīstību no evolūcijas

¹ Skola un Māja, 1914, Nr. 5/6, 316. lpp.

² Skola un Māja, 1914, Nr. 4, 262. lpp.

teorijas viedokļa. Tas, ka viņš, kritizējot dogmatiskas mācības, īpašu uzmanību pievērsa bērnu spēju attīstībai, atstāja pozitīvu ietekmi uz pedagoģiskās domas attīstību Latvijā.

Žurnāls iepazīstināja latviešu skolotājus ar krievu pedagoga V. Stojuņina (1825 – 1988) pedagoģiskajām idejām. Kā zināms, V. Stojuņins vērsās pret sholastisko pedagoģiju un līdzīgi Pirogovam pauda humānisma idejas pedagoģijā. Kā pedagogs teorētiskis viņš turpināja Pirogova un Ušinska tradīcijas. Stojuņins izstrādāja vērtīgas atziņas valodas un literatūras mācību metodikā.

Iepazīstinot latviešu skolotājus ar angļu filozofa un sociologa H. Spensera (1820 – 1903) pedagoģiskajiem uzskatiem, žurnāls uzsvēra, ka, pēc Spensera, skolai jādod galvenokārt tādas zināšanas, kas der praktiskajā dzīvē un sekmē audzēkņu prāta attīstību. Rakstā teikts: “Ievērot bērna psiholoģiju, attīstīt viņa pašdarbību, lūkoties uz fizisko attīstību – ne ar frontes ģimnastiku, bet gan ar brīvām kustībām brīvā dabā – uz to arī aizrādīja jau Spensers. Un šie viņa ideāli vēl tagad zem Zilā kalna dus. Viņus ārā saukt lai ir viens no mūsu laiku pedagoģijas uzdevumiem.”¹

1914. gadā pagāja simts gadu, kopš dzimis ievērojamais latviešu pedagogs, pirmais latviešu tautasdziesmu krājējs un apdarinātājs, latviešu kora kultūras pamatlicējs Jānis Cimze (1814 – 1881). Atzīmējot J. Cimzes simtgadi, žurnāls “Skola un Māja” publicēja K. Dēķena rakstu “Jānis Cimze”, kurā stāstīts par viņa dzīves gājumu, pedagoģisko darbību, uzskatiem. Kā zināms, J. Cimze, kas pedagoģisko izglītību ieguva Vācijā, pauda J. Pestalocija un Ā. Dīstervēga humānās, demokrātiskās pedagoģiskās atziņas, vadīja Vidzemes skolotāju semināru, kā arī organizēja pirmās latviešu tautskolotāju konferences. Raksturojot J. Cimzes uzskatus un darbību skolotāju sagatavošanā, K. Dēķens uzsvēra: “Cimzem pedagoģiskā sirdsapziņa teica, ka jaunatni vadīt var tikai tas, kam plašs skats, tādēļ viņš centās dot saviem audzēkņiem plašu vispārēju izglītību.”² Un vēl: “Darba rūķis Cimze visiem spēkiem pūlējās sagatavot skolotājus ar plašāku redzes aploku un iepazīstināt tos ar visiem sava laika pedagoģiskiem paņēmieniem.. Viņa seminārā valdīja možs darba gars. Audzēkņi aizgūtnēm centās paplašināt un padziļināt savas zināšanas.”³ Novērtējot J. Cimzes darbības nozīmīgumu, K. Dēķens raksta nobeigumā atzīmēja:

¹ Skola un Māja, 1914, Nr. 1, 68. lpp.

² Skola un Māja, 1914, Nr. 7/12, 354. lpp.

³ Skola un Māja, 1914, Nr. 7/12, 356. lpp.

“..latviešu tautas izglītības un pedagoģijas vēsturē Cimzes vārdam arvien palika redzama vieta. Latviešu tautas atmodas laikmetam Cimze dāvājis dziesmas un sagatavotus kora vadoņus.”¹ Nav ne mazākā pamata šo augsto vērtējumu apšaubīt.

Žurnāls “Skola un Māja” publicēja arī rakstus par dzimtās valodas mācīšanas nepieciešamību, lasīt un rakstīt mācīšanu, dziedāšanas un zīmēšanas mācībām, fizisko audzināšanu, māj mācību, pirmmācības uzdevumu un literatūras audzinošo nozīmi, bērnu audzināšanu ģimenē. Jau žurnāla pirmajā numurā redakcijas apskatā “Mūsu skola un māja šī mācību gada pirmajā pusē” atzīmēts, ka sabiedrībā aug interese par tautas izglītības jautājumiem. “Bet pāri visiem šiem jautājumiem,” uzsvērts apskatā, “paceļas sāpīgs jautājums par mātes valodas likteni mūsu tautskolās. Šis jautājums izvērties par sabiedriskas cīņas priekšmetu..” Tālāk norādīts: “..kategoriski jāpastāv uz to, ka mātes valoda ir tautskolas mācību pamats un ka visi mācību priekšmeti jā māca mātes valodā.”² Žurnāls publicēja arī plašu rakstu (tas tiks aplūkots tālāk), kurā stāstīts, ka arī Viskrievijas tautas izglītības darbinieku I kongresā Latvijas skolu darbinieki aizstāvēja prasību, ka skolās mācībām jānotiek dzimtajā valodā.

Ievēribu pelna K. Dēķena raksts “Par ābece mācīšanu”, kas publicēts žurnāla otrajā numurā un domāts galvenokārt māj mācības sekmēšanai. Rakstā mātēm ieteikts uzsākt bērnu lasīt mācīšanu no sešu septiņu gadu vecuma, bērnu fizioloģiskā un psiholoģiskā attīstība šajā vecumā ir gatava pārejai no rotaļas uz darbu. Rakstā kritizēta burtošanas metode, lasītājas (mātes) iepazīstinātas ar valodas skaņām, to iedalījumu, ar skaņošanas metodes lietojumu. No tajā laikā esošajām ābecēm K. Dēķens par piemērotāko atzina I. Rītiņa sastādīto “Rotaļa un darbs”, gan piebilzdams, ka tajā tomēr par maz ir lasāmās vielas. K. Dēķens uzsvēra, ka ābecei “vajag būt bērniem interesantai, ar viņiem saprotamu saturu un dot tik daudz lasāmās vielas, ka bērni spētu pieradināties pie visu burtu dažādiem sastādījumiem, kādi tikai runā sastopami”.³ Rakstā mātēm doti konkrēti ieteikumi, kā un kādā secībā organizējama bērnu lasīt mācīšana. Autors veselu nodaļu veltījis M. Montesori īpatnējās lasīt mācīšanas metodes aprakstam. Nosaucot viņas metodi par savā ziņā interesantu, K. Dēķens paskaidroja, ka

¹ Skola un Māja, 1914, Nr. 7/12, 357. lpp.

² Skola un Māja, 1914, Nr. 1, 54. un 55. lpp.

³ Turpat, 1914, Nr. 2, 108. lpp.

M. Montesori nesāk lasīt mācīšanu ar lasīšanu, bet ar rakstīšanu: četru gadu veci bērni sākumā vingrināja rokas muskuļu grupas, izkrāsojot ar zīmuļiem ģeometriskas figūras, pēc tam bērniem rāda izgrieztus burtus un nosauc tos, nākamais posms – bērni ne tikai iegūst burtus, bet ar pirkstu pa smilšpapīru un vēlāk gaisā vingrinās veikt kustības, kuras veicamas burtu uzrakstīšanas procesā. Bērni, kas tā iemācījušies rakstīt, lasīt vēl neprot. Lai atvieglinātu pāreju uz lasīšanu, uz zīmītēm uzraksta apkārtējo lietu nosaukumus, bērns paņem zīmīti, sāk nosaukt vārda skaņas, atkārto skaņu sakopojumus arvien ātrāk un sāk lasīt. Lai bērni lasīšanā gūtu iespēju vingrināties, sarīko t.s. lasāmās rotaļas. Kā redzams, mātes tika iepazīstinātas ar visai neierastu lasīt mācīšanas metodi.

Žurnālā ievietots arī kāda tautskolotāja raksts “Par dziedāšanu sētā un skolā”, kurā autors atzīmēja, ka dziedāšanai ir milzīga nozīme vispusīgi izglītotas personības veidošanā, jo tā sekmē “jūtu izdaiļošanu”, dziesmām ir arī vienotājs spēks, par ko liecina Latvijā rīkotie dziesmu svētki. Pēc tautskolotāja domām, dziedāšanā (tāpat kā citu mācību priekšmetu mācībās) jāiet no vieglākā uz grūtāko: mācot div’ vai trīs balsīgu dziedāšanu, jāizvēlas vieglākās (vienkāršākās) dziesmas. Autors norādīja, ka nepieciešama arī nošu mācība, kas palīdz ieinteresēt bērnus dziedāšanā un gūt vēlamus panākumus. Rakstā īpaši uzsvēta nepieciešamība mācīt skolā tautsdziesmas: “Tautskolotāja pienākums gādāt par to, lai tautas dziesmas, šī dārgā, no senčiem mantotā un grūti sastopamā tautas gara manta, tiktu joprojām tautā uzturēta dzīva.”¹

Redakcija no savas puses aicināja arī citus tautskolotājus izteikt atzinumus par dziedāšanas mācībām skolā.

Ievērojamu vietu žurnāls “Skola un Māja” ierādīja fiziskās audzināšanas atziņu popularizēšanai. Žurnāla piecos numuros publicēts plašs Annas Veilandas raksts “Fiziskā audzināšana”. Tajā, pamatojoties uz P. Leshafta (1837 – 1909) darbiem, aplūkoti ievērojamu pedagogu, domātāju (J. Komenska, Dž. Loka, F. Frēbela, J. Pestalocija, J. Herbarta, R. Ovena u.c.) pedagoģiskie uzskati par fizisko audzināšanu, raksturota vācu skolotāja Fita izstrādātā fiziskās vingrošanas sistēma (Fits rūpējās par to, lai saskaņotu bērnu garīgo un fizisko izglītību) un Līnga izveidotā zviedru vingrošanas sistēma. Taču galvenā uzmanība pievērsta P. Leshafta pedagoģiskajiem uzskatiem. Rakstā uzsvērts, ka P. Leshafta

¹ Skola un Māja, 1914, Nr. 3, 190. lpp.

saskatīja fiziskajā audzināšanā vienu no svarīgākajiem līdzekļiem personības vispusīgai attīstīšanai un atzina, ka fiziskā audzināšana ir ļoti cieši saistīta ar intelektuālo audzināšanu. Fiziskiem vingrinājumiem, pēc P. Leshafta, ir jābūt pakāpeniskiem grūtuma un sarežģītības ziņā, nepieciešamas rotaļas, kas veido bērna raksturu un attīsta viņa intelektuālās spējas, kustību sistēmai jābūt dabiskai un jāaptver visas muskuļu grupas, intelektuālās nodarbības jānomaina ar fiziskiem vingrinājumiem, kustību rotaļām.

Bez rakstiem, kuros aplūkoti pedagoģijas teorijas, psiholoģijas un mācību metodikas jautājumi, žurnāls informēja skolotājus par izglītības biedrību, izglītības kongresu darbību, bērnu svētkiem, ekskursijām, izdotajām grāmatām un citiem ar izglītību saistītiem jautājumiem. Šie informatīvie raksti nereti skāra arī aktuālus izglītības un pedagoģijas jautājumus.

Zināma nozīme Latvijas skolotāju sabiedriskajā, daļēji arī pedagoģiskajā izglītošanā bija mēnešrakstam “Domas” (1912 – 1915) un literāri kritiskajam rakstu krājumam “Vārds” (1912 – 1913).

Gan mēnešrakstā “Domas”, gan rakstu krājumā “Vārds” publicēja ievērojamu sabiedrisko darbinieku (J. Jansona - Brauna, V. Knoriņa, P. Dauges u.c.) rakstus, kuros iztirzātas ētiskās un estētiskās audzināšanas problēmas.

Žurnālos publicēja arī pedagogu (K. Dēķena, A. Dauges u.c.) rakstus. Mēnešrakstā “Domas” aplūkoti lasīt un rakstīt mācīšanas, Latvijas skolu vēstures jautājumi, ievietots diezgan plašs un interesants materiāls par Viskrievijas ģimenes audzināšanas kongresu, kas notika laikā no 1912. gada 30. decembra līdz 1913. gada 6. janvārim. Informācijā pastāstīts, ka kongresā darbojās sešas sekcijas. Vienā no tām apsprieda jautājumu par bērna izpētes nepieciešamību. “Par šīs sekcijas lozungu,” teikts informācijā, “izvirzīts ievērojamā krievu pedagoga K. Ušinska princips: lai audzināmo varētu vispusīgi attīstīt, vispirms vispusīgi jāiepazīstas ar pašu audzināmo.” Tālāk pastāstīts arī par to, ka kongresā darbojās sekcija, kurā apsprieda bērnu fiziskās audzināšanas jautājumus un viņa garīgo spēju attīstīšanas problēmas. A. Dauges rakstā “Veidošanas spējas attīstība” teikts: “Modināt un attīstīt nākošā paaudzē veidošanas spēkus – tas skolotāju un audzinātāju svētākais pienākums..”² Mācību stundai, pēc autora atzinuma, jābūt tādai, lai skolēni pēc tās kļūtu daudz ziņkārīgāki, lai viņi

¹Domas, 1913, Nr. 3, 363. lpp.

²Domas, 1913, Nr. 8, 921. lpp.

nāktu “uz pēdām veselai virknei jaunu, daudz interesantāku jautājumu, pie kuriem drusku jāpalauzas un jāpavingrina iedomas spēja, jānovēro”.¹ J. Landava informācijā “Eksperimentālā psiholoģija un profesijas izvēle”, kas publicēta žurnālā “Domas” hronikas nodaļā, pastāstīts, ka Ziemeļamerikā prof. Parsons izveidojis eksperimentālu biroju, kurā var viegli noteikt audzēkņu psihiskās darbības (uzmanības, atmiņas, reakcijas u.c.) raksturīgās iezīmes un spējas, kas vidusskolu beigušajiem ļauj pareizi izvēlēties augstskolā attiecīgu fakultāti. J. Landava informācijā (“Domas”, 1913, 7. num.) “Jaunās idejas pedagoģijā” skolotāji iepazīstināti ar M. Montesori audzināšanas sistēmu.

Pedagoģisko atziņu popularizēšanā svarīga nozīme bija arī skolotāju kursiem, ko organizēja Latvijas skolotāju biedrība, vēlāk – Skolu muzeju biedrība. Jau pirmajiem kursiem, kas notika 1909. gada jūnijā un kuros piedalījās 227 skolotāji, tika sastādīta plaša programma. Tās sastādītāji uzskatīja, ka “skolotājam pašam jābūt vispusīgi izglīotam un ar nodibinātiem uzskatiem, iekams tas stājas pie citu mācīšanas un audzināšanas”.²

Kursu programmā bija paredzētas lekcijas par nozīmīgām mācību un audzināšanas problēmām, atsevišķu priekšmetu mācīšanas metodiku, psiholoģiju, fizioloģiju, politekonomiju un citām jomām. Lekcijas lasīja pedagogi S. Ļubomudrovs, P. Dreimanis, K. Kasparsons, T. Zeiferts, J. Vasmanis u.c. Lekcijās, kuras tika veltītas dabas attīstības problēmām, iztirzāti jautājumi par dzīvības izcelšanos, evolūcijas teoriju, dabisko izlasi u.c. Kursanti iepazīstināti arī ar nervu sistēmas fizioloģiju. Sniegti plaši pārskati par latviešu un krievu literatūru. Pedagoģiska satura lekcijās skolotājiem ieteica attīstīt bērnu novērošanas spējas, rūpēties par to, lai skolēni jaunos jēdzienus apgūtu uz plašu novērojumu pamata. Pedagoģiskajā psiholoģijā tika propagandētas psihologu A. Ņečajeva un G. Čelpanova atziņas. Aritmētikas mācīšanas metodes lekcijās kursantus iepazīstināja ar metodiku V. Jevtuševska, A. Goldenberga, S. Šohor-Trocka atziņām.

1910. gada jūnijā tika noorganizēti plašāki skolotāju kursi, uz kuriem par lektoriem pieaicināja zinātniekus no Pēterburgas. Tā, piemēram, psihologs profesors A. Lazurskis lasīja lekcijas pedagoģiskajā psiholoģijā, viņa asistents Evergētovs – eksperimentālajā psiholoģijā, Kršiškovskis – par nervu sistēmas

¹ Domas, 1913, Nr. 8, 922. lpp.

² Izglītība, 1909, Nr. 7, 545. lpp.

fizioloģiju, pamatojoties uz I. Pavlova teorētiskajām atziņām, J. Galabutskis – par kritiķi, revolucionāro demokrātu V. Beļinski.¹

Kursos lasīja lekcijas arī ievērojamais filologs J. Endzelīns, plaši pazīstamais skolotājs J. Grešte, T. Zeiferts (latviešu literatūra), D. Reinhardts (skolas higiēna) u.c.

1913. gadā Skolu muzeju biedrība organizēja Lazdonā kursus ar praktisku ievirzi, lai palīdzētu skolotājiem izmantot pedagoģiskās atziņas mācību darbā un sekmētu audzēkņu vispusīgu attīstību. Kursos J. Ģirupnieks iepazīstināja skolotājus ar fizikas mācību līdzekļu pagatavošanu, demonstrējot savās lekcijās dažāda veida pašpagatavotus modeļus un pastāstot par to lietošanu fizikas mācībās. Z. Lancmanis stāstīja par bioloģijas mācību līdzekļiem un tos demonstrēja. Tika demonstrēti arī ķīmijas mācību līdzekļi. Īpašu interesi klausītājos radīja A. Dauges lekcija par audzināšanas metodēm un skolotāju personības ietekmi uz audzēkņiem.

K. Dēķens, novērtējot kursu nozīmi skolotāju izglītošanā, pedagoģisko atziņu popularizēšanā un ieviešanā praksē, atzīmēja: “Pedagoģiskā zinātne nekad vēl nav darbojusēs ar tādu ātrumu un intensitāti kā mūsu dienās. Ko vakar turēja par vispār pieņemtu un it kā nesatricināmu pamatu, tas šodien izrādās par šaubīgu un drīz pat par pārdzīvotu un nederīgu. Vecie pamati tiek noārdīti, jauni celti to vietā, audzināšanai uzstāda jaunus mērķus, meklē un lauž jaunus ceļus uz šiem mērķiem. Skolotāji, pat tie, kurus ieskaita par piedzīvojušiem pedagogiem, jūt, ka viņi iet ne uz priekšu, bet atpakaļ, jo viņiem nav iespējas sekot pedagoģiskās zinātnes attīstībai. Bez tam jāievēro, ka audzināšana skolotāju galvenais uzdevums – nav mehāniska lieta un necieš vienkāršu sekošanu paraugam.. Tādēļ mums.. arī jāpaplašina savas senāk iekrātās zināšanas un jāiegūst arvien jaunas. Ievērojot šo vajadzību, Latv. Skol. biedrība tur par savu pienākumu ik gadus sarīkot vispārīzglītojošo skolotāju kursus.. Lekcijās par pedagoģisko psiholoģiju un par nervu sistēmas fizioloģiju mums tiks dota iespēja iepazīties ar tiem pamatiem, uz kuriem dibinājas viss skolotāju darbs.”² Tālāk K. Dēķens uzsvēra: “Latviešu skolotājs ies pa pašizglītošanās ceļu soli pa solim uz priekšu, mūsu kursi arvien vairāk un vairāk tuvosies augstāko kursu tipam.”³ Tādi bija tālākie nodomi skolotāju pedagoģiskajā izglītošanā. Taču oficiālās

¹ Izglītība, 1910, Nr. 9, 719. lpp.

² Izglītība, 1910, Nr. 7, 531. un 532. lpp.

³ Izglītība, 1910, Nr. 7, 532. lpp.

valdības iestādes neatbalstīja šos nodomus. Par kursiem, ko biedrība organizēja 1911. gadā (arī ar Pēterburgas lektoru piedalīšanos) un kuros puda demokrātiskas pedagoģiskās idejas, to skaitā arī K. Ušinska atziņas par mācību metodēm, sāka interesēties žandarmērija un cariskās valdības Iekšlietu ministrija, pieprasot no Rīgas mācību apgabala kuratora Prutčenko speciālu paskaidrojumu. Kā jau atzīmēts, pēc tam vēl tika organizēti praktiska rakstura kursi, tomēr arī to darbība drīz vien apsīka.

Pedagoģisko ideju izplatīšanu sekmēja arī Latvijas skolotāju biedrības organizētās lekcijas par dažādiem pedagoģijas, psiholoģijas un citiem jautājumiem. Skolotājiem lasīja lekcijas par pedagoģiskās psiholoģijas atziņu izmantošanu bērnu audzināšanā, eksperimentu organizēšanu dabzinību mācībās, par nervu sistēmas fizioloģiju, darvinismu un citas. Lai propagandētu skolotāju masās metodes, kas sekmē audzēkņu izziņas darbības aktivizēšanu mācībās, biedrības sapulcēs nolasīja attiecīgas lekcijas un rīkoja mācību līdzekļu izstādes. Nozīmīgu darbu šai jomā veica Skolu muzeju komisija, kas J. Grestes vadībā lika pamatus Skolu muzejam, organizēja ceļojošus muzejus. 1908. gadā Latvijas skolotāju biedrība atvēra bibliotēku, kurā atradās arī ievērojamu pedagoģu un psihologu darbi. Lai varētu skolotāju vidū vēl vairāk izplatīt pedagoģisko literatūru, 1911. gadā biedrība atvēra savu grāmatu veikalu, kā arī organizēja vērtīgāko grāmatu izdošanu.

Zināma nozīme tautskolotāju radošās pedagoģiskās darbības rosināšanā bija bērnu svētkiem, kuros demonstrēja dažādus mēģinājumus fizikā, ķīmijā, iekārtoja standus par zinātnes un sabiedriskās dzīves jautājumiem, novietoja tur tabulas, attēlus, shēmas. Svētkus rīkoja Rīgā, Dobelē, Lazdonā, Anneniekos un citur. Darba tauta un skolu darbinieki atzinīgi uzņēma bērnu svētkus ar izziņas ievirzi un kuplā skaitā tos apmeklēja. Tā, piemēram, Lazdonas bērnu svētkos, kas bija sarīkoti 1913. gadā, piedalījās ap 1500 skolēnu un 3000 pieaugušo. Rīgas bērnu svētkos (1915) bija ap 18000 apmeklētāju, tai skaitā 7000 skolēnu.

1913. gada decembrī tika nodibināta pedagoģiskā biedrība, ko vadīja K. Melnalksnis. Kopā ar viņu biedrības darbību virzīja K. Dēķens, P. Ozoliņš, J. Aberbergs, J. Lieknis, V. Jansons, A. Jesens u.c. Bija paredzēts biedrības darbību organizēt trijos virzienos: 1) skolu organizācijas jautājumi, 2) skolotāju materiālais un tiesiskais stāvoklis, 3) audzināšanas un mācību metodiku problēmas. Biedrība bija iecerējusi propagandēt pedagoģiskās atziņas un

sadarbībā ar Skolu muzeju biedrību paredzēja 1914. vai 1915. gadā sasaukt Baltijas skolotāju kongresu. Taču īstenot šo nodomu neizdevās. Drīz sākās Pirmais pasaules karš, un biedrība savu darbību nepaguva izvērst.

Pedagoģiskās domas veidošanā Latvijā sava nozīme bija Viskrievijas tautas izglītības darbinieku I kongresam. Arī Latvijas pedagogs A. Vičs, kas pētīja un sarakstīja “Latviešu skolu vēsturi” (izdotas 5 grāmatas), atzina, ka šis kongress patiesi bija ievērojams vēsturisks notikums. Kongresa darbībā piedalījās ap 100 delegātu no Latvijas. Visvairāk delegātu bija no Kurzemes (43), Vidzemes (34) un Rīgas (9). Kongresā darbojās arī cittautu pedagogu sekcijas, kurās pieņēma vispārēju rezolūciju – kopēju visām cittautu tautskolām. Rezolūcijā teikts, ka tautskolā mācībām jānotiek dzimtajā valodā, bērniem jāļauj lietot dzimto sarunvalodu skolā, ārpuskolas un pirmsskolas audzināšanas iestādēs, dzimtā valoda jā māca kā atsevišķs priekšmets, jāgatavo skolotāji, kas “prot iedzīvotāju valodu, pazīst viņu vēsturi, literatūru un sadzīves īpatnības”.¹

Par izglītības stāvokli Latvijā kongresā tika nolasīti vairāki referāti. K. Hiršs nolasīja referātu “Tautskolu stāvoklis Baltijas novadā”, K. Melnalksnis – “Tautskolu stāvoklis Baltijas novada latviešu daļā”, J. Rupais – “Dzimtā valoda cittautu skolā un tās izpētes rezultāti, konkrēti Vitebskas guberņas latviešu daļā”. Latvijas izglītības pārstāvji aplūkoja tautskolu stāvokli vēsturiskā skatījumā, kritizējot rusifikācijas politiku un parādot tās īstenošanas negatīvās sekas. Cittautu skolu sekcija pieņēma arī īpašu rezolūciju par Baltijas skolām. Tajā norādīts: kontrole par skolām jānodod vietējās pašvaldības orgāniem – skolu komitejām, jārealizē vispārējā obligātā bezmaksas pamatskolas izglītība, pie tam bērni jāapgādā ar mācību līdzekļiem un siltām pusdienām, kā vispārīzglītojošajās, tā arī profesionālajās skolās jāievieš mācības dzimtajā valodā, kas “atzīstamas par nepieciešamu tautas garīgās kulturālās attīstības un ekonomiskās labklājības faktoru”.² Baltijas tautskolās jā māca arī vietējā ģeogrāfija, attiecīgās tautas vēsture un literatūra. Tādējādi arī šajā rezolūcijā ietvertās prasības bija vērstas uz to, lai demokratizētu Latvijas skolas.

Par Viskrievijas tautas izglītības darbinieku I kongresā

¹ Vičs A. Latviešu skolu vēsture. – R.: N. Zeltiņa gr. spiest., 1940, 5. gr., 454. lpp.

² Vičs A. Latviešu skolu vēsture, piektā grāmata, 453. lpp.

apspriestajām atziņām rakstīja žurnāls "Skola un Māja", kā arī mēnešraksts "Domas". Žurnāls "Skola un Māja" vairākos numuros ievietoja plašu rakstu, kurā stāstīts par to, kā kongresā tika apspriests jautājums par nepieciešamību ieviest mācības dzimtajā valodā. Minētā Viskrievijas kongresa ietekme uz demokrātiskās pedagoģiskās domas veidošanos Latvijā zināmā mērā izpaudās Latvijas skolotāju II kongresa darbībā un pieņemtajos lēmumos.

Zināmu ietekmi uz latviešu demokrātiskās pedagoģiskās domas veidošanos atstāja arī Viskrievijas II skolotāju biedrību delegātu (K. Ušinska) kongress, kas notika Petrogradā no 1913. gada 30. decembra līdz 1914. gada 5. janvārim. Kongresā piedalījās 222 delegāti no 108 skolotāju biedrībām.

No Latvijas kongresā bija pārstāvēta Skolu muzeju biedrība. Kongresā nolasīja 84 referātus. Kongresā apsprieda jautājumus par skolotāja tiesisko un materiālo stāvokli, skolotāja izglītības līmeņa paaugstināšanu, skolotāju biedrību darbību u.c. Uzmanības centrā bija skolotāja biedrošanās brīvība, visu tautību un ticību vienlīdzība, pašvaldības orgānu demokratizācija, pedagoģisko atziņu izplatīšana, organizējot lekcijas, biedrību vakarus, skolotāju kursus. S. Zolotareva referātā uzsvērts, ka nevienai no "tautām nedrīkst laupīt tiesību izglītot savu nākošo paaudzi viņas mātes valodā".¹ Skolu muzeju biedrības delegāta referātā par Baltijas tautskolotāja stāvokli teikts, ka skolotāju nedrīkst vajāt viņa politiskās un reliģiskās pārliecības dēļ. Žurnāls "Skola un Māja" sniedza diezgan plašu pārskatu par minētā kongresa darbu.

Rezumējot iepriekš aplūkoto par pedagoģiskās domas attīstību un pedagoģisko atziņu izplatīšanu Latvijā pēcrevolūcijas laikā (1908 – 1914) akcentējami šādi vispārināti atzinumi:

Pedagoģiskās domas veidošanās Latvijā minētajā laika posmā bija cieši saistīta ar tā laika sociāli ekonomiskiem un politiskiem apstākļiem. Carisma represijas, ko tas izvērsa reakcijas gados, daļēji mazināja un tomēr nespēja pilnīgi apslēpt demokrātiski noskaņoto tautskolotāju un izglītības darbinieku cīņu par patiesu tautas skolu un demokrātiskajām pedagoģiskajām idejām. Šī cīņa turpinājās arī nelegālās darbības apstākļos.

Pēcreakcijas gados, kad Latvijā daļēji mazinājās reakcijas spaidi un notika zināma sabiedriskās dzīves atdzimšana un kad, attīstoties rūpniecībai, palielinājās vajadzība pēc izglītotākiem kadriem un līdz ar to vairākās valstīs straujāk attīstījās pedagoģijas teorija, arī

¹ Skola un Māja, 1914, Nr. 2, 131. lpp.

Latvijā radās lielāka iespēja dziļāk iepazīt citur paustās pedagoģiskās atziņas un tās izplatīt skolotāju un plašākas sabiedrības aprindās. Šo procesu sekmēja legālā darba iespēju izmantošana.

Galvenā loma demokrātisko pedagoģisko atziņu un klasiskās pedagoģijas ideju izplatīšanā pēcreakcijas laikā piederēja izglītības un skolu darbinieku biedrībām, kuras šai nolūkā izdeva žurnālus un publicēja tajos pedagoģiskus rakstus, organizēja skolotāju kursus un pedagoģiska rakstura lekcijas, rīkoja bērnu svētkus, piedalījās izglītības darbinieku kongresos. Svarīga nozīme bija tam, ka šajās biedrībās nereti apvienojās atšķirīgu uzskatu cilvēki, taču tos vienoja Latvijas tautskolas liktenis, un to prāti bija nodarbināti ne tikai ar izglītības demokratizāciju vispār, bet arī un īpaši ar mācību un audzināšanas pilnveidi tautskolā. Ar to arī izskaidrojama šo darbinieku interese par dažādiem pedagoģijas teorijas virzieniem, vērtīgām klasiskās pedagoģijas idejām, demokrātiskās pedagoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas atziņām.

Izglītības un skolu darbinieku biedrībās apvienojās dažādu uzskatu pārstāvji, taču pedagoģisko atziņu popularizēšanā, šīs darbības satura un virzības noteikšanā galvenā loma piederēja demokrātiski noskaņotiem darbiniekiem. Līdzīgu atzinumu izteicis arī skolu vēstures pētnieks A. Vičs, kas, raksturojot Latvijas skolotāju biedrības ievirzi, uzsvēra, ka "biedrības vispārējā darbībā kreiso idejas jūtami dominēja".¹ Šo atzinumu pārlicinoši apliecina K. Dēķena darbība, kas lielā mērā noteica biedrību un žurnālos iespiesto pedagoģisko publikāciju demokrātisko ievirzi.

Pedagoģiskā doma Latvijā aplūkojamajā laika posmā veidojās Rietumeiropas, Amerikas, Krievijas klasiskās pedagoģijas, demokrātiskās pedagoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas atziņu ietekmē, jo, kā apcerējumā parādīts, Latvijā publicēja rakstus, kuros izklāstīti J. Pestalocija, J. Herbarta, Ā. Dīstervēga, M. Montesori, G. Keršenšteina, H. Šarelmana, Gansberga, K. Ušinska, Ļ. Tolstoja, P. Vahtereva, P. Leshafta, A. Nečajeva, G. Čelpanova, A. Lazurska un citu pedagogu un psihologu uzskati un paustās idejas (J.A. Komenska, Ž.Ž. Ruso, J. Pestalocija, K. Ušinska un citu ievērojamu pedagogu atziņas Latvijā izplatīja arī XIX gs. beigās).

¹ Vičs A. Latviešu skolu vēsture, piektā grāmata, 337. lpp.

Skolu darbinieku pedagoģiskā izglītošana bija vērsta uz to, lai viņus iepazīstinātu gan ar ievērojamiem pedagogiem (piemēram, J. Pestalocijs – “modernās pedagoģijas tēvs”, J. Herbarts – “zinātniskās pedagoģijas pamatlicējs”, M. Montesori – oriģinālas audzināšanas sistēmas izveidotāja, u.tml.), gan arī ar moderniem pedagoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas virzieniem (teorijām) – eksperimentālo pedagoģiju un eksperimentālo psiholoģiju, brīvās audzināšanas teoriju, darbu skolas ideju pārstāvjiem. Līdz ar to skolu darbinieki varēja gūt zināmu priekšstatu par ievērojamo pedagogu, psihologu un pedagoģisko virzienu (teoriju) nozīmi pedagoģiskās domas veidošanā.

Raksturīgi, ka Latvijas pedagogi, kas iepazīna un popularizēja citu valstu ievērojamu pedagogu uzskatus un pedagoģijas virzienu teorētiskās nostādnes, akcentēja humānās, demokrātiskās idejas, modernās pedagoģiskās atziņas, piemēram, rakstos un lekcijās tika izceltas J. Pestalocija un Ļ. Tolstoja prasības cienīt bērna personību, rosināt viņa garīgo, radošo darbību, M. Montesori idejas par bērna pašdarbību un viņu patstāvības izkopšanu, uzsvērtas J. Herbarta audzinošo mācību princips, kas paredz mācībās aktivizēt audzēkņu garīgo darbību, pamatojoties uz viņu interesēm, ieteiktas Brēmenes pedagogu Šelmana un Gantsvarga idejas par audzēkņu mākslinieciskās un izziņas darbības rosināšanu u.tml. Šajā pedagoģijas mantojuma un skolu prakses apguves un izvērtēšanas procesā veidojās Latvijas pedagogu uzskati, kas sekmēja pedagoģiskās domas attīstību, rosināja skolotājus pilnveidot mācības un audzināšanu tautskolā. Aplūkotie K. Dēķena darbi raksturo viņa pedagoģiskos uzskatus par izglītības demokratizāciju Latvijā, dzimtās valodas vietu un nozīmi jaunās paaudzes audzināšanā un izglītošanā (dzimtā valoda – tautskolas mācību pamats), tikumiskās audzināšanas problēma (izceltas kā noteicošās vispārcilvēciskās tikumiskās vērtības, pamatota morāles mācības nepieciešamība), audzēkņu radošo spēju attīstība, seksuālā audzināšana, Latvijas skolu vēsture. Nozīmīgs ir arī K. Dēķena dotais J. Cimzes pedagoģiskās darbības novērtējums. Ievēribu pelna A. Dauges oriģinālās pedagoģiskās idejas par audzēkņu zinātkāres un iztēles izkopšanu, skolotāju personības ietekmi uz audzēkņiem (šīs idejas viņš puda savos rakstos un lekcijās). Mācību metodiku jomā atzīmējamās E. Rītiņas paustās atziņas par izmēģinājumu un

novērojumu izmantošanu dabas mācībās, par audzēkņu pašdarbības rosināšanu un pat lasītmācīšanu. Mināmas arī T. Zeiferta paustās atziņas par latviešu literatūras mācībām, D. Reinharda – par skolas higiēnu, A. Veilandas – par fizisko audzināšanu, D. Dreimaņa – par pedagoģisko psiholoģiju.

TAUTAS IZGLĪTĪBA UN PEDAGOĢISKĀ DOMA LATVIJĀ PIRMĀ PASAULES KARA UN REVOLŪCIJAS LAIKĀ

I. SKOLU STĀVOKLIS KURZEMĒ UN VIDZEMĒ KARA SĀKUMĀ

1914. gada augustā sākās Pirmais pasaules karš, kas nodarīja milzīgu postu karojošo zemju tautām, to ekonomikai un kultūrai. Sevišķi smagi cieta bruņotā konflikta tieši skartie rajoni. To starpā bija arī Latvija, kuras teritorijā kara darbība ar nelieliem pārtraukumiem turpinājās piecus gadus.

Tuvojoties fronteī, daudzi Kurzemes iedzīvotāji devās bēgļu gaitās. Vairums skolotāju aizbrauca kopā ar iedzīvotājiem vai arī tika mobilizēti armijā. Šis apstākļis lielā mērā noteica Kurzemes laukskolu stāvokli okupācijas gados. 1915. gada rudenī pēc vācu karaspēka ienākšanas visa ekonomiskā un kultūras dzīve Kurzemē apstājās. kaut okupanti bija nodomājuši šo Latvijas novadu kolonizēt, viņi vispirms centās to izlaupīt, bet vietējos iedzīvotājus, kuri nebija devušies bēgļu gaitās, pārvācot. Ģermanizācijas politikas realizēšanai sāka darboties attiecīgā izglītības likumdošana. Vairums novada nevācu mācību iestāžu 1915. gada rudenī nebija spējīgas uzsākt darbību. Lai gan skolu telpas te bija mazāk cietušas nekā Vidzemē, tajās okupanti izvietoja hospitāļus vai ierīkoja kazarmas. Tika slēgts arī Baltijas skolotāju seminārs Kuldīgā kā vācu okupantiem naidīgu ideju izplatītāja iestāde. Visa militārā un civilā vara okupētajos pagastos nonāca vācu armijas iestāžu rokās. Līdz ar to arī skolās noteicējas kļuva militārās personas. Austrumu frontes virspavēlnieks Pauls fon Hindenburgs 1915. gada 22. decembrī izdeva t.s. pamatnoteikumus skolu darbības atjaunošanai. 1916. gada 16. janvārī šie noteikumi tika papildināti ar tā paša Hindenburga parakstītajiem realizācijas noteikumiem, kuros bija paredzēts, ka augstākais skolu un izglītības lietu pārzinis visās okupētajās vācu teritorijās ir Austrumu frontes virspavēlnieks. Frontes štābā šim nolūkam izveidoja speciālu kulta pārvaldi. Tieši izglītības un audzināšanas lietu uzraudzība tika uzticēta apgabala pārvaldes priekšniekam fon Gecleram. No viņa iegribām faktiski

bija atkarīgi visi tautas izglītības jautājumi Kurzemē okupācijas gados, jo katram kaut cik ievērojamam pasākumam skolu dzīvē bija vajadzīga fon Geclera akcepts. Tā kā skolu inspektoru institūtu, ko paredzēja noteikumi, okupācijas iestādes nepaspēja izveidot, vietējos skolu jautājumus izlēma apriņķu un pilsētu priekšnieki.¹

Viengadīgajās un divgadīgajās skolās pastāvēja kopmācība, bet trīsgadīgajās, ja to atļāva telpas un skolotāju skaits, meitenes un zēni bija jāmāca šķirti. Skolas vajadzēja apmeklēt visiem bērniem no 8 līdz 13 gadiem laukos un no 8 līdz 14 gadiem pilsētās. Katrs skolas beziemesla kavējums bija stingri sodāms. Par kavētu dienu vecākiem draudēja no 1 līdz 3 markām vai arī arests no vienas līdz trim diennaktīm. Pēc noteikumiem skolai vajadzēja būt pieejamai visiem ikkatras tautības un konfesijas bērniem, tomēr okupācijas pirmajā gadā Kurzemes laukos trūka skolotāju, tāpēc tikai reta skola darbojās, un prasība par obligāto skolas apmeklēšanu bieži vien bija formāla.

Skolas uzdevums, kā to paredzēja P. Hindenburga parakstītie pamatnoteikumi, bija audzināt bērnus reliģiskā garā, modināt un nostiprināt viņos padevību likumiem, cienību pret vecākiem, vācu priekšniecību un tās bruņotajiem spēkiem, pieradināt bērnus pie kārtības un uzticības. Okupācijas iestādes nereti izmantoja skolēnus dažādos darbos, kas faktiski kļuva par kļaušām. Bērniem lika vākt zīles, riekstus, kastaņus, augļu kauliņus eļļas spiešanai, lasīt ogas un sēnes. 1917. gadā bija gadījumi, kad skolēni piespiedu kārtā tika iesaistīti lauku darbos.²

Ar 1916. gada 9. janvāri Kurzemes izglītības iestādēs ieviesa Prūsijas skolu mācību plānus. Nevācu skolās mācību valodu noteica apriņķa vai pilsētas priekšnieks, līdz ar to okupācijas laikā visās Kurzemes skolās mācības notika vācu valodā. Vienīgi ticības mācība bija mācāma mātes valodā. Arī tajās skolās, kas tika uzlūktas par latviešu skolām, dzimtās valodas mācīšanai bija atvēlētas tikai divas stundas nedēļā. Krievu valodu varēja mācīt kā svešvalodu līdzīgi franču valodai. Noteikumi paredzēja, ka mācību laikā visiem skolēniem jāapgūst vācu sarunu valoda. Skolās drīkstēja lietot tikai pārvaldes priekšnieka atļautos mācību līdzekļus. Tāpēc okupācijas sākuma posmā Kurzemes skolās mācību grāmatu

¹ Arnis. Kurzemes skolas vācu okupācijas laikā // IMM, 1920, Nr. 5

² Arnis. Kurzemes skolas vācu okupācijas laikā // IMM, 1920, Nr. 5, 421. lpp.

gandrīz nemaz nebija. Tikai pamazām, lai kaut cik atvieglotu mācību darbu, atļāva lietot Grīnera un Grīnberga "Jauna kristīga māju grāmata", A. Jendes "Mājas mācība" un P. Abula "Skolas druva" pirmo un otro daļu.*

Kurzemes vācu skolas, īpaši vidējās mācību iestādes, ar labprātīgiem ziedojumiem uzturēja muižnieki, bet tautskolas atradās draudžu un pagastu pašvaldību apgādībā. Smago klaušu un lielo nodevu dēļ, ko uzlika okupācijas iestādes, zemnieku saimniecības panīka, tāpēc līdzekļu skolas uzturēšanai trūka. Pārvaldes priekšnieks fon Geclers uzdeva vietējiem iedzīvotājiem, tajā skaitā arī vāciešiem, pielikt visus spēkus, lai tautskola, vismaz laukos, būtu bezmaksas, jo "…citādi tiktu sperts solis atpakaļ, salīdzinot ar krievu valsti".¹

1916./17. mācību gadā Kurzemē darbojās 172 skolas. No tām 6 bija augstākās vidusskolas un 153 – tautskolas, kā arī 4 mūzikas skolas. Bez vācu, latviešu un lietuviešu tautskolām Liepājā darbojās arī ebreju reliģiskās elementārskolas jeb tā sauktās hederu skolas.

Pēc nepilnīgām ziņām 1916. gada beigās augstākajās vidusskolās mācījās 758, vidusskolās 488, sagatavošanas klasēs pie vidusskolām 66 un tautskolās 3926 skolēni. Pavisam 5238 skolēni. Visās vidējās un augstākajās mācību iestādēs mācījās lielāko tiesu vācu tautības jaunieši. Arī latviešu un lietuviešu tautskolu skolēnu vidū bija daudz vācu tautības bērnu, bet, tā kā mācības lielāko tiesu notika vācu valodā, visi skolēni mācījās kopīgi.²

Tā kā vietējo skolotāju trūka, pārvaldes priekšnieks bija spiests papildināt skolotāju rindas gan ar kara invalīdiem, gan arī Vācijā savervētajiem laimes meklētājiem. 1916./17. mācību gadā starp vidusskolu skolotājiem darbojās 23 bijušie karavīri un 9 skolotāji no Vācijas, bet tautskolotāju rindas papildināja 25 invalīdi un imigranti.³

* Abuls P. Skolas druva. Lasāma grāmata pilsētas un lauku skolām. Pirmā daļa. – R., 1898. Otrā daļa – R., 1901. Trešā daļa. – R., 1906. Jende A. Rēķinu uzdevumi tautskolām, I un II daļa. – R., 1907.

¹ Arnis. Kurzemes skolas vācu okupācijas laikā // IMM, 1920, Nr. 5, 423. lpp.

² Arnis. Kurzemes skolu attīstība vācu okupācijas laikā // IMM, 1921, Nr. 5, 473. – 476. lpp.

³ Arnis. Kurzemes skolu attīstība vācu okupācijas laikā // IMM, 1921, Nr. 5, 477. lpp.

1914./15. mācību gadā Rīgā darbojās ap 30 valsts organizāciju un privāto vidējo mācību iestāžu, kā arī ap 130 elementārskolu. Kad frontes līnija tuvojās Rīgai, no pilsētas tika evakuēti visi lielākie rūpniecības uzņēmumi un valsts iestādes, kā arī gandrīz visas vidējās un augstākās mācību iestādes. 1915. gada 2. augustā valdība izdeva rīkojumu, ar kuru atļāva Rīgas pilsētas mācību iestāžu telpās vajadzības gadījumā iekārtot slimnīcas vai arī izvietot karaspēku.¹ Tas zināmā mērā veicināja arī daudzu privāto un organizāciju uzturēto mācību iestāžu evakuāciju uz Iekškrīevijas pilsētām.

Kopā ar uzņēmumiem un iestādēm evakuējās arī vairums strādnieku un kalpotāju ar ģimenēm. Arī skolotāji un pasniedzēji devās līdzī mācību iestādēm, bet jaunākie tika iesaukti cara armijā vai 1915. gadā brīvprātīgi iestājās strēlnieku pulkos, jo arī skolotāju vidū populārs bija kļuvis sauklis – Uz ežiņas galvu liku, sargāj' savu tēvu zemi! – no gadsimtiem senā ienaidnieka.

Kara rezultātā izdevumi izglītības vajadzībām krasi samazinājās. Frontes tuvumā bez uzraudzības palikušās skolas ēkas bija stipri cietušas, īpaši tas sakāms par skolām, kas atradās tiešā kara darbības zonā. Tā, piemēram, Rīgas aprīņķī bija sagrauta vai nodedzināta katra otrā skolas ēka. Bija cietušas arī pilsētu mācību iestāžu telpas. Tās atradās nolaistā stāvoklī, jo nekāds remonts netika veikts. Līdz ar to ārpus skolas palika daudzi Rīgas un citu piefrontes pagastu bērni. Palielinājās noziedzība skolas vecuma bērnu un pusaudžu vidū. Skolās, kur tās darbojās, par skolotājiem tika pieņemtas pedagoģiskajam darbam nesagatavotas personas, jo skolotāju trūka.

Kad frontes līnija pie Rīgas nostabilizējās, iestājās samērā ilgs pozīciju karš, pilsētā radās nepieciešamība un iespēja kultūras un izglītības darba normalizēšanai. 1915. gada 3. februārī Latviešu izglītības biedrība, ko tajā laikā vadīja J. Butulis, ar Tatjanas komitejas* finansālu pabalstu Rīgā, A. Ķeniņa skolas telpās atvēra reālskolas klases zēniem un ģimnāzijas klases meitenēm. Zēnu nodaļu vadīja sākumā J. Priede, bet vēlāk F. Bārda, bet meiteņu nodaļu – E. Grāve-Pilsētneiece. Mācības notika latviešu valodā, un pedagoģu kolektīvs centās skolu izveidot par pirmo latvisko mācību iestādi pilsētā.²

¹ Latvijas VVA, 185, f., 2. apr., 679. l., 5. lp.

² Latviešu izglītības biedrības ģimnāzijas un reālskolas pedagoģiskās padomes sēžu protokolu grāmata, 1., 2. lpp. (Rīgas pilsētas 2. vidusskolas arhīvs)

* Tatjanas fondu, kas bija domāts izglītības attīstības veicināšanai, no saviem līdzekļiem izveidoja Krievijas lielkņaze Tatjana Nikolajevna

1916. gada maijā Tautas apgaismības ministrija akceptēja skolas darbību ar noteikumu, ka tās absolventi neiegūst valsts vidusskolu beidzēju statusu un tiesības mācību turpināšanai augstskolās. Skolas vadība jautājumu par tiesību piešķiršanu ierosināja Valsts Domē, tomēr arī te saņēma noraidījumu. Tāpēc, neraugoties uz vietējo varas iestāžu nelabvēlīgo attieksmi, pirmā vispārīzglītojošā vidusskola ar latviešu mācību valodu Rīgā sāka darboties kā privāta mācību iestāde bez īpašām tiesībām.¹

Tā kā sava programma nebija sastādīta, mācību darbā ģimnāzija izmantoja Maldoņa privātās ģimnāzijas programmu, bet reālskola – pilsētas reālskolas programmu, ar kuru skolotāji bija ļoti neapmierināti. Tāpēc radās nepieciešamība izstrādāt speciālus mācību plānus un programmas, kā arī mācību grāmatas dzimtajā valodā. Šis uzdevums kara laika apstākļos bija gandrīz neatrisināms. Skolotāju biedrība aicināja visus Rīgā dzīvojošos izglītības darbiniekus iesaistīties jaunu mācību līdzekļu izveides darbā. Bet, tā kā vairums erudītāko pedagoģijas teorētiķu un praktiķu bija Rīgu pametuši, darbs ievilkās. Darbu kavēja arī kara laika ekonomiskie apstākļi.

Šajā laikā latviešu presē nereti izskanēja pārmetumi Skolotāju biedrībai par to, ka tā necenšas atvērt arodskolas ar latviešu mācību valodu, kas plašai sabiedrībai būtu daudz piemērotākas nekā vispārīzglītojošās vidusskolas. Sabiedriskajā domā izskanēja bažas, ka vispārīzglītojošo vidējo mācību iestāžu absolventi, kuri nav iekļuvuši augstskolā, ir pazuduši cilvēki, – viņi dzīvei nav sagatavoti, jo neko neprot. Vidusskolā pavadītie gadi viņiem ir gājuši zudumā. Tāpēc, lūk, tirdzniecības skola vai komercskola ar latviešu mācību valodu vietējiem iedzīvotājiem būtu daudz piemērotāka.²

Objektīvi vērtējot stāvokli Rīgā, skolotāju biedrības rīcību var attaisnot, jo arodskolas atvēršana piefrontes pilsētā, kāda bija Rīga 1916. gadā, gandrīz nebija iespējama tūri tehnisku iemeslu dēļ. Pirmkārt, arodskolām bija nepieciešama daudz komplicētāka mācību materiālā bāze, kas maksāja dārgi un kara laika apstākļos to nemaz nebija iespējams sagādāt. Otrkārt, arodskolām bija nepieciešami speciāli sagatavoti skolotāji, kādus tajā laikā Rīgā neviena mācību iestāde negatavoja. Treškārt, aroda mācību iestādēm bija nepieciešami speciāli

¹ Stepermanis M. Rīgas skolas un skolu politika vācu okupācijas laikā (1917–1918). – R., 1929., 7. lpp.

² Rīgas Ziņas, 1916, Nr. 105

mācību līdzekļi (grāmatas), kuru uzrakstīšanai trūka speciālistu, kā arī latviešu valodā izstrādātas speciālas terminoloģijas.

Kara laikā turpināja darboties arī vairums to Vidzemes un Latgales lauku un mazpilsētu mācību iestāžu, kas bija nodibinājušās pirms kara. Šo skolu dzīvē nekādas kaut cik vērā ņemamas pārmaiņas nebija notikušas. Tās darbojās pēc vecajiem cara valdības pirmskara izdotajiem likumiem. Mācības šajās skolās krievu valodā vadīja baznīcu komiteju ievēlēti vai cara valdības izglītības pārvaldes iestāžu iecelti skolotāji. Šīs skolas joprojām atradās inspektoru uzraudzībā.

2. BĒĢĻU SKOLU RAŠANĀS UN TO DARBĪBA

1915. gadā no Latvijas evakuētie iedzīvotāji un līdz ar viņiem arī bērni bija izklīduši pa visu plašo Krieviju. Pēc aptuvenām ziņām 1916. gada 1. augustā savas pastāvīgas dzīves vietas Latvijā bija pametuši 287823 iedzīvotāji, lielāko tiesu no Kurzemes un Zemgales. Viņi bija apmetušies vairāk nekā simts Krievijas dažādās pilsētās un ciemos.

Lai no dzimtenes atrautie cilvēki nepaliktu pilnīgi bez apgāda, 1915. gada augusta beigās Petrogradā latviešu bēgļu kongresā tika nodibināta Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomiteja. Tā turpināja darbību līdz 1918. gada janvārim. Krievijas pilsētās, kur bija apmetušies bēgļi no Latvijas, izveidojās šīs organizācijas vietējās komitejas. Par Centrālās komitejas priekšnieku iecēla Vili Olavu, bet par vietniekiem J. Čaksti un A. Bergu. Pie Centrālās komitejas izveidoja bēgļu apgādāšanas nodaļu.¹

Lai svešumā nokļuvušo Latvijas iedzīvotāju bērni nepaliktu bez izglītības, Maskavā dzīvojošie latviešu skolotāji jau 1915. gada jūlijā sāka rūpēties par skolu atvēršanu. Tā paša gada rudenī šos pienākumus uzņēmās Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja. Līdzekļus pirmo bēgļu skolu atvēršanai un uzturēšanai sākumā ziedoja paši vecāki, bet pēc tam tos saņēma no Centrālkomitejas. Bēgļu skolām tika piešķirti arī tā sauktās Tatjanas komitejas pabalsti. Par kuratoru latviešu bēgļu bērnu skolām Tatjanas komiteja iecēla valsts domnieku J. Zālīti. Pateicoties šai palīdzībai, visā valstī skolu varēja apmeklēt ap 25 tūkstoši bērnu.²

¹ Latv. bēgļu apgādāšanas organizācijas priekšstāvju kongress 30. un 31. aug. 1915. Protokols Petrogradā, 60. lpp.

² Līgotņu Jēkabs. Latvijas valsts dibināšana. – R., 1915., 16. lpp.

Bēgļu skolas bija iedalītas četrās grupās: 1) pirmmācības skolas, 2) pirmmācības skolas-patversmes, 3) bērnudārzi – patversmes, 4) vidusskolas. 1916. gada 1. decembrī pirmmācības skolās bija 184 klases ar 313 nodaļām, kurās mācījās 9652 skolēni (5018 zēni un 4634 meitenes). Šajās mācību iestādēs strādāja 287 skolotāji. Tā kā bēgļu vidū bija daudz trūkcūcietēju, kuri nespēja nodrošināt savus skolas vecuma bērnus pat ar apaviem, tika iekārtotas pirmmācības skolas – patversmes, kur nabadzīgie bērni pilnīgā Centrālkomitejas apgādībā dzīvoja un mācījās skolā. 1916. gada 1. decembrī Krievijā darbojās 66 šādas klases ar 123 nodaļām, 2674 skolēniem un 82 skolotājiem. Lai saglabātu Latvijai bez piederīgajiem palikušos pirmskolas vecuma bērnus, kas kara un revolūcijas apstākļos nebūt nebija reta parādība, Centrālkomiteja palīdzības sniegšanai latviešu bēgļiem iekārtoja bērnudārzus – patversmes. Vidusskolās un augstskolās ar Centrālkomitejas gādību jaunieši mācījās bez maksas vai arī saņēma Tatjanas komitejas pabalstu.

Bēgļu skolas darbojās pēc 1914. gada 1. jūlija nolikuma par privātskolām, kas noteica, ka uzturētājam pašam ir tiesības izvēlēties mācību valodu un izstrādāt mācību programmu. Tāpēc šīs skolas, salīdzinot ar Vidzemes un Latgales skolām, atradās privileģētā stāvoklī. Tās nebija pakļautas Tautas izglītības ministrijas pārraudzībai, bija neatkarīgas arī no citām valsts varas iestādēm. Sākumā tās darbojās pilnīgi patstāvīgi, izmantojot pašu skolotāju saziņā ar komitejām izstrādātas mācību programmas, kā arī mācīšanas un audzināšanas metodes. Mācības visās bēgļu skolās notika latviešu valodā. Kā obligāti priekšmeti tika mācīti ticības mācība, krievu valoda, kā arī Krievijas vēsture un ģeogrāfija. Tā kā tajā laikā par atdalīšanos no Krievijas nebija runa, par valsts valodu tika uzskatīta krievu valoda. Arī Krievijas vēsture un Krievijas ģeogrāfija pēc vecā parauga tika mācīta krievu valodā.

Tā kā skolotājiem bēgļu skolās bija liela patstāvība, viņi centās atjaunot pārkrievušanos gados zaudēto latviešu skolu prestižu, likvidēt rusifikācijas laika negatīvās sekas. Gadsimtu mijas vēsturnieku pētījumi liecina, ka 1886. gadā Vidzemes un Kurzemes guberņās darbojās 3209 skolas, kurās mācījās 186 tūkstoši skolēnu, kas ir 9 procenti no kopējā iedzīvotāju skaita. 1898. gadā tajā pašā reģionā bija 2855 skolas ar 144 tūkstošiem skolēnu, kas bija 6 procenti no visiem iedzīvotājiem. 1911. gadā Baltijas guberņās darbojās vairs tikai 2466 skolas, kurās mācījās 113 tūkstoši skolēnu

jeb 4,5 procenti visu iedzīvotāju. Bēgļu vidū, kas 1917. gada pavasarī uzturējās Rīgā, pēc aptuvenām ziņām no 10 līdz 12 gadus vecu bērnu un jauniešu vidū analfabētu skaits bija lielāks nekā starp 30, 40 un 50 gadu vecajiem vīriešiem. Tas skaidri liecina par carisma rusifikācijas politikas bēdīgajām sekām.¹

Salīdzinot ar Vidzemes un Latgales skolām, bēgļu skolās darba apstākļi bija smagāki. Pirmajos gados, kamēr bēgļu skolas oficiāli nepastāvēja, bēgļu bērni mācījās Vidzemes pagasta skolās. Pēc tam, kad bija nodibinājušās bēgļu skolas, tās telpu trūkuma dēļ izmantoja pagastskolu vai draudzes skolu ēkas un mācījās otrajā maiņā, bet Krievijā telpas nereti nācās īrēt. Bija jāizmanto arī vietējo skolu mācību materiālā bāze un skolotāji, jo trūka speciāli sagatavotu pedagogu.

1915. gada 27. novembrī pie Bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejas nodibināja Kultūras biroju. Pirmā sēde notika 1915. gada 27. novembrī, bet oficiāli to apstiprināja 1916. gada 16. februārī. Biroja valdes sastāvā ievēlēja Zigfrīdu Meierovicu, Vili Siliņu, Paulu Daugi, Margēru Skujenieku, Valdemāru Bastjāni, Robertu Bīlmani, Ati Ņeniņu, Paulu Dāli, Augustu Briedi un Kārli Skalbi. Politiskās polarizēšanās sabiedrībā, tajā skaitā arī skolotāju vidū, dēļ birojā radās domstarpības, kā rezultātā 1917. gada vasarā tas tika pārvēlēts.

Jaunajā sastāvā ievēlēja P. Daugi, V. Bastjāni, R. Bīlmani, K. Dēķenu, J. Rapu un V. Siliņu. Birojam bija piecas nodaļas: mākslas, sabiedrisko jautājumu, kooperācijas, studentu pabalstīšanas un izglītības. Pēdējās uzdevums bija pārzināt izglītības iestādes un koordinēt to darbību. Nodaļa kļuva par bēgļu skolotāju organizāciju un bēgļu skolu faktisko centru. Par nodaļas vadītāju ievēlēja Ati Ņeniņu.

Uz Maskavu bija evakuējušies Rīgas Politehniskā institūta Lauksaimniecības fakultāte, dažas komercskolas un tirdzniecības skolas, kā arī bēgļu pirmmācības skolas. Pilsētā uzturējās vairāk nekā divi simti skolotāju un pasniedzēju. Te dzīvoja arī samērā daudz latviešu inteliģences pārstāvju, kas bija ieradušies jau pirms kara, tika izdots žurnāls "Taurētājs" un vairākas avīzes. Līdz ar to Maskava uz zināmu laiku kļuva par latviešu bēgļu garīgo centru.

1916. gadā Kultūras biroja Izglītības nodaļa izstrādāja bēgļu skolām jaunu mācību plānu, pagarinot mācību laiku par vienu gadu. Tajā ievērojama vieta bija ierādīta latviešu un krievu valodai, kā arī dabaszinībām, matemātikai, fiziskajai audzināšanai, dziedāšanai un rokdarbiem:

---

¹ Lūdums, 1917, Nr. 101, 102, 103

	I	II	III	IV	Kopā
Ticības mācība	2	2	2	2	8
Latviešu valoda	6	6	6	6	24
Krievu valoda	6	6	6	6	24
Aritmētika ar ģeometriju	4	4	4	4	16
Vēsture	—	1	2	2	5
Ģeogrāfija	1	2	2	2	7
Dabaszinības	2	2	2	2	8
Zīmēšana	2	2	2	2	8
Dziedāšana	2	2	2	2	8
Rokdarbi	2	2	2	2	8
Ģimnastika	4/4	4/4	3/3	3/3	14
	31	33	33	33	130

Radās nepieciešamība izstrādāt mācību programmas bēgļu skolām ar tādu aprēķinu, lai tās varētu izmantot arī nākotnes latviešu skolās pēc kara. Programmu izstrādi aizsāka Maskavas bēgļu skolu skolotāji, bet, kad nodibinājās Kultūras birojs, šo darbu uzņēmās veikt Kultūras biroja Izglītības nodaļa. Izglītības nodaļa 1916. gada janvārā sākumā izveidoja komisijas, kuru sastāvā iekļāva latviešu izglītības, skolu un kultūras darbiniekus. Latviešu valodas programmas projektu izstrādāja K. Dēķens, L. Laicens, J. Akuraters, I. Rītiņš, A. Ķeniņš, K. Freinbergs u.c., vēstures programmas projektu – L. Paegle, A. Dauge, K. Melnalksnis u.c., matemātikas programmas projektu – J. Lieknis, K. Freinbergs, J. Sniķers u.c., dabaszinību un ģeogrāfijas programmas projektu – K. Dēķens, R. Klepers, R. Liepiņš, E. Rītiņa, I. Rītiņš, J. Osis u.c., zīmēšanas programmas projektu – R. Bilmanis, J. Delle u.c., fiziskās audzināšanas programmas projektu – L. Paegle, krievu valodas programmas projektu – A. Osis, P. Zālītis u.c., rokdarbu programmas projektu – L. Gruzdiņa, dziedāšanas programmas projektu – E. Vīgners, A. Paegle un A. Reiznieks, bet ar vērtīgiem padomiem palīdzēja Valmieras skolotāju semināra mūzikas skolotājs Jēkabs Meliņš.

Izstrādājot tautskolas programmu projektus, to sastādītāji centās katra mācību priekšmeta programmā ietvert demokrātiskas pedagogiskas atziņas, kas bija izplatītas Latvijā, kā arī ievēroja

apstākļus, kādos uzsāka darbu bēgļu skolas (mācību ieviešana dzimtajā valodā u.c.), latviešu tautas nacionālās vajadzības un nacionālos centienus. Latviešu valodas programmas projekta paskaidrojumos teikts: "Latvijas nākotnē, kad tautai nepieciešami jāiegūst pašnoteikšanās un pašvaldība Latvijā latviešu valoda būs arī oficiāla valoda un praktiskā dzīvē tiks lietota kā darīšanu valoda visās zemes iestādēs, satiksmē un pārvaldībā. Tādā kārtā mūsu valodas zināšanas varēs tikt plaši izlietotas, kas līdz šim nebija iespējams".¹ Tāpēc programmas sastādītāji kā vienu no valodas mācību mērķiem izvirzīja skolēnu sagatavošanu latviešu valodas praktiskai lietošanai. Programmas projekta autori norādīja arī uz latviešu valodas milzīgo nozīmi skolēnu garīgajā audzināšanā, viņu nacionālās pašapziņas veidošanā, uzsverot, ka latviešu valodas mācību mērķis ir "modināt un izkopt jaunajā paaudzē tautības apziņu, īpatnēji latvisko ētiskā un estētiskā ziņā, darīt pietamam katram mūsu daiļliterāru un mākslu un caur to modināt un izkopt latvisko kultūru, kas savukārt dod nācijai neatkarības un eksistences tiesību".² Šajā nolūkā, teikts programmas paskaidrojumos, latviešu valodas stundās skolēniem jāapgūst latviešu literatūra, tautas gara mantas – dainas, pasakas, kur "bagātīgi atspoguļojas latviskie tikumi, vēsture, reliģija, daiļuma sajūta un gara skaidrība"³, īpaši izceltas dainas: "Valodas ritums, bagātība un daiļskanība dainās ņemama par paraugu visā skolas gaitā latviešu valodas stundās."⁴ Programmas projekta autori paredzējuši, ka latviešu valodas mācībā iekļaujamas šādas daļas: 1) lasīšana un sarunas, 2) rakstu darbi, 3) gramatika, 4) literatūras vēsture un 5) rakstniecības teorija. Latviešu valodas mācības un programma tautskolā saskaņojama ar vidusskolas programmu un mācībām.

Vēstures programmas projekta paskaidrojumos norādīts, ka šī priekšmeta mācību mērķis ir "pareizi apgaismot un padarīt saprotamu cilvēces attīstības gaitu", lai, to zinot, "skolnieks ar gaišu un saprātīgu skatu varētu raudzīties uz tagadnes garīgās un materiālās kultūras iekarojumiem". Reizē ar to, teikts tālāk, "skolniekā modīsies ticība cilvēces progresam, gaišs dzīves

¹ Latviešu tautskolas programmas projekts. – M.: Rīgas Lauks. Centrālā drukātava, 1916., 9. lpp.

² Turpat, 9. lpp.

³ Turpat, 9. lpp.

⁴ Turpat, 9., 10. lpp.

uzskats, mīlestība uz savu dzimteni”¹. Kā uzsver programmas projekta sastādītāji, vēstures mācības ne tikai dod skolēniem zināšanas par sabiedrības attīstības likumiem, bet arī izkopj audzēkņu ētiskās jūtas un palīdz viņiem izprast savu pienākumu pret sabiedrību. Iepazīstinot skolēnus ar visas cilvēces vēsturi, teikts paskaidrojumos, “visciešākā kārtā savā starpā jāsaista atsevišķu tautu vēstures, piegriežot pie tam vislielāko vērību Latvijas vēsturei”², jāīsteno arī vēstures sakari ar citiem mācību priekšmetiem. Vēstures mācībās ieteikts pēc iespējas plašāk attīstīt skolēnu pašdarbību, izmantot dažāda veida uzskates līdzekļus, daiļliteratūru, vēsturiska rakstura literatūru, organizēt ekskursijas uz vēsturiskām vietām, vēstures muzejiem.

Dabas zinību programmas projektā teikts, ka šī mācību priekšmeta mērķis ir iepazīstināt skolēnus “ar apkārtējo dabu un tiem spēkiem, kas viņā darbojas, pieradinot viņus novērot un taisīt slēdzienus, kā arī rādīt, kā cilvēks dabas priekšmetus un tās spēkus izmanto savām vajadzībām”³. Izteikta oriģināla pedagoģiska atziņa (tagad to apzīmē kā mācību integrāciju), ka dabas mācība “tautskolās nav sadalāma atsevišķās disciplīnās – fizikas, ķīmijas, botānikas, zooloģijas utt., bet dabas priekšmeti un parādības apskatāmi kopsakarā”⁴. Mācībās ieteikts izmantot metodes, kas aktivizē skolēnu izziņas darbību. Programmas projektā paredzēti uzdevumi patstāvīgiem novērojumiem, izmēģinājumiem klasē, skolas dārzā, kas dod iespēju skolēniem nonākt pie noteiktiem secinājumiem, izprast likumsakarības. Atzīts par nepieciešamu mācībās kā uzskates līdzekļus izmantot naturālos dabas priekšmetus un būtnes. Gadījumos, ja tādi priekšmeti nav pieejami, ieteikts lietot preparātus, modeļus, zīmējumus.

Dziedāšanas programmas projekta autori atzīmēja, ka šim priekšmetam ir svarīga nozīme ne vien cilvēka psihiskajā, bet arī fiziskajā attīstībā, jo dziedāšana attīsta prātu un estētiskās jūtas, tai liela nozīme ir arī skolēnu audzināšanā. Dziedāšanas mācību mērķi, kā norādīts programmas projekta paskaidrojumos, ir attīstīt bērnu muzikālo dzirdi (absolūto vai intervālo), muzikālo atmiņu, iemācīt viņus pareizi pārvaldīt savu balsi, bet, sākot ar 2. klasi, likt pamatus arī dziedāšanas teorijai (nošu mācībai).

¹ Latviešu tautskolas programmas projekts, 17. lpp.

² Turpat, 18. lpp.

³ Turpat, 32. lpp.

⁴ Turpat, 32. lpp.

Fiziskā audzināšana, kā paredzēts programmas projektā, tika vērsta uz to, lai sekmētu skolēnu fizisko un psihisko attīstību, stiprinātu viņu veselību, gribu, izkoptu miesas daiļumu un daiļuma jūtas vispār. Paredzēts, ka vingrošanas kurss jāuzsāk ar rotaļām (sevišķi ieteicamas rotaļas ar dziedāšanu), pēc tam jāpāriet uz ritmisko vingrošanu un brīvajām kustībām.

Matemātikas (aritmētikas un ģeometrijas) programmas projektā uzsvēta atziņa par mācību saistījumu ar praktisko dzīvi. Izteikta arī tāda oriģināla doma, ka lauku un pilsētu skolām nepieciešami dažādi uzdevumu krājumi un katrā no tiem izmantojami fakti no vietējās praktiskās dzīves. Arī dažu citu priekšmetu programmu projektos izcelta doma par mācību saistījumu ar praktisko dzīvi. Krievu valodas programmas projektā akcentēta sarunvalodas attīstība, ģeogrāfijas – skolēnu iepazīstināšana ar dzimteni, zīmēšanas – novērošanas spēju, redzes un rokas kustību veiklības attīstība, mīlestības un daiļuma ētiska izkopšana.

Izglītības nodaļas darbinieki apzinājās, ka īsā laika sprīdī, kas tika veltīts programmu projektu izstrādei, nebija iespējams pilnīgi realizēt visas paredzētās pedagoģiskās ieceres. Arī komisiju locekļu pedagoģiskā sagatavotība bija dažāda. Tādēļ Izglītības nodaļa, apzinādamās veicamā darba nozīmīgumu, sāsaucā 1916. gadā no 6. līdz 8. martam Maskavā bēgļu skolu skolotāju konferenci, lai apspriestu sagatavotos programmu projektus. Ierobežotā laika dēļ konferences dalībnieki nepaguva nopietni iztirzāt sagatavotos programmu projektus. Konferencē apsprieda (arī visai nepilnīgi) latviešu valodas, dabaszinību, dziedāšanas, rokdarbu projektus. Sevišķi atzinīgi tika novērtēts dabaszinību programmas projekts. Toties būtiski iebildumi izteikti pret rokdarbu programmas projektu. Konferences dalībnieki atzina, ka tas pārstrādājams, samazinot priekšmeta praktisko ievirzi un izceļot tā audzinošo aspektu.

Īpaši aplūkojams jautājums par reliģijas mācību. Kad izglītības darbinieku konferencē nolasīja izstrādāto mācību plānu četrgadīgajai bēgļu pamatskolai, kurā iekļauta arī reliģijas mācība, neviens no konferences dalībniekiem pret to neiebilda. Pēc reliģijas mācības programmas projekta nolasīšanas izraisījās dzīvas debates par šī priekšmeta mācību mērķi un saturu. Konferencē netika izveidota kāda noteikta nostādne par reliģijas mācību mērķi, saturu, vielas sadali, mācību stundu skaitu nedēļā, ieteicamajām metodēm. Pieņemtajā rezolūcijā atzīts, ka šī priekšmeta nozīme un stāvoklis nosakāms "atjaunotās, brīvās Latvijas tautskolā, bet ne šī laika skolā"¹. Izglītības nodaļa atzina, ka reliģijas mācības programmas

projektā ir būtiski trūkumi, un aicināja visus interesentus piedalīties šo trūkumu novēršanā.

K. Dēķena izstrādātajā reliģijas mācības programmas projektā teikts, ka šim priekšmetam ir divējāds mācību mērķis:

1) attīstīt bērnu iedzimtās reliģiskās jūtas un 2) ievadīt jauno paaudzi kristīgās dzīves un baznīcas iekārtas izpratnē, līdz ar to dodot tai pārskatu par kristīgās baznīcas izcelšanos un attīstību. Programmas projekta autors uzsvēris: “Reliģiskās jūtas audzināšanā attīsta, modinot bērnos godbijību pret lielisko un vareno, mīlestību uz patieso un daiļo, cenšanos uz cēlo un labo, vienības apziņu ar visu cilvēci, visu dzīvo, pat visu esošo.”² Par mācību veidu un mācību metodisko nostādni teikts: “Reliģiskās jūtas attīstāmas, ne ar zināšanām galvas piebāžot, bet liekot piedzīvot, ka reliģija ir kaut kas jauks un atsvabinošs, ne iekļot – bet iejūsminot, ne ar dogmatizēšanu – bet ar tēlošanu.”³ Paskaidrojumos pie programmas projekta ieteikts reliģijas mācībās izmantot vielu, kas izskaidro dabas parādības, rāda cilvēku un tautu dzīvi pagātnē un tagadnē, kā arī atsaukties uz tautas gara mantām, literatūras piemēriem un īpašu uzmanību veltīt bībeles skaidrojumiem.

Vairākos mācību priekšmetos programmas projektiem pievienots ieteicamās pedagoģiskās vai metodiskās literatūras saraksts, piemēram, vēsturē nosaukti P. Vīpera, S. Znamenska un citu autoru darbi, matemātikā – E. Meimaņa, M. Celma darbi, fiziskajā audzināšanā – P. Lешafta, A. Morozova (par Sokola vingrošanas sistēmu) darbi u.c. Latviešu valodas programmas projektā iekļauta katram mācību gadam paredzētā lasāmviela (literatūras daiļdarbi), piemēram: pirmajā mācību gadā – J. Poruka, K. Skalbes, F. Bārdas, Aspazijas bērnu dzejoļi, izvilcumi no J. Jaunsudrabiņa “Baltās grāmatas”, tautas pasaku atdzejojumi un stilizējumi, otrajā mācību gadā – V. Plūdoņa “Mazā Anduļa bērnības atmiņas”, J. Poruka “Kauja pie Knipskas”, K. Skalbes “Ziemas pasakas” (izvilcumi), A. Brigaderes “Sprīdītis” u.c. Arī krievu valodas programmas projektā nosaukti daiļdarbi, kas iztirzājami ceturtajā un piektajā mācību gadā. Programmas projektā iekļauti galvenokārt klasiķu – A. Puškina, Ņ. Gogoļa, I. Turgeņeva, N. Ņekrasova, Ļ. Tolstoja, A. Čehova, M. Ļermontova u.c. daiļdarbi.

¹ Latviešu tautskolas programmas projekts, 4. lpp.

² Turpat, 60. lpp.

³ Turpat, 60. lpp.

Kultūras biroja Izglītības nodaļa izstrādāja arī Latvijas skolu likumprojektu. Tajā ietvertas demokrātiskas prasības, kas lielā mērā saskanēja ar tām prasībām, par kurām tautskolotāji cīnījās gan 1905. – 1907. gada revolūcijas laikā, gan vēlākajos gados. Likumprojektā izvirzītas prasības realizēt vispārējo obligāto bezmaksas izglītību, apgādāt trūcīgos skolēnus ar mācību līdzekļiem, apģērbi, uzturu, ieviest skolās mācības dzimtajā valodā, atstājot krievu valodu kā mācību priekšmetu, izveidot vienotu skolu sistēmu, saistīt mācību procesu ar praktisko dzīvi, attīstīt bērnu spējas un dotības, pagarināt mācību gadu līdz 8 mēnešiem.

Tautskolas programmu projektos ietvertās pedagoģiskās atziņas un Latvijas skolu likumprojektā izvirzītās demokrātiskās prasības izglītības jomā sekmēja skolas demokratizācijas procesu un pedagoģiskās domas tālāku attīstību. Programmu un likumprojektu izstrāde kalpoja arī Latvijas skolotāju II kongresa sagatavošanai un tā darbības ievirzei demokrātiskā garā.

3. TAUTAS ATMODA UN IZGLĪTĪBA LATGALĒ 20. GS. SĀKUMĀ

Vēsturisko notikumu attīstības gaitā Latgale bija ilgu laiku šķirta no Vidzemes un Kurzemes. Sens latviešu novads vairākus gadsimtus atradās gan Polijas, gan Krievijas sastāvā. No 1772. gada līdz 1917. gadam Latgale bija Vitebskas guberņas tāla nomale.

Neraugoties uz to, ka Latgale atradās Krievijas sastāvā, poļu muižniecības un garīdzniecības ietekme latgaliešu vidū vēl bija ļoti liela. Poļu aristokrātija centās pierādīt, ka Krievijas Rietumu apgabals ir polisks. Poļu aktivitāte īpaši pastiprinājās 20. gs. 60. gados politiskās un pedagoģiskās kustības dēļ Krievijā. Poļu muižnieki atvēra savās muižās skolas Latgales zemnieku bērniem. Plaši izplatījās grāmatas poļu valodā. Pārpoļošanu veicināja arī poļu tautības katoļu garīdzniecība, kurai bija liela ietekme ticīgo latgaliešu vidū. Pastāvēja arī poļu garīdzniecības uzturētās tautskolas. Par skolotājiem tajās strādāja poļu tautības garīdznieki un arī Daugavpils jezuītu ģimnāzijas audzēkņi.¹

¹ Svenne O. Pārkrievošanas laikmets Latgales skolu dzīvē // IMM, 1930, Nr. 7/8, 92. lpp.

Poļu sacelšanās un aristokrātijas darbība Krievijas Rietumu apgabalā izraisīja Krievijas varas iestāžu asu reakciju. Tā sāpīgi skāra arī izglītības jomu. Latgalē pastiprinājās rusifikācija. Viļņas ģenerālgubernators Nazimovs un mācību apgabala kurators Širinskis Šahmatovs pieprasīja, lai poļu skolu vietā būtu krievu skolas, kurās par skolotājiem strādātu pareizticīgie krievi.¹ Krievijas valdība steidzamības kārtā atvēlēja 10 000 zelta rubļus krievu tautskolu atvēršanai impērijas Rietumu apgabalā. Poļu skolas slēdza.

Pārkrievošanas politika pastiprinājās ar grāfa M. Muravjova stāšanos Viļņas ģenerālgubernatora amatā. Pastiprinājās pareizticīgo draudzes skolu celtniecība. Par skolotājiem tajās strādāja pareizticīgo mācītāji, psalmotāji, pagastu rakstveži, atvaļinātie karavīri un arī lasītpratēji zemnieki. Lasīt mācīšanas metode bija burtošana.

Skolas M. Muravjovs uzskatīja par labāko līdzekli iedzīvotāju "nacionālai audzināšanai".

Neraugoties uz to, ka gan poļu, gan krievu uzspiestās skolas centās noslāpēt Latgales latviešu nacionālo pašapziņu, vietējie iedzīvotāji saglabāja savu identitāti. Zemnieki, dzīvojot sādžās, palika savā kultūrvidē. Sādžās darbojās "mājskolas". Izsekot to darbībai bija grūti, jo oficiālās varas iestādes tās vajāja. Lasītpratēju skolotāju "mājskolās" apmeklēja paši zemnieki. Šīs skolas zināmā mērā pasargāja latgaliešu zemniekus kā no pārpoļošanas, tā arī no pārkrievošanas.

Krievijas varas institūciju un poļu muižniecības un garīdzniecības savstarpēja cīņa par ietekmi latgaliešu vidū aizskavēja nacionālo atmodu. Lai tauta celtos cīņā par savas valodas, literatūras un kultūras kopšanu, tai bija vajadzīga sava inteliģence. Bet tādas latgaliešiem 19. gadsimtā gandrīz vai nebija, ja neņem vērā dažus priesterus un studentus no latgaliešu vidus. Šis nelielais latgaliešu inteliģences pulciņš tad arī uzsāka grūtu cīņu par savas tautas nacionālās pašapziņas attīstīšanu, par latgalisku skolu un par Latgales apvienošanu ar Vidzemi un Kurzemi. Latgaliešu nacionālo atmodu nenoliedzami kavēja 19. gs. otrajā pusē izveidotais diezgan plašais tautskolu tīkls, kur kā mācību, tā arī

---

¹ Svenne O. Pārkrievošanas laikmets Latgales skolu dzīvē // IMM, 1930, Nr. 7/8, 86. lpp.

sarunu valoda bija atļauta tikai krievu valoda.¹ Otrs ļoti nozīmīgs iemesls tam bija drukas aizliegums, kas pastāvēja no 1865. gada līdz 1904. gada 28. aprīlim. Tā būtība izpaudās aizliegumā drukāt latviešu valodā latīņu burtiem. Pat Gustavam Manteifelim 1871. gadā bija jāpārtrauc latgaliešu iecienītā kalendāra "Infantu zemes laika grāmata aba kalendārs" izdošana. Drukas aizliegumam sekoja latīņu burtiem drukāto grāmatu konfiscēšana un atņemšana.² Tomēr dzīve neapstājās. Garīgā satura grāmatas nelegāli ievada Latgalē vairāki grāmatu izplatītāji. Viens no tiem bija Dagdā dzīvojošais ebrejs Zeiliks. Carā valdība centās ieviest krievu valodu pat katoļu baznīcā, bet cieta neveiksmi.

Pirmie tautas tradīciju, folkloras vērtību saglabāšanas aizsācēji 19. gs. otrajā pusē bija tā saucamie "tautas dziesminieki": V. Luika (1847 – 1918), J. Seīls (1832 – 1928), F. Šķesters (1847 – 1913), J. Salinīks (1837 – 1919) un citi. Spilgtākie latgaliešu atmodas priekšvēstneši bija A. Jurdžs (1845 – 1925) un P. Miglinīks (1850 – 1883).

A. Jurdžs pašmācības ceļā iemācījās lasīt un rakstīt latviešu, poļu un krievu valodā. Ļoti grūtos apstākļos viņš drukas burtiem sarakstīja 15 grāmatas, kas ceļoja pa latgaliešu mājām. Daži A. Jurdža raksti ievietoti G. Manteifeļa kalendārā un arī pirmajā latgaliešu avīzē "Gaisma", kā arī citos izdevumos. Viņa rakstu mākslinieciskā vērtība nav liela, toties kultūrvēsturiskā nozīme gan. Viņš aicina tautiešus izglītoties.³

P. Miglinīks dzimis Ludzas apriņķa Nautrēnu pagastā, beidzis pagasta un pilsētas skolu, strādāja par pagasta rakstvedi. Viņš ievietojis vairākus rakstus par Latgales zemnieku stāvokli un par muižnieku nežēlīgo attieksmi pret tiem Pēterburgas liberālā virziena avīzē. Mājās viņš pulcināja zemniekus, lasīja viņiem avīzes un mudināja to darīt pašiem. Kā sociālās taisnības meklētājs P. Miglinīks kļuva populārs plašā apkārtnē. Viņš ir pazīstams arī kā dzejnieks. P. Miglinīka dzejā izskan optimisms un aicinājums uz cīņu par taisnību un brīvību:

¹ Karule A. Skolas un izglītība Latgalē 19. gs. otrajā pusē. Grāmatā: Tautas izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. g. – R., 1987., 209. – 220. lpp.

² Rancāns J. Rakstu izlase. – Toronto, 1977., 169. lpp.

³ Apeļš M. Latgališu literatūras vēsture. – Rēzekne, 1935., 30. – 31. lpp.

Zelta teļam nesaklonit,
Cita laimei naskaudīt;
Pret varejīm šo pasaulā
Nelauzīt capures.

Piedziedājums: Ej, ej, nabādoj,
Pordzeivosim vysu;
Ar osorom bādom sovom
Napaleidzēt myusim.

19. gadsimta nogalē daudzi latgalieši, meklējot darbu, izbrauca ārpus Latgales. Īpaši iecienīta vieta bija Pēterburga. Tur arī veidojās latgaliešu atmodas darbinieku kodols, tur bija kārts latgaliešu atmodas šūpulis. Pirmie latgaliešu atmodas darbinieki galvenokārt bija priesteri, kuri ieguva izglītību Pēterburgas Garīgajā seminārā un garīgajā akadēmijā. Ievērojamākie to vidū bija F. Trasuns, N. Rancāns, K. Skrinda, P. Smelters u.c. Viņi bija pirmie, kas par savu uzdevumu uzskatīja saglabāt latgaliešos nacionālo pašapziņu, neļaut tiem asimilēties krievu vidū. F. Trasuns uzskatīja, ka Latgalē strādājošam priesterim jāprot sarunāties ar saviem draudzes locekļiem viņu valodā. Viņš panāca iespēju Garīgā semināra audzēkņiem apgūt Latgales izloksni. Sākumā šo priekšmetu mācīja F. Trasuns, vēlāk šo darbu turpināja K. Skrinda.

N. Rancāns 1898. gadā Pēterburgā par saviem līdzekļiem atvēra un arī uzturēja internātu, kurā dzīvoja 30 – 35 izglītību alkstoši tautieši. Par šo internātu izjusti rakstīja O. Rupaiņš.² N. Rancāns bija ievērojams pedagogs. Viņš cienīja cilvēka iekšējo brīvību, patstāvību mācībās, savstarpēju izpalīdzību.

N. Rancāns dzimis 1870. gada 13. septembrī Ludzas apriņķa Ivanovas pusmuižā. Mācījās Ludzas pilsētas skolā, tad Pleskavas reālskolā, kuru absolvēja 1889. gadā. Turpmāk sekoja mācības Pēterburgas karaskolā. Zināšanu papildināšanai viņu aizsūtīja uz Franciju. Tur N. Rancāns iepazinās ar Rietumeiropas kultūru. Karavīra profesija viņu neapmierināja. N. Rancāns iestājās Pēterburgas Garīgajā seminārā. 1896. gadā viņu iesvētīja par priesteri. Pēterburgā viņš sekmēja latgaliešu jaunatnes

¹ Apeļs M. Latgališu literatūras vēsture, 1935, 33. lpp.

² Rupaiņš O. Tauta grib dzīvot. – P/S Latgaļu izdevn., 1963., 284. – 314. lpp.

nacionālās audzināšanas un izglītošanas darbu. 1907. gadā N. Rancāns pārcēlās uz Rēzekni, kur aktīvi iesaistījās izglītības un kultūras druvas kopšanā. 1922. gadā viņš bija profesors katoļu garīgajā seminārā, tad vairākus gadus vadīja Aglonas ģimnāziju. 1929. gadā N. Rancāns uzsāka un līdz sava mūža beigām vadīja Rēzeknes skolotāju institūtu. Nikodams Rancāns nomira 1933. gada 21. jūlijā. Apglabāts Rēzeknes kapos.

Latgaliešu atmodas darbinieki veica lielu darbu, apgādājot savus tautiešus dzimtenē ar literatūru drukas aizlieguma laikā. Tā 1890. gadā lietuviešu izcelsmes zinātnieks E. Valters Pēterburgā publicēja materiālus par Vitebskas guberņas latviešu etnogrāfiju ar paralēltekstu latgaliešu izloksnē un krievu valodā. Šī publikācija nebija domāta vienkāršai tautai, to izmantoja izglītību ieguvušie latgalieši. Tautas vajadzībām iznāca citi izdevumi. 1899. gadā P. Smelters izdeva vidusdialektā "Tautasdziesmu, pasaku, mīklu un parunu vācēlīti". Tautā tā bija iecienīta. Strādājot par prāvestu, viņš bija aktīvs tautasdziesmu vācējs Latgalē. Savāktās tautasdziesmas viņš sūtīja H. Visendorfam. Latvju Dainu pirmajā sējumā uzņemtas 7197 latgaliešu tautasdziesmas.¹ F. Trasuns izdeva "Daugavas katoļu kalendāru" 1900. gadam. Tas iznāca līdz drukas aizlieguma beigām. Kalendārs izdots arī vidusdialektā. Tajā bija ievietoti raksti par Latgalei svarīgiem jautājumiem (par dzimtbūšanas atcelšanu, zemes sadalīšanu viensētās utt.) F. Trasuna izdotie kalendāri latgaliešu vidū bija nepopulāri. Latgalieši nebija raduši lasīt vidusdialektā. J. Bērziņš uzskatīja, ka Kurzemes un Vidzemes rakstu izloksne Latgalē praktiskajā dzīvē nederēja.²

Zināmu laiku arī F. Kemps sekoja F. Trasuna piemēram, izdodot 1900. gadā vidusdialektā "Mazo katķismu". Arī tas Latgalē nebija populārs. Latgalieši prasīja lasāmvielu savā izloksnē.³ Tad 1901. gadā F. Kemps izdeva lūgšanu grāmatu "Zelta altarīts" latgaliešu izloksnē, bet 1903. gadā avīzi "Zvaigzne" 100 eksemplāros. Avīze bija nelegāla, un to drīz aizliedza. Neraugoties uz cenzūras bardzību, drukas aizlieguma laikā latgaliešiem izdeva ap 40 dažāda apjoma darbus.⁴

¹ Apejs M. Latgalīšu literatūras vēsture, 5. lpp.

² Bērziņš J. Mēģinājums ieviest krievu burtus leišu un latviešu rakstos // IMM, 1930, Nr. 4

³ Bukšs M. Latgaļu atmūda. – P/S Latgaļu izdevn., 1976., 149. lpp.

⁴ Seile V. Grāmatas Latgales latviešiem. – Rīga, 1935.

Lai gūtu paliekošākus rezultātus savas tautas nacionālās pašapziņas attīstīšanā, kultūrā un izglītībā, latgaliešu intelligenci vajadzēja apvienot savus spēkus. Rezultātā radās "Pēterburgas latviešu muzikāliskā biedrība". Tās statūtus izstrādāja latgaliešu atmodas darbinieki F. Trasuns, K. Skrinda, N. Rancāns, F. Kemps un citi, piedaloties J. Vītolam un E. Melngailim.¹ J. Vītols tanī laikā bija mūzikas profesors Pēterburgā, bet E. Melngailis – konservatorijas students. Šo divu vīru atbalsts nodrošināja iespēju saņemt pilsētas varas iestāžu atļauju biedrībai legāli darboties. Biedrības mērķis, ierakstīts statūtos, bija – "Plateit muzykas zvnošonas storp bīdrim un jūs bārnīm".² Patiesībā biedrības mērķi bija daudz plašāki un nopietnāki. Latviešu muzikāliskā biedrība izvirzīja sev uzdevumu – "Aicynot ar Inflanīšus pi kūpīga kulturās dorba jūs īpazeistynot ar sabīdrīgu dzeivī, storp jim veicynot izgleiteību, pīkūpt muzyku, jūs vīnot ar cytom tautas daļom – kurzemnikim un vyzemnikim".³

Latviešu muzikālisko biedrību nodibināja 1903. gada martā, bet savu darbību tā uzsāka tikai 8. oktobrī. Par pirmo biedrības priekšsēdētāju ievēlēja F. Trasunu. Vienojot Pēterburgā dzīvojošos latgaliešus, biedrība rīkoja koncertus, teātra izrādes, organizēja daudzus izbraukumus ar teātra izrādēm uz Latgali. Biedrība abonēja vairākus žurnālus, avīzes ("Baltijas Vēstnesis", "Austrums" un citus), iepirka bibliotēkai grāmatas latviešu, krievu, poļu, vācu valodā. Latviešu muzikāliskās biedrības telpas kļuva par latgaliešu atmodas štābu.⁴

Biedrība rīkoja Latgales zemniekiem izstādes (piemēram, Rēzeknē, 1910. gada 5. – 10. septembrī). Atmodas darbinieki sekmēja dažādu biedrību, kooperatīvu, krājkasu veidošanos Latgalē. To izveidē īpaši nopelni bija N. Rancānam. Biedrību mērķis, pēc viņa domām, bija labdarība, izglītība, skolas, mūzika, tirdzniecība, krājmaksas, zemes, bišu, lopu, putnu un dārzu kopšana, piensaimniecība utt. Sūrodamiem par to, ka Latgalē vēl maz izglītotu cilvēku, N. Rancāns rakstīja: "Plata mūsu druva, bet arāju maz."⁵

¹ Avīze "Gaisma", 1906, 9.

² Apeļs M. Latgališu literatūras vēsture, 37. lpp.

³ Baltijas Vēstnesis, 1905, Nr. 141

⁴ Seile V. Atmodas laikmeta raksturojums. Rokstu krāj. drukas aizlīguma atceļšonas 40 godu atcerei. – Daugavpils, 1944., 235. lpp.

⁵ DRYWA, 1909, Nr. 24

Latgales zemnieku saimniekošanas kultūras līmeņa paaugstināšanai, nacionālās pašapziņas celšanai bija vajadzīga izglītība. Pastāvošās krievu tautskolas latgaliešiem maz ko deva. Mācības notika krievu valodā, skola nedeva dzīvei nepieciešamās zināšanas. To galvenais uzdevums bija pārkrievošana. Jaunā latgaliešu inteliģence stājās pret Krievijas varas institūciju centieniem, darīja visu iespējamo, lai nepieļautu savas tautas pārkrievošanu, bet attīstītu tās nacionālo pašapziņu, izskaidrotu izglītības vērtību un nepieciešamību.

Kādas tad īstenībā bija skolas Latgalē? Pēc 1905. gada revolūcijas Latgalē strauji pieauga zemākā tipa tautskolu (pagasta skolu) skaits, tomēr to izglītojošā vērtība bija niecīga. Tās tālu atpalika no Baltijas tautskolām (ar internātu, diviem dzīvokļiem skolotājiem). Latgalē skolas strādāja lielākoties īrētās zemnieku mājās, kurās bija 2 – 3 telpas (klasei un skolotājam). Katrā skolā mācījās 40 – 50 bērni. Nebija ievērotas elementārās higiēniskās prasības. Viens skolēns izmaksāja mācību gadā (ziemas mēnešos) 14 – 16 rubļus. Skolas strādāja pēc mācību apgabala kuratora apstiprinātās programmas Ziemeļrietumu apgabalam. Mācību plānā ietilpa: ticības mācība, krievu valoda, rēķināšana, glītrakstīšana un – vecākā nodaļā – vēsture un ģeogrāfija. Tā kā katoļiem ticības mācība nebija paredzēta, tad tautskolas (pagasta skolas) pirmajās divās nodaļās palika tikai krievu valoda, rēķināšana un glītrakstīšana. Latviešu valodas (latgaliešu izloksnes), dziedāšanas mācību plānā nebija. Skolās strādājošie krievu tautības skolotāji nezināja vietējo pamatiedzīvotāju valodu. Atsevišķi skolotāji – luterāņi no Baltijas guberņām, kuriem bija atļauts srādāt Latgales skolās, arī nepārvaldīja latgaliešu dialektu. Un galvenais, skolotājiem vispār bija aizliegts skolā runāt latviski. Tas viss negatīvi ietekmēja skolēnu sekmes.¹ Bieži tautskolu beigušie pēc pāris gadiem neprata pat parakstīties.² Skolās galvenokārt strādāja Smoļenskas un Pleskavas skolotāju semināru absolventi, garīdznieki un citi pareizticīgās baznīcas darbinieki. Pret tādām skolām latgaliešu zemnieks palika inerts. Lielais vairums latgaliešu, gadsimtiem ilgi dzīvojot svešu varu uzspiestos apstākļos, nenovērtēja izglītības lomu cilvēka dzīvē.

¹ Ziemeļnieks. Latgales tautskola // Latviešu izglītības biedrības gada grāmata. – Rīga, 1913., 42. – 46. lpp.

² Latgalietis F. Latgales izglītības stāvoklis // Latviešu izglītības biedrības gadagrāmata. – Rīga, 1911.

Pēc drukas aizlieguma atcelšanas F. Kemps kopā ar A. Skrindu izdeva avīzi "Gaisma". Tās pirmais numurs iznāca 1905. gada 27. novembrī. Ar šo avīzi Latgales sētās brīvi ienāca drukātais vārds. "Gaisma" modināja latgaliešos pašapziņu, aicināja izglītoties, uz kopdarbību, savas valodas izkopšanu. Avīze daudz rakstīja par skolu jautājumiem, aicināja gādāt par tautiskām skolām, atbalstīt studējošo jaunatni. Avīze arī aicināja skolotājus no Vidzemes un Kurzemes strādāt Latgales skolās. 1906. gada jūlijā A. Skrinda no Bērmes vēstulē Rainim lūdza viņu rakstīt par Latgali baltiešu avīzēs, tā attīstot interesi par latgaliešiem. Rainim ir vārds, tāpēc rakstītam būs svars. Vai Rainis atbildēja uz šo vēstuli, nav zināms.¹

F. Kemps pārstāvēja latgaliešu laicīgās inteligences daļu. "Gaismas" pirmajā numurā viņš rakstīja: "Brāji latvieši: Mums gaisma aust. Celieties no tumsības miega, papletiet acis un raugaties, kas notiek. Vecā kārtība grūst, nāk brīvība.... Laiks nomest vecās kalpa drēbes.... Izglītotiem jāsniedz palīdzība zemākajiem. Tagad mums ir vārda brīvība."

1906. gada 15. februārī N. Rancāns izdeva avīzi "Sākla". Tā bija garīga satura izdevums, bet galvenokārt avīze aicināja latgaliešus mācīties, stiprināt latgaliešos pašapziņu. Gandrīz visus rakstus avīzei uzrakstīja N. Rancāns un K. Skrinda. Diemžēl avīze pārtrauca savu darbību 1906. gada 26. aprīlī.

Jāatzīmē, ka katoļu garīdzniecība, negribējama izlaist no rokām vadošo ietekmi tautā, norobežojās no laicīga rakstura avīzes "Gaisma". Latgaliešu tautības priesteri gatavojās izdot savu avīzi. Par tās redaktoru bija izraudzīts F. Trasuns. Jaunā avīze "Auseklis" sāka iznākt 1906. gada 17. martā. "Ausekli" atbalstīja visa nacionāli domājošā garīdzniecība. Galveno uzmanību avīze pievērsa ticības jautājumiem. Kultūras un saimnieciskajā jomā "Auseklis" centās rādīt zemniekiem ceļu uz pārticību, aizrādot, ka nabadzība ir viens no tikumības pagrimšanas cēloņiem. Īpašu uzmanību avīze pievērsa tautas izglītības un skolu jautājumiem, norādot, ka tikai tā tauta var cerēt uz labāku nākotni, ja tā rūpējas par jaunās paaudzes izglītošanu. "Auseklis" uzstājās par savas tautas valodas izkopšanu, norādot, ka tā ir tautas dzīvības gars.

Kādu laiku latgaliešiem vienlaicīgi iznāca trīs avīzes. Tās visas aicināja savus tautiešus sūtīt bērnus skolā, lasīt avīzes un grāmatas, cienīt savu valodu un tautību, nepadoties pārkrievošanas ietekmei.

¹ Acta Latgalica, 1. sējums. – Latgaļu izdevn., 1965.

Poļu muižniecības un garīdzniecības negatīvās nostājas dēļ avīze 1907. gada augustā pārtrauca savu darbību.

Pēc "Ausekļa" darbības izbeigšanas latgalieši palika bez savas avīzes. To nedrīkstēja pieļaut. Jau 1907. gadā Aglonā sapulcējās vairāki latgaliešu tautības priesteri un izlēma izdot jaunu avīzi "DRYWA". Par tās redaktoru izvēlējās priesteri K. Skrindu. Pats avīzes nosaukums "DRYWA" Latgales zemniekiem bija tuvs un saprotams, jo no druvas auglības bija atkarīga viņu materiālā labklājība. K. Skrindam izdevās apvienot ap avīzi plašu inteliģences spektru. "DRYWA" pirmais numurs iznāca 1908. gada 15. maijā. Tā turpināja iepriekšējo latgaliešu avīžu iesākto darbu savas tautas atmodas kustības sekmēšanā, tās nacionālās pašapziņas modināšanā. "DRYWA" auklēja domu par Latvijas vienotību. Par Latgales apvienošanu ar Vidzemi un Kurzemi bija F. Trasuns, K. Skrinda, A. Skrinda un vairāki citi latgaliešu inteliģences pārstāvji. Avīze iestājās par tautiskām tautskolām, asi kritizēja pareizticīgo draudzes skolas, jo tajās valdīja pārkrievošanas gars. Bet tādas jau bija visas tautskolas Latgalē. Latgalietim katolim neļāva strādāt par skolotāju skolā, kur bija kaut viens pareizticīgais skolēns. Avīze apgaismoja arī saimnieciskos, politiskos un kultūras jautājumus Latgalē. "DRYWA" iznāca 10 gadus. Darbību tā pārtrauca 1918. gada novembrī.

Jāatzīmē, ka atmodas darbinieki ne tikai ar avīžu palīdzību modināja tautā nacionālo pašapziņu. Viņi Pēterburgā veica ļoti nozīmīgu praktisku darbu. K. Skrinda organizēja pie svētā Staņislava baznīcas darbojošās pirmās pakāpes pamatskolas latgaliešu izloknes kursus latgaliešu bērniem. Par skolotājiem tur strādāja A. Skrinda, F. Kemps u.c. K. Skrinda noorganizēja arī skolotāju sagatavošanas kursus, kuros mācījās latgaliešu jaunieši. K. Skrinda panāca, ka pie Svētās Katrīnes baznīcas septiņgadīgajā meiteņu skolā un četrgadīgajā zēnu skolā mācījās latgaliešu izlokšņi. Viņš aicināja vecākus sūtīt savus bērnus šajās skolās. Svētdienas skola darbojās arī pie "Latviešu muzikāliskās biedrības", bet ar laiku tās darbība apsīka. Latgaliešu atmodas kustības dalībnieki sniedza iespējamo materiālo atbalstu arī studējošajiem latgaliešu jauniešiem. Palielinājās latgaliešu skaits vidējās mācību iestādēs. Ja Pēterburgas Sv. Katrīnes baznīcas ģimnāzijā 1904. gadā mācījās ne vairāk kā pieci latgalieši, tad 1909. gadā viņu skaits jau bija ap simtu. A. Skrinda sarakstīja "Latviešu valūdas gramatiku", kas iznāca Pēterburgā 1908. gadā. Gramatika sarakstīta krievu valodā, dodot piemērus latgaliešu

izloksnē un otrādi, dodot tulkojumu krievu valodā. Gramatikas beigās doti vingrinājumi vielas nostiprināšanai. 1909. gadā F. Trasuns izdeva lasāmo grāmatu – hrestomātiju “Školas Dorzs”. F. Kempa “Lementars” iznāca vairākkārt – 1908., 1909. un 1910. gadā. Bija arī citi izdevumi.

1905. gadā F. Trasunu pārcēla uz Rēzekni par Rēzeknes draudzes dekānu. Nākamajā gadā viņu ievēlēja Krievijas Valsts Domē kā vienīgo pārstāvi no Latgales latviešiem. Domē F. Trasuns aizstāvēja latviešu tautas intereses.

Pieauga latgaliešu interese par skolām. Progresīvā inteliģence prasīja ieviest skolās latviešu valodu kā mācību valodu, lai skolās par skolotājiem strādātu latvieši. Tā Līvānu mācītājs prasīja atvērt baznīcas skolu, pašam izvēlēties skolotāju, kuru apstiprinātu Skolu direkcija. Izglītības ministrija šo prasību noraidīja. Jasmuižas pagasts arī lūdza Skolu direkcijai atļaut atvērt meiteņu skolu ar latviešu mācību valodu, bet ar noteikumu, lai skolā par skolotāju strādātu latvietis.¹

Latviešu valodas ieviešanu skolās zināmā mērā traucēja poļu muižnieki un poļu tautības katoļu priesteri. Tā Šlosbergas, Lašu un citu muižu pirmskolās latgaliešu izloksnei nebija vietas, bērnus spieda mācīties poliski, lai gan viņi runāja latgaliski.² Pēc 1905. gada revolūcijas Latgalē strauji pieauga skolu skaits. 1909. gada nogalē atvēra četras skolas Ludzas apriņķa Zvirgzdenes pagastā. Rēzeknes apriņķī atvēra 23 skolas, bet ar krievu mācību valodu. Zosnas iedzīvotāji lūdza Skolu direkciju atvērt trīs skolas – Skutānu, Bandarū un Rabskovas sādžās. Iedzīvotāji solījās skolu uzturēt paši, prasot, lai mācības notiktu latviešu valodā (latgaliešu izloksnē). Barkavas pagastā darbojās divas skolas. Abās strādāja skolotāji no Vidzemes: Barkavā strādāja Rudzīte, Murmistiņe – Otto Svenne. Viņi strādāja ar mīlestību, bija aktīvi sabiedriskajā darbā, spēlēja teātri.³ Atvērt skolu ar latviešu mācību valodu prasīja arī Domopoles pagasta sapulce. Tādu piemēru ir daudz.

Neraugoties uz iedzīvotāju zināmu aktivitāti vairākos pagastos, “DRYWA” tomēr žēlojās, ka latgalieši vēl guļ dziļā miegā, maz lasa grāmatas, avīzes. Nepieciešams aktīvāks izskaidrošanas darbs. Tas jā dara mācītājiem, biedrībām, skolotājiem, visiem izglītotiem latviešiem.⁴

¹ “DRYWA”, 1908, 14.06.

² “DRYWA”, 1909, 7.12.

³ “DRYWA”, 1909, 25.03.

⁴ “DRYWA”, 1909, 11.03.

1907. gadā N. Rancānu pārcēla uz Rēzekni par Rēzeknes draudzes dekānu. Jau septembrī viņš nodibināja Rēzeknes draudzes skolu. Tā atradās draudzes mājā un bija pirmā valdības atļautā katoļu baznīcas draudzes skola. Bērni mācījās divus gadus, pastāvēja arī viena sagatavošanas klase.

Rēzeknes katoļu draudzes skolas mācību plāns 1914./15. m.g.

Mācību priekšmeti	Sagatavo- šanas klase	1. klase	2. klase
Ticības mācība	3	3	3
Krievu valoda	6	5	4
Aritmētika	5	4	4
Krievijas ģeogrāfija	—	2	2
Krievijas vēsture	—	2	2
Dabas mācība	3	3	3
Glītrakstīšana	2	1	1
Rokdarbi	1	1	2 (meitenēm)
Dziedāšana	1	1	2
Skolēna mātes valoda	3	3	3
Kopā:	24	25	26

Piezīme: sagatavošanas klasē mācību valoda var būt mātes valoda.

Skolā uzņēma tikai katoļus no 8 – 15 gadiem. Mācības bija bezmaksas, bet turīgo vecāku bērni maksāja par mācībām no 5 līdz 7 rubļiem gadā.¹ N. Rancāna izveidotā Rēzeknes katoļu draudzes skola pastāvēja līdz Latvijas Republikas izveidei.

1909. gadā N. Rancāns nodibināja Latgales zemkopības biedrību, bet jau 1910. gadā – Greiškānu zemkopības skolu. Tās vajadzībām muižniece Vanda Vadinska ziedoja 25 hektārus zemes, mūra krogu, baļķus – kopā 10 000 rbļ. vērtībā. Greiškānu zemkopības skola sāka darboties 1912. gada 26. jūlijā. Par tās vadītāju nozīmēja agronomu J. Čeksteru. N. Rancāns tajā mācīja ticības mācību. Skola bija divgadīga. Tajā uzņēma zēnus un meitenes ar pilnu pamatskolas izglītību. Par mācībām skolēniem maksāt nevajadzēja. Zemkopības

¹ Bukšs M. Latgaļu atmūda. – P/S Latgaļu izdevn., 1976., 207. lpp.

skolā mācīja ticības mācību, krievu valodu, rēķināšanu, ģeometriju, ģeogrāfiju, ģeodēziju, dabas zinības, zemkopību, lopkopību, sakņkopību, dārzkopību, biškopību.

Īpaša uzmanība skolā bija pievērsta praktiskiem darbiem. Meitenes apguva mājturību, bet zēni – lauksaimniecības mašīnu apkopi. Ziemā zēni strādāja galdnieka darbus (izgatavoja mašīnu modeļus, bišu stropus utt.).

Īpaša vieta Latgales atmodas periodā bija Rēzeknes Tirdzniecības skolai. Tā sāka darboties 1907. gadā. Tirdzniecības skolas pirmais vadītājs bija Baltijas skolotāju semināra 1900. gada absolvents J. Kalniņš.¹ Skolu viņš uzturēja par saviem līdzekļiem. Diemžēl 1909. gadā J. Kalniņš nomira. Par skolotājiem Tirdzniecības skolā viņš uzaicināja vairākus skolotājus, tostarp arī Baltijas skolotāju semināra 1900. gada absolventu F. Obšteinu.

Fridrihs Obšteins dzimis 1878. gadā Vērmes pagasta amatnieka ģimenē. Pēc Baltijas skolotāju semināra absolvēšanas strādāja Ēdoles divklasīgajā ministrijas skolā. Te viņš aktīvi iesaistījās sabiedriskajā dzīvē, vadot vietējo kori un rīkojot teātra izrādes. F. Obšteins bija aktīvs 1905. gada revolūcijas notikumu dalībnieks. 1906. gadā viņš bija spiests atstāt skolu un nelegāli dzīvot Pēterburgā, strādājot kādā vācu bērnu patversmē. Pēterburgā F. Obšteins ieguva mājskolotāja tiesības krievu valodā un matemātikā. 1908. gadā viņš pārnāca uz Rēzekni un īsu laiku strādāja Rēzeknes Tirdzniecības skolā. Sekoja jauns apcietinājums, attaisnošana. No 1910. gada līdz 1918. gadam viņš atkal strādāja Tirdzniecības skolā par inspektoru, aktīvi iesaistījās Latgales sabiedriskajā un politiskajā dzīvē. Kopā ar A. Skrindu viņš izdeva "Dziesmu vācelīti" korjiem, sastādīja aritmētikas mācību grāmatu pirmsskolai un 1. – 3. klasei. Pēdējos desmit sava mūža gadus F. Obšteins strādāja par Daugavpils, Balvu un Kuldīgas ģimnāzijas direktoru. Miris 1938. gadā.

Ļoti nozīmīga loma Tirdzniecības skolas darbībā bija N. Rancānam. Pēc J. Kalniņa nāves N. Rancāna nodibinātā Katoļu labdarības biedrība palīdzēja skolai tikt galā ar finansiālām grūtībām.

Rēzeknes Tirdzniecības skola bija latgaliska skola. N. Rancāns tajā mācīja latgališu izloksni, uzrakstīja mācību grāmatu gramatikā. Viņš mudināja skolēnus vākt tautasdziesmas, mīklas, pasakas.

¹ Baltijas skolotāju seminārs. 1870 – 1919. – Rīga, 1940., 348. lpp.

1915. gadā Tirdzniecības izglītības biedrība izdeva žurnālu "Jauneības Dūmas". Faktiski tas bija Tirdzniecības skolas skolēnu rakstu krājums.¹ Pēc N. Rancāna iniciatīvas 1907. gadā skolā viesojās Pēterburgā nodibinātās "Latviešu muzikāliskās biedrības" teātra trupa, izrādot R. Blaumaņa lugu "Ļaunais gars".² N. Rancāna vadībā noorganizējās arī Tirdzniecības skolas audzēkņu teātra trupa. Tā latgaliešu izloksnē iestudēja un izrādīja vairākas lugas. Skolēni paši bija aktieri, dekorāciju izgatavotāji, kostīmu šuvēji, afišu un biļešu izplatītāji. Atļaujas teātra izrādēm nodrošināja N. Rancāns. Viņš uzņēmās arī atbildību par lugas saturu un visu, kas saistās ar izrādi. Gandrīz visas teātra izrādes finansēja N. Rancāns. Ienākumus no skolēnu izrādēm izlietoja nabagāko skolēnu materiālajiem pabalstiem (īpaši skolas naudas samaksai). Jāatzīmē, ka "Latviešu muzikāliskās biedrības" teātra trupas R. Blaumaņa "Ļaunais gars" izrādes sarīkojumā Tirdzniecības skolas telpās skanēja līdz šim vēl nedzirdēta dziesma – "Dievs, svētī Latviju!". 1915. gadā Tirdzniecības skolas audzēkņi gājienā sāka nest Latvijas nacionālo karogu. Visu nacionālo centienu atbalstītājs Rēzeknē, latgaliešu nacionālās atmodas dvēsele bija N. Rancāns. Rēzekne sāka veidoties par Latgales kultūras centru.

Pieauga latgaliešu interese par izglītību. Ja Rēzeknes Tirdzniecības skolā 1908. gadā latgaliešu bija tikai viena ceturtā daļa, tad 1909. gadā jau puse skolēnu bija latgalieši. Iecienīta Rēzeknē bija arī trīsklasīgā pilsētas skola. Tajā darbojās galdniecības un virpotāju nodaļa. 1901. gadā skolā mācījās 222 skolēni. Sabiedrība lūdza pārveidot skolu par sešklasīgu pilsētas skolu. Ar 1907./08. mācību gadu skolā ieviesa mācību priekšmetu sistēmu. Mācību plānā ietilpa ticības mācība, krievu valoda, vēsture, ģeogrāfija, aritmētika, ģeometrija, dabas zinības, fizika, glītrakstīšana, rasēšana, zīmēšana, dziedāšana, vingrošana, franču un vācu valoda. 1909./10. mācību gadā skolu pārveidoja par četrklasīgu skolu, nevis par sešklasīgu, kā to lūdza iedzīvotāji. Skolas absolventiem bija tiesības turpināt izglītību vispār-izglītojošās vidusskolas 5. klasē.³

¹ Bukšs M. Monsinjors Nikodems Rancāns. – Rēzekne, 1939., 51. lpp.

² Rudko N., Tretjuks P. Ieskats Latgales skolu vēsturē. – Viļāni: LR Izglītības ministrijas izdevums, 1990., 75. lpp.

³ IMM, 1928, II, 445. lpp.

1907. gadā Krievijas Izglītības ministrija apstiprināja Nolikumu par pirmmācības skolām cittautiešiem. Pirmmācības skolas bija vienklasīgas un divklasīgas. Mācības tajās notika mātes valodā. Diemžēl šis Nolikums neattiecās uz Vitebskas guberņu. F. Trasuns rakstīja, lai šis nolikums darbotos arī Latgalē, jāaktivizējas vietējiem iedzīvotājiem. Ja Kurzemē un Vidzemē pagasti šajā jautājumā ir aktīvi, tad Latgalē valda klusums. Tas tāpēc, ka Latgales pagastos strādā daudz krievu. Ja jau pagastu vecākie un rakstveži klusē, tad jārtkojas pašiem zemniekiem. Viņš pārmeta saviem tautiešiem vienaldzību, ar kādu viņi izturas pret politiku. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc viņus nostumj malā.¹ Latgales atmodas darbinieki aicināja latgaliešus negaidīt citu palīdzību, bet paļauties uz saviem spēkiem. F. Trasuns aicināja: "Dodiet pēdējos grašus un sūtiet savus bērņus skolās."²

Latgalē pastāvēja liela netaisnība – pagastskolas uzturēja zemnieki, bet skolotājus pieņēma Tautskolu direkcija. Latgalei bija vajadzīgi savas tautības skolotāji. Jau 1907. gadā F. Trasunam bija pieteikušies 30 skolotāji no Vidzemes un Kurzemes, bet pagasti viņus nepieprasīja. Tā, piemēram, Borisovā (tikai 7 km no Rēzeknes) atvēra skolu, bet skolotāja bija krieviete un mācīja krievu valodā. Zemnieki bija neapmierināti, bet protestu Skolu direkcijai nesūtīja. F. Trasuns rakstīja, ka nomalēs (Krāslavā, Šķaunē, Asūnē, Dagdā, Aglonā, Bērzainē u.c.) vēl arvien maz domā par mātes valodas mācīšanas nepieciešamību skolās.³ Tāda pat nostāja bija arī apriņķu zemstēm, lai gan tajās bija arī latgaliešu pārstāvji.⁴

1908. gadā Vitebskas Tautskolu direkcija slēdza Latgalē privātās skolas. Aizliegums liedza katoļu priesteriem atvērt skolas, kurās par skolotājiem strādātu latvieši un mācības notiktu mātes valodā. Protestēdams pret Skolu direkcijas lēmumu, F. Trasuns izvirzīja prasības, lai tautskolās par skolotājiem strādātu latvieši, bet skolēni vismaz 2–3 gadus mācītos mātes valodā un lai tos mācītu arī turpmāk, tas ir, vecākajās klasēs.⁵

Kas tad aprūtināja latgaliešu atmodas darbinieku centienus celt savas tautas nacionālās pašapziņas līmeni? Pirmkārt, tas bija latgaliešu zemnieku politiskās aktivitātes trūkums, gadsimtiem ilgas

¹ Francis Trasuns (Dzīve un darbi) A. Gobas un A. Sprūdža red. – Rīga: F. Trasuna piemiņas fonds, 1938., 250. lpp.

² Turpat, 255. lpp.

³ Turpat, 286. lpp.

⁴ Turpat, 258. lpp.

⁵ Turpat, 276. lpp.

kolonizācijas un drukas aizlieguma rezultāts. Otrkārt, latgaliešu atmodu aizkavēja tas, ka nebija vēl savas inteliģences. Tā 19. gs. beigās tikai sāka veidoties un izvērst savu darbību. Atmodas kustības darbinieki, kuri darbojās Pēterburgā, centās sēt savā tautā nacionālās pašapziņas sēklu. Pēterburgā iznāca arī pirmās avīzes, kas aicināja latgaliešus cīnīties par savas valodas un kultūras saglabāšanu un attīstību. Treškārt, latgaliešu nacionālās pašapziņas attīstību bremsēja Krievijas varas institūcijas, kas ar tautskolu palīdzību centās iznīdēt latgaliešu nacionālo pašapziņu. Ieviešot "obligāto" izglītību, Krievijas varas iestādes pakļāva jauno paaudzi pārkrievošanai, izskaužot latgaliešu izlokšni kā sazināšanās līdzekli valsts un pašvaldību iestādēs un nosakot krievu valodu kā mācību valodu pat tautskolās.

1911. gada 18. janvārī veiktā tautskolu uzskaitē Krievijas impērijā dod skaidru ieskatu par tautas izglītību Latgalē. Pavisam pēc tautskolu klases žurnāliem 349 dažāda tipa tautskolās mācījās 20009 skolēni, tai skaitā 6 783 meitenes. Aprēķinot skolēnu skaitu (1911. gada dati) attiecībā pret iedzīvotāju skaitu Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos (1897. gada dati)¹, iznāk, ka uz 25,3 iedzīvotājiem bija viens skolēns. Laukos šī attiecība bija 1 : 28,9 (sk. 10. tabulu).

No kopējā tautskolu skaita 244 bija vienklasīgās tautskolas (69,9%). No tām tikai 9 bija izvietotas pilsētā (Daugavpils), pārējās atradās laukos. No 45 vienklasīgajām baznīcas draudzes skolām laukos atradās 37 skolas. No 16 783 lauku skolēniem vienklasīgajās tautskolās un vienklasīgajās baznīcas draudzes skolās mācījās 14 211 skolēni, tas ir, viens skolēns uz 34 lauku iedzīvotājiem. No tautskolu tipu skolēnu skaita vienklasīgo tautskolu un vienklasīgo baznīcas draudzes skolu kopējais skolēnu skaits bija 70,7%. Šīs skolas strādāja grūtos materiālos apstākļos. Gandrīz visas atradās īrētās zemnieku mājās ar vienu klases telpu. 70 skolās grīdas laukums uz vienu skolēnu bija apmēram viens kvadrātmeters. Ar šīm skolām tad arī galvenokārt beidzās latgaliešu zemnieku izglītība.

Ņemot vērā skolotāju krievisko sastāvu un mācības krievu valodā šajās tautskolās, ir saprotamas latgaliešu atmodas darbinieku grūtības rosināt savas tautas nacionālās pašapziņas attīstību un sabiedriski politisko aktivitāti.

¹ РОССИЯ. Энциклопедический словарь. – С.-Петербург, 1898, с. 106

Bez tautskolām Latgalē pirms Pirmā pasaules kara darbojās 7 ģimnāzijas, 1 reālskola, 1 zemkopības skola, 2 tirdzniecības skolas, 1 komercskola, Verhovska dziedāšanas kursi.

Ar 1912. gadu latgaliešu atmodas kustībā vērojams atslābums. Inteligences vidū izveidojās zināma nogrupēšanās. Laicīgās inteligences daļa pārmeta "DRYWAI" pārāk lielu mērenību pret poļu tautības katoļu garīdznieku centieniem pārpoļot latgaliešus. Radikālāka laicīgās inteligences daļa 1912. gada 3. novembrī izdeva avīzi "Jaunās Ziņas". Avīze iznāca līdz 1914. gada augustam. Tajā darbojās V. Trops, V. Rubuļs, J. Kindzulis, P. Laizāns, A. Trasuns un citi. Avīzes dvēsele bija F. Kemps. Avīze rakstīja par tautas apgaismību, par latviešu valodas (latgaliešu izloksnes) nepieciešamību skolās. Tā pievērsās arī strādnieku problēmām. Avīze "Jaunās Ziņas" popularizēja ideju par Latgales apvienošanos ar Vidzemi un Kurzemi.

Atmodas periodā Latgalē uzplauka rakstniecība. No 1904. gada līdz 1907. gadam Latgalē galvenokārt izdeva reliģiska satura grāmatas. Vēlāk pieauga arī laicīga satura izdevumu skaits. Daļa no tām jau drukātas Rēzeknē 1912. gadā izveidotajā tipogrāfijā "DORBS UN ZINEIBA".

V. Seile, vērtējot Latgales garīgās un laicīgās inteligences savstarpējās attiecības, rakstīja, ka abu pušu centieni nebija vienādi, tāpēc nebija arī saskaņas. Tomēr jākonstatē, visi viņi ir strādājuši tautas labā, lai sagādātu tai labākus laikus.¹

Latgales pirmā atmoda bija viens no nozīmīgākajiem laika posmiem Latgales vēsturē. Tai bija izšķiroša loma ilgstošās atpalcības pārvarēšanā.² Latgales politiskā neatkarība bija lielā mērā kulturāli tautiskā darba rezultāts. Tā veicināja arī Latgales apvienošanos ar Vidzemi un Kurzemi, vienotas Latvijas izveidi.

4. TAUTAS IZGLĪTĪBAS DEMOKRATIZĒŠANAS PASĀKUMI LATVIJĀ PĒC FEBRUĀRA REVOLŪCIJAS

Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas ne vien Krievijā, bet arī Latvijas daļā, ko nebija okupējusi vācu armija, izveidojās divvaldība.

¹ Rokstu krojums drukas aizlīguma atcelšonas 40 gadu atcerei. – Daugavpils, V. Loča izdevn., 1944., 357. lpp.

² Zeile P. Latgales pirmā atmoda. – Rīga: IM, 1994., 43. lpp.

4. martā notika pirmā Rīgas latviešu sabiedrisko darbinieku apspriede, kurā pieņēma rezolūciju, ka, ievērojot Latvijas saimnieciskās, kulturālās, nacionālās un vēsturiskās īpatnības, Latvijai jābūt nedalītai un autonomai provincei. 8. martā, kad nodibinājās Sabiedrisko organizāciju padome, tā izvirzīja sev uzdevumu mēneša laikā izstrādāt Latvijas autonomijas projektu. Nodibināja arī skolu sekciju, kuras uzdevums būtu rūpēties par demokrātisku pārkārtojumu veikšanu tautas izglītības laukā.¹ Domu, ka Latvijai jābūt patstāvīgai valstij, neatkarīgai no Krievijas, tajā laikā vēl neizvirzīja ne pilsoniskās, ne strādnieku partijas.

1917. gada 13. martā Valmierā nodibinājās Vidzemes pagaidu zemes padome. Šo organizāciju galvenokārt pārstāvēja Vidzemes lauku latviešu pilsonības pārstāvji, lai gan no katra pagasta tajā bija jāievēl pa vienam saimnieku un bezzemnieku pārstāvim. Arī Vidzemes Pagaidu zemes Padomē izveidojās nodaļa, kuras uzdevums bija rūpēties par tautas izglītības pārkārtošanu. Sākumā tā ar skolu lietām nemaz nenodarbojās vai nodarbojās ļoti mazā mērā. Tā kā Vidzemes Pagaidu zemes padome nebija vēlēta, kreisie spēki pieprasīja tās pārvēlēšanu, kas arī notika 1917. gada vasarā.²

3. maijā Vidzemes pagaidu zemes padome apvienojās ar bezzemnieku pārstāvjiem. Pie paplašinātās Padomes nodibinājās skolu nodaļa, kuru vadīja J. Kroders. 16. maijā nodaļa sasauca plašāku sēdi, kurā piedalījās J. Kroders, K. Dēķens, F. Bārda, J. Čulītis un A. Vecgailis. Izveidojās sakari starp Skolas nodaļu un skolotāju organizācijām.³

Krievijas Pagaidu valdība, nerēķinoties ar latviešu sabiedrisko domu, par Vidzemes guberņas pārvaldnieku (komisāru) iecēla Latvijā nepopulāro A. Krastkalnu, kurš pielika daudz pūļu, lai saglabātu negrozītā veidā visas vecās cara laika organizācijas un iestādes, kā arī veco administratīvo aparātu. A. Krastkalns pilnībā centās izpildīt Pagaidu valdības 4. marta lēmumu, kurš atzina par vēlamu iespējamības robežās saglabāt visu veco administrācijas mehānismu. Tāpēc jaunās varas iestādes, kas izveidojās Rīgā un

¹ Blanks E. Latvijas valsts sagatavošanas laikmets. Grām.: Latvija desmit gados. – R., 1928., 17. lpp.

² Zeiferts T. Skolu lietas Vidzemes Zemes padomē // IMM, 1927, Nr. 12, 473. lpp.

³ Zeiferts T. Skolu lietas Vidzemes Zemes padomē // IMM, 1927, Nr. 12, 473. lpp.

Vidzemē pēc revolūcijas, izteica komisāram neuzticību un Pagaidu valdība bija spiesta viņu atcelt un vietā iecelt Vidzemes Pagaidu zemes padomes izraudzīto kandidātu Andreju Priedkalnu.¹

Pagaidu valdība nebija ieinteresēta arī paaugstināt Krievijas mazākumtautības izglītības līmeni. Nacionālajās nomalēs tā turpināja rusifikācijas politiku. Tāpēc arī Rīgas, Vidzemes un Latgales skolas joprojām pārzināja cara laika ierēdņi. Mācības notika pēc iepriekšējos gados pieņemtajām programmām un plāniem krievu valodā. Pagaidu valdības Tautas izglītības ministrija, kuru vadīja kadets A. Manuilovs, nekādus pārkārtojumus tautas izglītības laukā izdarīt nedomāja. Izglītības departaments bija viens no visstiprākajiem vecās iekārtas balstiem Pagaidu valdībā. 1917. gada 19. aprīlī latviešu skolotāju delegācija, kuras sastāvā bija F. Adamovičs, Ģ. Odiņš, K. Tifentāls un J. Kampe, devās pie tautas izglītības ministra A. Manuilova. Ministrs norādīja, ka latviešu skolotāji ar savām vajadzībām varēšot griezties Viskrievijas skolotāju kongresā, kuru viņš it kā drīzumā organizēšot. Tomēr, kā rāda turpmākie notikumi, nekas nemainījās, jo pie varas palika visi vecie birokrātiskie skolu pārvaldes ierēdņi, arī Rīgas mācību apgabala kurators profesors V. Grabars, kuram bija svešas ne vien vietējās skolas un vietējo iedzīvotāju paražas, bet arī viņu valoda un kultūra.

Plašu un argumentētu vēstuli ar prasību piešķirt Latvijai autonomiju tautas apgaismības ministram iesūtīja Tērbatas latviešu skolotāju biedrība.² Vēstulē minēts, ka Latvijas skolas līdz šim atradušās ierēdņu rokās, kuri atradās tālu no skolas dzīves, izturējās naidīgi pret vietējo iedzīvotāju centieniem. Šāda sistēma augstākā mērā kaitīgi atsaucās uz Latvijas skolu, īpaši tautskolu, un skolotāju semināru darbību. Skolotāji konstatēja, ka izglītības un audzināšanas ziņā šo mācību iestāžu līmenis ir ļoti zems, tās pārvērstas par reakcionārās politikas un pārkrievošanas ieročiem. Šāda kārtība bija pazeminājusi vispārējo tautas izglītības līmeni, par ko liecina analfabētu skaita pieaugums, skolu un skolēnu skaita samazināšanās, māj mācības un atskolas³ sistēmas iziršana Baltijā. Pēc

¹ Blanks E. Latvijas valsts sagatavošanas laikmets. Grām.: Latvija desmit gados. – R., 1928., 19. lpp.

² Literatūra un Māksla, 1988, Nr. 41

³ Atskola – 1. Nodarbības vasarā svētdienas skolu veidā vielas atkārtošanai un nostiprināšanai skolu beigušajiem jauniešiem, kas tiek gatavoti iesvētībai. 2. Neatkarīgās Latvijas laikā par atskolām dažkārt dēvēja papildskolas

skolotāju ieskata, skolas atdzimšana nav domājama bez plašas vietējās pašpārvaldes, bez skolu nodošanas vietējās sabiedrības pārziņā. Skolotāji izvirzīja prasību: 1) piešķirt Latvijai autonomiju, likvidēt ierēdniecisko skolu režīmu; 2) nekavējoties ieviest bērnudārzos, zemākajās un augstākajās tautskolās tēvu valodu kā mācību valodu, atstājot krievu valodu par obligātu mācību priekšmetu; 3) reorganizēt skolotāju seminārus atbilstoši pedagogijas zinātnes prasībām un vietējām etnogrāfiskajām īpatnībām, ieviešot par mācību valodu tēvu valodu; 4) likvidēt līdzšinējās birokrātiskās skolu inspekcijas un direkcijas, to vietā liekot sabiedriskus skolu pārvaldes orgānus.

Pēc Februāra revolūcijas sākās vēl nebijusi rosība visās dzīves nozarēs, tajā skaitā arī tautas izglītības laukā. Gan skolotāji, gan arī bērnu vecāki izrādīja vislielāko interesi par skolas un izglītības darba pārkārtošanu uz demokrātiskiem pamatiem. Tas notika ne vien neokupētajā Latvijas teritorijā, bet arī latviešu bēgļu vidū Krievijā.

1917. gada martā un aprīlī vairākās vietās – Maskavā, Petrogradā, Rīgā, Valmierā, Rēzeknē, Tērbatā un citur – notika latviešu skolotāju konferences, kurās apsprieda skolas pārveides jautājumus un veica priekšdarbus Latvijas skolotāju otrā kongresa sasaukšanai. Maskavas skolotāju biedrība pārņēma Kultūras biroja izglītības nodaļas funkcijas un 26. martā sasauca Maskavas un Iekškrēvijas latviešu skolotāju konferenci, kura tālāk pilnveidoja un papildināja Kultūras biroja Izglītības nodaļas izstrādāto skolu likumprojektu. Jaunajā redakcijā tas paredzēja, ka Latvijā ieviešama vispārējā obligātā izglītība visiem iedzīvotājiem no 6 līdz 18 gadu vecumam. Skolai ir trīs pakāpes. Bērni no 6 līdz 8 gadu vecumam apmeklē pirmsskolu vai attiecīgo vielu apgūst kontrolējamās māj mācības ceļā. No 8 līdz 14 gadu vecumam viņi mācās pamatskolā, bet no 14 līdz 18 gadu vecumam – vispārējā vai speciālajā vidusskolā, vai arī apmeklē papildskolu, kur nodarbības notiek svētdienās un vakaros, vismaz 12 stundas nedēļā. Katram vidusskolas absolventam likumprojekts paredzēja tiesības izglītību turpināt augstskolās. Visos skolas etapos mācībām bija jānotiek dzimtajā valodā, bet krievu valoda visu tipu skolās bija mācāma kā obligāts priekšmets.

Visiem iedzīvotājiem bija jānodrošina bezmaksas izglītība, bet lauku pamatskolu skolēnus uz valsts vai pašvaldību rēķina vajadzēja apgādāt arī ar grāmatām, citiem mācību līdzekļiem un

uzturu. Kara izpostītās skolas ēkas bija atjaunojamas uz valsts rēķina. Skolotāju sagatavošanai reorganizējami Valmieras, Kuldīgas un Ilūkstes skolotāju semināri, kā arī atverama pedagogiskā augstskola. Organizējami skolotāju kvalifikācijas celšanas kursi. Likumprojekts paredzēja, ka katru skolu pārvalda padome, kas sastāv no šīs skolas pedagogu kolektīva, tam vienlīdzīga skaita bērnu vecāku, pašvaldības pārstāvja un skolas ārsta. Aprīņķī skolu lietas pārzina aprīņķu skolu delegātu sapulce, kur katru mācību iestādi pārstāv viens skolotājs un viens no skolēnu vecākiem. Izpildvara pieder aprīņķa skolu valdei, kas sastāv no 10 locekļiem: pa divi no pamatskolām, divi no vidusskolām un divi no speciālajām skolām, kur viens no viņiem ir skolotājs, bet otrs – skolēnu vecāku pārstāvis, kā arī viena aprīņķa valdes locekļa, viena ārsta un diviem skolu lietu speciālistiem skolu darba revidēšanai. Galvenā iestāde, kas pārzinās Latvijas skolas, būs Latvijas augstākais skolu kongress, kura pienākumos ietilps apstiprināt mācību plānus un programmas, izstrādāt skolu budžetu, apspriest citus skolu dzīves jautājumus, izstrādāt likumprojektus un iesniegt Saeimai apstiprināšanai. Delegātus uz augstāko skolu kongresu ievēl aprīņķa skolu padomes pa divi no katras. Kongresā jāpiedalās arī pa vienam pārstāvim no katras skolas un katras augstskolas. Augstākais skolu kongress ievēl skolu virsvaldi, kas sastāv no viena pamatskolu, viena vidusskolu un viena speciālo skolu pārstāvja, pašvaldību delegāta, kā arī viena vēlēta ievērojama izglītības darbinieka. Kā tuvākais uzdevums projektā tika izvirzīts nekavējoties atbrīvot Latvijas skolu no rusifikācijas žņaugiem. Lai to panāktu, organizēt skolu padomes visās mācību iestādēs, kur tas līdz šim nav darīts, gan Latvijā, gan arī bēgļu skolās. Skolu padomēm ievēlēt delegātus aprīņķa skolu sapulcēm, kas savukārt ievēl koleģiālus pārvaldes orgānus nekavējošai izglītības lietu pārvaldes pārņemšanai no tautskolu inspektoriem un direktoriem. Bez tam aprīņķa skolu sapulces ievēl pārstāvjus skolu pagaidu virsvaldei. Visa Latvija apvienojama vienā mācību apgabalā.

Konferences nolēma, ka jāizbeidz karš un jāslēdz miers bez aneksijām un kontribūcijām, Pagaidu valdība jāatlaiž. Tās vietā jāsasauca Satversmes sapulce un jānodibina demokrātiska republika, kas nodrošinātu pašnoteikšanos atsevišķām Krievijas

tautām. Pašnoteikšanās tiesības jādod arī Latvijai (Vidzeme, Kurzeme, Latgale). Skolu likumprojekts 1917. gada jūnijā tika apspriests skolotāju otrajā kongresā.¹

1917. gada 17. maijā Maskavā apspriedās arī latviešu vidusskolu skolotāji un skolu darbinieki. Viņi pieņēma rezolūciju, kurā izteica vēlmi vidusskolu skolotājiem neatdalīties no pārējās latviešu skolotāju masas. Pieņēma likumprojektu par vidusskolām, kurā izvirzīja prasību ieviest latviešu mācību valodu arī vidējās mācību iestādēs, kā arī prasīja, lai vidusskolu mācību programmas būtu saskaņotas ar pamatskolu mācību programmām.²

Līdz skolotāju kongresa sanāksšanai un jaunā likumprojekta pieņemšanai bija nepieciešams izveidot Vidzemes skolu pagaidu pārvaldes orgānu. Lai atvieglotu uzdevuma izpildi, skolas pārvaldes pagaidu funkcijas uzņēmās Vidzemes Pagaidu Zemes padomes skolu nodaļa. No Rīgas Strādnieku deputātu padomes skolu sekcijas šajā orgānā ievēlēja Juri Plāķi un Kārli Dēķenu. Par vienu no pirmajiem un galvenajiem uzdevumiem skolu pagaidu pārvaldes orgānam uzdeva nekavējoties likvidēt līdzšinējos tautskolu inspektorū, direktorū un kuratorū posteņus.³

Jaunajam Vidzemes skolu pagaidu pārvaldes orgānam vajadzēja domāt arī par skolu mācību materiālās bāzes nostiprināšanu un skolu sistēmas reorganizēšanu. Abos gadījumos apstākļi nodaļas darbībai bija nelabvēlīgi. 1917. gada pavasarī skolu ēkas Vidzemē un Rīgā lielāko tiesu aizņēma hospitāļi, kazarmas vai kādas citas armijas iestādes. Skolotāji bija evakuējušies vai iesaukti armijā. Valsts un pašvaldības iestādes skolu vajadzībām neko nedeķa. Rīgas apriņķa pagastos, kas atradās pie Daugavas, 1917. gada sākumā nedarbojās neviena skola. Sevišķi no tā cieta Rīgas bērni, jo smago ekonomisko apstākļu dēļ visi pieaugušie centās iesaistīties algotā darbā, bet bērni līdz ar to palika gandrīz pilnīgā savvaļā. Rūpes par pilsētas skolām uzņēmās Rīgas Strādnieku deputātu padomes skolu sekcija. Tai vajadzēja gādāt par neevakuēto

¹ Dēķens K. Latvijas skolu vēsture (rokraksts). Latvijas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. R.X 1, 7., 1.

² Dēķens K. Latvijas skolu vēsture (rokraksts). Latvijas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. R.X 1, 7., 1.

³ Zeiferts T. Skolu lietas Vidzemes Zemes padomē // IMM, 1927, Nr. 12

skolu skolotāju stāvokļa uzlabošanu, viņu organizēšanu un apvienošanu cīņā par skolas demokratizēšanu. Nekavējoties bija jāatjauno to skolu darbība, kuras tādu vai citādu apstākļu dēļ mācības bija pārtraukušas. Piefrontes pilsētā tas bija ļoti svarīgi: skolu trūkuma dēļ daudzi bērni bija pamesti bez uzraudzības, jo viņu tēvi bija iesaukti armijā vai kā brīvprātīgie cīnījās strēlnieku pulkos, bet mātes, lai nopelnītu iztiku, raka tranšejas, būvēja ceļus vai veica citus līdzīga rakstura frontei vajadzīgus darbus.¹

Padomes skolu sekcija ņēma uzskaitē visus pilsētā palikušos skolotājus un centās iesaistīt tos skolu darbā. Mācību procesa uzlabošanai un dažādu ekonomiska rakstura jautājumu risināšanai sekcija nodibināja sakarus ar reorganizētās Rīgas Domes strādnieku frakciju. Sasauca pilsētas skolotāju sanāksmi, kas izvirzīja prasību atbrīvot no karadienesta visus skolotājus un turpmāk tos armijā vairs neiesaukt.²

Lai aktivizētu darbu ar vecākiem un iesaistītu tos bērnu uzraudzīšanā un audzināšanā, pilsētās tika sasauktas vairākas vecāku sapulces. Vecāki pieprasīja mācības skolā dzimtajā valodā un piekrita skolotāju sanāksmē iepriekš pieņemtajam lēmumam, ka skolu pārvaldei jābūt koleģiālai iestādei un jā sastāv no skolu darbinieku, pašpārvaldes iestāžu un skolotāju pārstāvjiem. Rīgas Strādnieku deputātu padome atbalstīja Skolu sekcijas prasību dibināt vecāku komitejas katrā skolā. Padome paredzēja, ka izglītības sistēmas un skolu pārvaldes uzbūves projekts jāizveido Latvijas skolu, izglītības darbinieku un vecāku komiteju pārstāvju kopējā kongresā un jāpieņem likumdošanas kārtībā, bet līdz tam skolu darbs jāveda īpašai skolu padomei. Par jaunās skolas mērķi Rīgas Padome izvirzīja attīstīt audzēkņu gara un gribas spējas, izkopt ētiskās un estētiskās jūtas, sociālo pašapziņu un sniegt derīgas zināšanas.³

1917. gada 4. aprīlī Rīgā Romanovu (tagad Lāčplēša) ielā 25 sanāca skolotāju konference, kurā piedalījās Padomes skolu sekcijas locekļi A. Vecgailis, J. Čulītis un E. Karpovics. No Maskavas bija ieradušies V. Bastjānis un R. Bīlmanis. Piedalījās pārstāvji arī no Petrogradas pedagoģiskās biedrības. Tāpat kā

¹ Staris A. Skola mostas // Skola un Ģimene, 1971, Nr. 12

² Staris A. Skola mostas // Skola un Ģimene, 1971, Nr. 12

³ Staris A. Skola mostas // Skola un Ģimene, 1971, Nr. 12

visās jomās, arī tautas izglītības laukā šajā laikā norisinājās asa cīņa starp dažādu uzskatu pārstāvjiem. Tomēr jautājumos, kas skāra latviešu skolu demokratizēšanu, lielākā vai mazākā mērā valdīja vienprātība. Konference izvirzīja prasību nekavējoties no visiem skolu pārvaldes orgāniem padzīt vecās birokrātiskās iekārtas ierēdņus un rusifikatorus, likvidēt carisko skolu pārvaldi un vietā ievēlēt kolektīvu pārvaldes aparātu. Izvirzīja prasību katrā skolā ievēlēt skolas padomi, kurā ietilptu skolas pedagoģiskais kolektīvs, līdzīgs skaits vecāku, skolas ārsts un pašvaldības iestādes pārstāvis. Konferences delegātu vairākums iestājās par skolas šķiršanu no baznīcas, par Vidzemes, Kuldīgas un Ilūkstes skolotāju semināru reorganizēšanu, par latviešu tautskolu skolotāju sagatavošanas mācību iestādēm, kurās uzņemamas arī sievietes. Konference ievēlēja orgkomiteju no 19 locekļiem, kuras uzdevums bija sagatavot otrā skolotāju kongresa sasaukšanu.²

5. LATVIJAS SKOLOTĀJU OTRAIS KONGRESS UN TĀ LĒMUMI

Sakarā ar Maskavā dzīvojošo latviešu skolotāju izvirzīto priekšlikumu, ko atbalstīja arī citi sabiedrības slāņi, 1917. gada pavasarī visas Latvijas skolotāji gatavojās savam otrajam saietam.*

Kongresa orgkomitejas pirmā sēde notika 1917. gada 27. aprīlī. Tajā piedalījās pārstāvji no Rīgas, Petrogradas, Tērbatas un Latgales. Par orgkomitejas priekšsēdētāju ievēlēja Ludvigu Adamoviču, par viņa vietnieku – Ģedertu Odiņu. Otrajā sēdē, kas notika maija sākumā Petrogradā, bija ieradušies pārstāvji arī no Maskavas un Valmieras. Vienojās par kongresa sasaukšanas laiku un pārstāvniecību, proti, ka delegāti vēlami pa vienam no katriem desmit skolotājiem, bet no karaspēka formācijām vai citiem

¹ RSDP Ziņotājs, 1917, Nr. 5

* 1817. gada jūnijā Tērbatā notikušo skolotāju kongresu paši delegāti, kā arī tā laika prese dēvēja par trešo, jo par pirmo uzskatīja nevis 1905. g. notikušo, bet 1873. g. pirmo latviešu dziesmu svētku laikā Rīgā Ata Kronvalda vadīto skolotāju konferenci

kolektīviem, kur izglītības darbinieku mazāk, delegāts bija izvirzāms no katriem trim skolotājiem. Nolēma, ka balsstiesības nodrošināmas arī visiem orgkomitejas locekļiem un pieaicinātajiem speciālistiem.¹

1917. gada 5. jūnijā Tērbatā igauņu biedrības "Vannemuine" telpās L. Adamoviča un Ģ. Odiņa vadībā orgkomiteja sāka priekšdarbus skolotāju otrā kongresa sanāksšanai. Kongresa darbība sākās 8. jūnijā. To atklāja skolotājs Indriķis Rītiņš. Kongresā bija ieradušies 150 delegāti, 9 referenti, 15 aicināti speciālisti, 15 rīcības komitejas locekļi un 173 viesi. * Sanāksmē bija pārstāvēti visdažādāko izglītības darbinieku slāņi, sākot no Frēbeļa iestāžu audzinātājiem un beidzot ar Universitātes profesoriem. Delegāti bija ieradušies no visiem Latvijas novadiem, no visām kārtām un šķirām, partijām un politiskajām grupām. Līdz ar to kongress bija tiesīgs lemt par visiem jautājumiem, kas skar Latvijas skolu darbību, un tam bija liela nozīme, jo te tika likti pamati Latvijas nākotnes skolai.

Otrais Latvijas skolotāju kongress samērā īsā laikā veica lielu darbu. Viena no galvenajām prasībām, kas tika izvirzīta Pagaidu valdībai, bija prasība piešķirt Latvijai autonomiju, jo bez tās nebija domājama brīva demokrātiska skola. Kongresa delegāti iestājās par visu latviešu apdzīvoto teritoriju apvienošanu, satversmes sapulces sasaukšanu, kā arī agrārā jautājuma taisnīgu atrisinājumu, akceptēja jau agrāk dažādās skolotāju sanāksmēs izvirzītās tēzes par vienotu darba skolu, kur redzama vieta ierādāma skolēnu patstāvīgajam darbam. Tika izstrādāti latviešu nacionālās skolas pamati un apmierināta senā prasība pēc skolas dažādo pakāpju pēctecības, lai skolēniem nebūtu apgrūtināta pāriešana no skolas zemākās pakāpes uz augstāko. Kongress pieņēma lēmumu par obligātās izglītības apguves sistēmas struktūru, proti, ka obligātās mācības dalās trīs daļās: 6 – 8 gadus veci bērni ievadu zinības apgūst mājās vai pirmskolā, 8 – 14 gadus vecie apmeklē sešklasīgo pamatskolu, bet 14 – 18 gadus vecie – vidusskolu vai papildskolu. Papildskolā var būt gan vispārizglītojošie, gan arī speciālie mācību priekšmeti. Tika pieņemti sešklasīgās pamatskolas mācību plāni (sk. 2. tabulu).

¹ Dēķens K. Skolu vēsture (rokrakstā). Latvijas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. R. X 1, 7., 1.

* Pēc citām ziņām – 142 delegāti, 34 referenti un 62 viesi, pavisam 338 cilvēki

Jaunajā mācību plānā īpaša vieta tika ierādīta latviešu valodai. Krievu valoda bija jāmāca, sākot ar trešo klasi, 5 stundas nedēļā. Rakstībā nolēma izbeigt gotu burtu lietošanu un pāriet uz latīņu alfabētu.¹ Jāpiezīmē, ka kongresā pieņemtais mācību plāns pamatos tika akceptēts arī Tautas padomē 1919. gada 8. decembrī atjaunotās Latvijas pamatskolām.

Izstrādāja programmas projektu māj mācībai, bērnu dārzniem, kā arī pamatskolām latviešu valodā, matemātikā, vēsturē, dziedāšanā, fiziskajā audzināšanā.

Programmās un arī citos kongresa dokumentos ietvertas vairākas demokrātiskas pedagoģiskas atziņas, kas sastopamas arī Kultūras biroja Izglītības nodaļas izstrādātajos programmu projektos. Tā, piemēram, līdzīgas atziņas paustas par latviešu valodas mācībām. Kongresa rezolūcijā teikts: "Latviešu valodas mērķis ir dot plašu un vispusīgu valodas zināšanu, sagatavot skolēnus praktiskai dzīvei, darīt viņiem pietamam un saprotamam latviešu un vispasaules daiļliteratūru un mākslu."² Jaunākajās klasēs sevišķa uzmanība pievērsta tautas gara mantām, jo tajās "atspoguļojas latviešu tikumi, vēsture, reliģija, daiļuma izjūta un gara skaidrība"³. Tāpat kā Izglītības nodaļas izstrādātajā dziedāšanas programmas projektā kongresā šī priekšmeta mācībās izceltas tautasdziesmas, kā arī norādīts uz nepieciešamību apgūt nošu un harmonijas mācību. Līdzīgas pedagoģiskas atziņas (par skolēnu fizisko un psihisko attīstību, rotaļu izmantošanu, brīvajām kustībām) atrodamas arī fiziskās audzināšanas programmā.

Kongresa lēmumos, rezolūcijās ietvertas arī citas nozīmīgas demokrātiskas pedagoģiskas atziņas un idejas. Latvijas skolu likumprojektā izcelta ideja par kultūras mantojuma apgūšanu un bagātināšanu, kam svarīga nozīme ierādīta skolēnu personības veidošanā. Tautskolas uzdevums, teikts likumprojektā, ir ievadīt bērņus savas tautas un vispārējā kultūras dzīvē, ievērojot viņu vajadzības un garīgās spējas, dodot viņiem iespēju ne vien lietot kultūras bagātības, bet arī piedalīties kultūras veicināšanā un bagātināšanā. Kongresa rezolūcijās akcentēta ideja par

¹ Dēķens K. Skolu vēsture (rokraksts). Latvijas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. R., X 1., 7. l.

² Latviešu skolotāju delegātu kongresa darbība un lēmumi. – Tērbata: Ed. Bergmaņa drukātava, 1917., 25. lpp.

³ Latviešu skolotāju delegātu kongresa darbība un lēmumi. – Tērbata: Ed. Bergmaņa drukātava, 1917., 25. lpp.

harmoniski un vispusīgi attīstītas personības veidošanu. Rezolūcijā par vidusskolām uzsvērts, ka sevišķa uzmanība jāpievērš skolēnu tikumiski sabiedriskai audzināšanai, norādīts, ka audzināšanai jābūt vispusīgai, kas paredz skolēnu intelektuālo, fizisko, ētisko, estētisko un sabiedrisko izglītošanu, veicinot viņu pašdarbību un pašnoteikšanos skolas dzīvē. Arī rezolūcijā par fizisko audzināšanu teikts, ka tai harmoniski jāattīsta visas audzēkņu spējas, jāsekmē viņu fiziskā, intelektuālā, tikumiskā un estētiskā attīstība.

Aplūkojot latviešu valodas mācību uzdevumus, runāts arī par skolēnu sagatavošanu praktiskai dzīvei. Ideja par mācību saistījumu ar praktisko dzīvi uzsvēta arī dabas zinībās un matemātikā. Nosakot vidusskolas ievirzi, kongress atzina, ka tā veic divus uzdevumus: dot audzēkņiem "vispārējās zinātniskās un tikumiskās izglītības pamatu praktiskai dzīvei un arī tālākām studijām augstskolā".¹

Kongresa materiālos šajā jomā sastopami arī daži apšaubāmi ieteikumi, piemēram: uzsvērts, ka aritmētikas un ģeometrijas stundās jāievēro t.s. darba princips, profesionālās skolās mācībām jābalstās uz darba metodi, latviešu valodas stundās jaunākajās klasēs, kur vien iespējams, jāizmanto ilustrācijas. Acīmredzot šie ieteikumi aizgūti no darba skolas ideju piekritējiem. To uzskati bija dažādi. Bija arī tādi darba skolas ideju paudēji, kas uzskatīja, ka skolas dzīves pamatā jāliek darbs un mācībās galvenokārt jālieto "darba metode", daži absolutizēja t.s. "ilustratīvās metodes" nozīmi.

Pedagoģiskā ideja par audzēkņu spēju un dotību (arī gribas un rakstura īpašību) izkopšanu vijas cauri kongresā apspriestajām mācību programmām, kā arī uzsvērtā dokumentos, kas nosaka skolas uzdevumus, mācību un audzināšanas raksturu. Tā, piemēram, vispārējos noteikumos par pamatskolu teikts, ka tā "metodiski attīstīdama un izglītodama visas cilvēka spējas, vadīdama bērnus pie pareiziem uzskatiem un dodama tiem nepieciešamās ziņas un izveicības, liek pamatu visai turpmākai izglītībai."² Kā redzams, skolēnu spēju attīstīšanai pamatskolā ierādīta pirmā vieta. Rezolūcijā par tautskolas uzdevumiem uzsvērts, ka skolā nepieciešams "izdalīt bērnu iedzimtos dzenuļus un tieksmes un ar attiecīgu disciplīnu palīdzību attīstīt bērnu gara spējas, raksturu un gribu".³

¹ Latviešu skolotāju delegātu kongresa darbība un lēmumi, 14. lpp.

² Latviešu skolotāju delegātu kongresa darbība un lēmumi, 14. lpp.

³ Latviešu skolotāju delegātu kongresa darbība un lēmumi, 14. lpp.

Skolēnu spēju attīstīšanai kongresa dokumentos ieteikts rosināt viņu pašdarbību, organizēt mācībās izmēģinājumus, laboratorijas un praktiskos darbus, parādību un notikumu novērojumus, praktizēt brīvos un jaunrades domrakstus, brīvos atstāstījumus, sarunmetodi, modelēšanu, lasāmvielas ilustrēšanu, izmantot diapozitīvus u.c. Kongresa materiālos izteiktas arī dažas oriģinālas pedagoģiskas atziņas. Rezolūcijā par tautskolas uzdevumiem norādīts, ka mācību saturs dažādās sabiedrisko zinātņu jomās (socioloģijā, tautsaimniecībā, ētikā, tiesību un valsts iekārtas jomā) iekļaujams (arī apvienojams, integrējams) vēstures un literatūras kursā, mācību saturs higiēnā, tehnoloģijā – dabas zinību kursā. Par vidusskolām teikts, ka tām nosakāms apgūstamā izglītības satura minimums, bet katrai vidusskolai dodamas tiesības šo minimumu paplašināt, papildus ieviešot jaunus mācību priekšmetus un līdz ar to piešķirot skolai humanitārās, reālās vai aroda mācību iestādes raksturu. Tādējādi, kā redzams, tika atzīta iespēja ieviest vidusskolā pa noteiktiem profiliem diferencētas mācības.

Rezumējot teikto par skolotāju kongresā paustajām pedagoģiskajām atziņām, jāsecina, ka tām bija svarīga nozīme demokrātiskās pedagoģiskās domas attīstībā Latvijā.

11. tabula

Latvijas skolotāju otrajā kongresā pieņemtais pamatskolu mācību plāns

	1.kl.	2.kl.	3.kl.	4.kl.	5.kl.	6.kl.	Kopā
Latviešu valoda	6	6	6	6	6	6	36
Krievu valoda	-	-	5	5	5	5	20
Jaunā val.	-	-	-	3	3	3	9
Vēsture un sabiedrības zinības	-	-	2	2	4	4	12
Ģeogrāfija	2	2	2	2	2	2	12
Dabas mācība	4	4	3	3	6	6	26
Matemātika	5	5	4	4	5	5	28
Zīmēšana	1	2	2	2	2	2	11
Dziedāšana un mūzika	1	2	2	2	2	2	11
Praktiskie darbi	4	4	4	4	4	4	24
Ķīmija	1	2	1	1	1	1	7
Kopā	24	27	31	34	40	40	196

Ja jautājumu lielākā daļa tika pieņemta samērā mierīgi un sevišķas domstarpības neizraisīja, tad to nevar teikt par ticības mācības mācīšanu skolās. Apspriežot šo jautājumu, starp dažāda novirziena delegātiem izraisījās ašas domstarpības. Pēc vairākkārtējas balsošanas ar nelielu balsu vairākumu uzvaru guva kongresa delegātu kreisais spārnš.

Kongresā izskatīja jautājumus arī par mācību grāmatām, skolotājiem, viņu materiālo un tiesisko stāvokli. Pieņēma lēmumu par demokrātiska skolu pārvaldes orgāna izveidi, iesaistot tajā plašas sabiedrības masas, par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas. Vienīgi Latgalei šajā jautājumā piešķīra tiesības jautājumu izlemt individuāli.

Augstskolu sekcija, kurā darbojās profesori Felsbergs un J. Osis, docenti P. Dāle, K. Kundziņš, Saldavs u.c., iestājās par nepieciešamību dibināt autonomu Latvijas augstskolu. Nacionālās augstskolas nepieciešamību sekcijas locekļi pamatoja ar to, ka Latvijai nepieciešami akadēmiski izglītoti vidusskolu skolotāji, kas spējīgi mācīt latviešu valodā, izglītoti darbinieki pašvaldības iestādēm, kā arī teologi latviešu draudzēm. Kongress griezās pie sabiedrības ar aicinājumu saglabāt un sargāt dabas un vēstures pieminekļus, dibināt latviešu publiskās bibliotēkas, katru vasaru organizēt bērnu svētkus, atvērt pēcskolas izglītības biedrības, rīkot ekskursijas, teātra izrādes u.c.

Kongresa delegāti atzina, ka visiem skolotājiem ir nepieciešams iesaistīties skolotāju savienībā. Tika pieņemti savienības statūti, kuru pirmais punkts noteica, ka tās mērķis ir apvienot un sekmēt Latvijas skolotāju organizāciju darbību Latvijā un latviešu skolotāju biedrības darbību Krievijā, lai tautas izglītību nostādītu uz zinātnes pamatiem, aizstāvētu skolotāju tiesiskās un materiālās intereses un paceltu viņu kultūras līmeni. Latvijas Skolotāju savienības valdē ievēlēja J. Liekni, K. Kārkliņu, F. Bārdu, T. Zeifertu, R. Bīlmani, P. Birkertu, bet kandidātos – L. Adamoviču, P. Dāli, A. Osi, M. Šopu. Par valdes priekšsēdētāju izraudzījās J. Liekni, par sekretāru – R. Bīlmani, par kasieri – F. Bārdu.

Latvijas skolu dzīves pagaidu vadību kongress uzticēja Vidzemes Zemes padomes Skolu nodaļai, kuras sastāvā ievēlēja K. Dēķenu, I. Rītiņu, J. Kroderu, T. Zeifertu, kā arī J. Liekni. Par priekšsēdētāju joprojām palika J. Kroders. Nodaļa izstrādāja pagaidu noteikumus Vidzemes skolām, ņēma uzskaitē visus skolas vecuma bērnus. Pagasta skolu nodaļām uzdeva gādāt, lai visi

skolas bērni tiktu nodrošināti ar mācību grāmatām un mācību līdzekļiem, organizētu koptgaldu, ārsta uzraudzību, bet trūcīgos nodrošinātu ar apģērbu un apaviem. Tā kā trūka skolotāju, izsludināja eksāmenus skolotāju kandidātiem, pieprasīja reevakuēt no Krievijas visus vidusskolu un arodskolu skolotājus, kas spējīgi mācīt latviešu valodu.¹

Latvijas Skolotāju savienība jau 1917. gada vasarā uzsāka aktīvu darbību: no bijušās Skolu muzeju biedrības pieņēma tās bibliotēku, Rīgas pilī, kur saziņā ar Vidzemes Pagaidu Zemes padomes skolu nodaļu darbojās Savienību valde, izveidoja informācijas un darba biroju, sāka ievākt un apkopot ziņas par revolūcijā cietušajiem latviešu skolotājiem. Skolotāju kvalifikācijas celšanai Jaunpiebalgā, Cēsīs, Siguldā sarīkoja īslaicīgus kursus. K. Dēķena redakcijā sāka izdot pedagoģiska satura mēnešrakstu "Latvijas Skola". Paspēja iznākt tikai divi numuri, jo 1917. gada septembrī Rīgu okupēja vācu karaspēks. Okupācijas laikā Latvijas Skolotāju savienība darbu pārtrauca.²

Aktivizējās arī Latgales latviešu skolotāji. Pateicoties Antona Skrindas un Valērijas Seiles pūlēm, 1917. gada 15. aprīlī Latgales Skolotāju centrālbiedrība sasauca Rēzeknē latviešu (latgaliešu) skolotāju konferenci. Tā paša gada septembrī un oktobrī viņi uzsāka aktīvu darbību par semināra atvēršanu, kas gatavotu skolotājus Latgales latviešu skolām. Kerenska valdībai tika izvirzīta prasība vai nu reevakuēt un attiecīgi jauno laiku prasībām reorganizēt bijušo Ilūkstes skolotāju semināru, vai arī atvērt jaunu mācību iestādi, kas būtu spējīga gatavot skolotājus Latgales skolām.³

Latgales skolotāju centrālbiedrība izstrādāja programmu un savāca līdzekļus, lai Varakļānu muižā atvērtu skolotāju semināru. Lai pasteidzinātu skolotāju sagatavošanu un esošo skolotāju kvalifikācijas celšanai Rēzeknē rīkoja viengadīgus kursus, kas darbojās no 1917. gada augusta līdz 1918. gada augustam.

1917. gada 29. augustā Valmierā sanāca jaunievēlēta Vidzemes Zemes padome, kurā vairākumu bija ieguvuši kreisie spēki. Lai gan bija paredzams vācu uzbrukums, nolēma skolas neevakuēt, jo vairums iedzīvotāju palika uz vietas.

¹ Dēķens K. Skolu vēsture (rokrakstā). Latvijas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. X. l. 7., l.

² Zeiferts T. Skolu lietas Vidzemes Zemes padomē // IMM, 1927, Nr. 12

³ Zeiferts T. Skolu lietas Vidzemes Zemes padomē // IMM, 1927, Nr. 12

Pēc 1917. gada novembra apvērsuma Latvijas neokupētajā daļā varu savās rokās sagrāba lielinieki. Pie Iskolata* atvēra Skolu nodaļu, kuras vadīšanu uzticēja Paulam Daugem. Izglītības lietu kārtošana nodaļas izveidoja arī apriņķu un pagastu izpildu komitejas. 1918. gada 11. janvārī "Ziņotājā"** bija publicēti noteikumi par Vidzemes skolām. Dokuments reglamentēja jaunu skolu pārvaldes sistēmas izveidi, noteica tās funkcijas un tuvākos uzdevumus. Iskolata Skolu nodaļa uzsāka mācību programmu pārveides darbu, kā arī izsludināja mācību grāmatu konkursu. Visumā izglītības darba reorganizācija tika veikta, ņemot par pamatu Latvijas skolotāju otrā kongresa lēmumus. Lielinieku darbību pārtrauca vācu uzbrukums, kas sākās 1918. gada 18. februārī.

6. RĪGAS UN VIDZEMES SKOLAS VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

1917. gada septembrī vācu karaspēks ieņēma Rīgu. Vispārējā skolu pārvalde tika nodota ģenerālgubernatoram fon Altenam. Tiešo izglītības darba vadību veica pilsētas priekšnieks un skolu padomnieks. Izglītības iestāžu pārvaldei Rīgā, tāpat kā okupētajā Kurzemē, bija tīri militārs raksturs, jo inspektoru posteņos visu okupācijas laiku atradās speciāli izraudzītas militārpersonas.

Kad vācu karaspēks okupēja Rīgu, mācību gads skolās vēl nebija sācies. 1917. gada 29. septembrī okupācijas varas iestādes izdeva rīkojumu par skolu atvēršanu. Pēc Prūsijas mācību iestāžu parauga 16. oktobrī sāka darboties trīs publisko skolu tipi: tautskolas, vidējās jeb pilsoņu skolas un augstākās skolas. Pastāvēja šķirtas mācības, bet, tā kā telpu trūka, vienās un tajās pašās skolās no rīta mācījās meitenes, bet pēcpusdienās – zēni. Oficiālā mācību valoda visās Rīgas skolās bija vācu, taču pēc noteikumiem drīkstēja atvērt arī paralēlklases ar latviešu vai krievu

---

* Iskolats – Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildu komiteja. Pastāvēja no 1917. gada 11. augusta līdz 1918. gada 4. aprīlim

** Ziņotājs – Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku un Vidzemes Zemes padomes oficiāls izdevums. Iznāca Valkā J. Krūmiņa (Pilata) redakcijā 1917. gada beigās un 1918. gada sākumā

mācību valodu. Vācu valoda šajās klasēs bija mācāma kā obligāts priekšmets pirmajā mācību gadā 6, bet turpmākajos – 11 stundas nedēļā.¹

1917. gada rudenī tika atvērtas piecas zēnu un piecas meiteņu tautskolas, bet 1918. gada sākumā pilsētā darbojās 15 publiskās tautskolas ar 142 klasēm, kurās mācījās 5798 skolēni. No tiem 2594 bija latvieši, 1192 vācieši, 917 poļi, 612 ebreji, 343 krievi, 132 lietuvieši un 8 dažādu tautību pārstāvji. Šajās skolās darbojās 180 skolotāji. Elementārskolas uzturēja pilsētas valde. To obligāta apmeklēšana, kā tas bija Kurzemes laukos, netika prasīta.

Darbojās arī V. Olava un Gigerā komercskolas, kur mācības notika krievu valodā. Latviešu izglītības biedrībai atļāva savā vidusskolā (dib. 1916. g.) mācīt visus priekšmetus latviešu valodā, bet mācību grāmatas bija jātulko no vācu valodas. Visās citās mācību iestādēs mācības notika vācu valodā.²

Zemāko un vidējo valsts ierēdņu, kantoristu un citu kalpotāju sagatavošanai noteikumi paredzēja atvērt vidējās jeb pilsoņu skolas. Šajās mācību iestādēs audzēkņi no mazturīgo pilsētas iedzīvotāju vidus padziļināja savu praktisko izglītību. Mācību laiks šajās skolās bija seši gadi. Līdz ar to vidusskolu beigušie neieguva tiesības mācīties augstskolā.

Mācību turpināšanai augstākajās mācību iestādēs sagatavoja augstākās skolas, kuru programma atbilda krievu ģimnāziju programmai. 1917. gada rudenī okupanti Rīgā atvēra četras augstākās skolas: klasisko ģimnāziju, virsreālskolu, liceju un virsliceju, no kurām vēlāk izveidojās klasiskā ģimnāzija, augstākā reālskola, reālskola, kā arī reālģimnāzijas. Bez tam darbu uzsāka arī augstākā meiteņu skola un pilsētas vidusskola. Visās šajās mācību iestādēs bija vācu mācību valoda, un tās darbojās pēc Prūsijas skolu mācību plāniem. Vidusskolās 1918. gadā mācījās 1134 audzēkņi, no tiem 44 latvieši, 999 vācieši, 4 poļi, 14 krievi un 73 ebreji.

Visas iepriekšminētās skolas uzturēja pilsēta. Vienlaicīgi darbojās arī 30 elementārskolas un 26 privātās elementārskolas ar augstāko mācību programmu. Tā kā tās bija maksas skolas, tajās pārsvarā mācījās latviešu mantīgo šķiru bērni.

¹ Stepermanis M. Rīgas skolas un skolu politika vācu okupācijas laikā (1917–1918). – R., 1929., 5. lpp.

² Stepermanis M. Rīgas skolas un skolu politika vācu okupācijas laikā. (1917–1918) – R., 1929., 7. lpp.

Darbojās arī vairākas privātās augstākās skolas, no kurām trīs uzturēja latviešu izglītības biedrība. Skolēnu skaita ziņā tās bija lielākās pilsētā. Ap tām kā ap centru pulcējās latviešu sabiedriskie un izglītības darbinieki, lai cīnītos ar okupācijas varas iestādēm par latviešu tiesībām uz nacionālo skolu. jau iepriekš bija izstrādāta programma latviešu valodā un vēsturē. Mācību valoda bija latviešu, krievu valodu kā vienu no svešvalodām mācīja augstākajās klasēs.

1918. gada 11. jūnijā okupācijas virspavēlnieks grāfs Hiršbahs izdeva rīkojumu par tautskolām, kuru uzdevums bija dot jaunatnei izglītības pamatus, kas vajadzīgi ģimenes, baznīcas un valsts dzīvei, kā arī audzināt čaklumu, godprātību pret vecākiem, pakļaušanos likumiem un reliģiozitāti. Mājmācība mācītāju uzraudzībā bija jāsāk no 7 gadu vecuma, bet 10 līdz 12 gadus veciem bērniem bija jāapmeklē publiskās skolas. Noteikumi paredzēja, ka visur, kur vien tas iespējams, ieviešama četr- vai pat sešgadīga tautskola. Pakāpeniski visas pagastskolas, draudzes skolas un ministrijas skolas apvienojamas vienotā tautskolu sistēmā. Kā mācību valoda visās Vidzemes mācību iestādēs ieviešama vācu valoda. Latviešu un igauņu valoda lietojama tikai savas konfesijas reliģijas mācīšanai. Tautskolu uzturēšana nododama apriņķa valžu pārziņā. Pēc Prūsijas parauga tika plānota arī skolotāju sagatavošana. Šim nolūkam atverams skolotāju seminārs Tērbatā, kur uzņemtu reflektantus ar pilsētas vai draudzes skolas izglītību. Mācību programmas visu tipu skolām bija jāpapildina ar Baltijas dzimtenes mācību un Baltijas vēsturi pēc prūšu parauga.

Jaunās ģermanizācijas plāniem mūžs nebija ilgs. Vācija cieta sakāvi karā. 1918. gada novembrī tur sākās revolūcija, bet tā paša gada 18. novembrī Rīgā tika proklamēta neatkarīgā Latvijas valsts. Par pirmo izglītības ministru Pagaidu valdībā iecēla Kārli Kasparsonu. 8. decembrī Latvijas pagaidu likumdevējs orgāns – Tautas Padome – pieņēma likumu par Latvijas izglītības iestādēm, kas kļuva par vadošo dokumentu tautas izglītības attīstībai republikā līdz pat 1934. gadam. 1919. gada 2. janvārī Latvijas Skolotāju savienība sasauca skolotāju konferenci, kurā piedalījās 60 delegāti, 14 referenti un 13 rīcības komitejas locekļi, pavisam 165 cilvēki. Konference noskaidroja apvienotās darba skolas galvenos principus, nosprauda vadlīnijas pirmskolas un pēcskolas izglītībai, nedaudz pārstrādāja mācību plānu, kā arī latviešu, krievu un vācu valodas programmu. Latvijas Skolotāju savienība ievēlēja

jaunu valdi. Šie dokumenti tomēr palika neizmantoti, jo Latvijā tika nodibināta padomju vara.

Pirmā pasaules kara un Februāra revolūcijas laikā Latvijas skolas piedzīvoja krasu lejupslīdi, jo kara darbības rezultātā mācību un audzināšanas darbs atsevišķu apriņķu skolās bija epizodisks. Daudzas mācību iestādes tika evakuētas uz aizmuguri, citas pārtrauca darbu telpu trūkuma, skolotāju nepietiekamības vai citu objektīvu iemeslu dēļ. Skolu mācību materiālā bāze panīka, jo pabalsti, ko tautas izglītības vajadzībām sniedza viena vai otra valdība, kas dažādos gados bija noteicēja kādā no Latvijas pagastiem, bija ļoti niecīga. Arī kara novājinātās zemnieku saimniecības skolu vajadzībām neko nespēja dot. Skolu telpas lielāko tiesu tika izmantotas militāriem mērķiem. Tā kā statistisko ziņu ir maz, nav izdevies noskaidrot skolu un skolēnu skaitu, strādājošo skaitu u.c. kara un revolūcijas gados.

Vienlaicīgi jāsaka, ka kara un revolūcijas laiks deva latviešu skolai vairāk nekā iepriekšējie germanizācijas un rusifikācijas periodi kopā ņemti. Šajā laikā radās bēgļu skolas, kas spēra lielu soli uz priekšu mācību darba demokratizēšanā. Pat smagajos vācu okupācijas apstākļos Rīgā radās pirmās mācību iestādes ar latviešu mācību valodu. Neraugoties uz Krievijas Pagaidu valdības bezdarbību, pat pretestību, pēc Februāra revolūcijas ar nebijušu spēku attīstījās progresīvā pedagoģiskā doma, kas lika pamatus tautas izglītības tālākai demokratizēšanai Latvijā.

7. TAUTAS IZGLĪTĪBA PADOMJU VARAS LAIKĀ 1919. GADĀ

1919. gada decembrī un 1919. gada janvārī gandrīz visā Latvijas teritorijā (izņemot Liepāju un tās apkārtni – Grobiņu un Aizputes apriņķi) valsts vara nonāca lielinieku rokās. 1919. gada 13. janvārī Rīgā sanāca Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku I padomju kongress, kas pasludināja padomju varu Latvijā.

Vācu okupācijas laikā daudzas Latvijas skolas bija izpostītas, atlikušās – lielā mērā pārvācotas. Tagad skolās un visā izglītības sistēmā atkal bija sagaidāmas pārmaiņas, tikai cita rakstura. 1919. gada 16. janvārī tika parakstīts dekrēts “Par Latvijas audzināšanas un izglītības iestādēm”, ar kuru visas mācību un audzināšanas

iestādes nodeva Latvijas Izglītības komisariāta pārziņā, pasludināja, ka mācībām jānotiek dzimtajā valodā un ka ticības mācība skolā aizliegta. Dekrētā bija paredzēts arī nodrošināt abu dzimumu bērniem obligāto vispārējo politehnisko izglītību, apgādāt skolēnus ar uzturu, apģērbu, apaviem un mācību līdzekļiem uz valsts rēķina. Dekrēts noteica, ka likvidējami tajā laikā esošie skolu tipi (pagasta skolas, draudzes skolas, ministrijas skolas, tirdzniecības skolas, zemkopības skolas, ģimnāzijas u.c.) un to vietā izveidojama vienota darba skola. Latvijas Izglītības komisariātā tika izveidotas Pirmskolas, Darba skolas, Ārpuskolas, Augstskolas, Mākslas, Bibliotēku un arhīvu, Grāmatu apgādniecības nodaļas, aprinķos un pagastos – izglītības nodaļas. Par Latvijas Izglītības komisāru iecēla J. Bērziņu, par viņa biedru (vietnieku) – E. Efertu-Kluso.

Kādā virzienā un kā tika aizsākta mācību un audzināšanas darba pārkārtošana Latvijas skolās? Pārkārtošanas virzienu un raksturu noteica Komunistiskās partijas programmātiskās nostādnes izglītības jomā. Šo nostādņu izskaidrošanu un skolas darba pārkārtošanas vadību īstenoja Izglītības komisariāts un izglītības nodaļas. Pamatojoties uz Krievijas Komunistiskās (boļševiku) partijas programmas projekta prasībām izglītības jomā, Latvijas izglītības komisārs J. Bērziņš-Ziemelis rakstā “Strādnieku valsts kulturālie uzdevumi”, ko publicēja žurnālā “Izglītība”, norādīja, ka jārealizē bezmaksas obligātā vispārējā un politehniskā apmācība, jāīsteno vienotās darba skolas princips, pārvēršot skolu par laicīgu iestādi. Norādījumi, kas būtu attiecināmi uz Latvijas apstākļiem, tradīcijām, nacionālo kultūru, nacionālajām vajadzībām, protams, izpalika. Skolas tika orientētas galvenokārt uz komunistiskās audzināšanas uzdevumu īstenošanu un uz Padomju Krievijas pieredzes pārņemšanu un izmantošanu. Taču Padomju Krievijā aizsāktais darbs t.s. sociālistiskās skolas izveidē nevarēja pozitīvi ietekmēt skolas darba pārkārtošanu Latvijā. 1918. gada oktobrī Padomju Krievijā izdeva “Nolikumu par KPFSR vienoto darba skolu” un “Vienotās darba skolas pamatprincipus”. Tajos ietvertas pamatnostādnes, kas ievērojamas vienotas darba skolas izveidē.

Te jāatzīmē, ka darba skolas idejas neradās Padomju Krievijā. Tās bija izplatītas jau agrākajos laikos. Rietumeiropas valstīs darba skolas idejas kļuva sevišķi populāras XIX gs. beigās un XX gs. sākumā, kad līdz ar straujo rūpniecības attīstību izvirzījās prasība reformēt skolu, kas nespēja sagatavot izglītotus strādniekus. Vecās “mācīšanas” skolas vietā prasīja veidot darba skolu. Taču par to, kādai jābūt darba skolai, pedagogu vidū nebija vienprātības.

Dažādie uzskati, kā arī pagātnes klasiskās un demokrātiskās atziņas par darba nozīmi audzināšanā Latvijas skolotājiem bija pazīstamas jau agrāk. 1910. gadā K. Dēķens rakstā "Dažādi virzieni pedagogijā" iepazīstināja Latvijas skolotājus ar darba skolas idejām, izceļot Brēmenes pedagogu H. Šarelmana un F. Gansberga paustās bērnu mākslinieciskās un izziņas pašdarbības rosināšanā. Rakstā "Darba skola", kas publicēts 1917. gadā, K. Dēķens iepazīstināja lasītājus ar J.A. Komenska, Dž. Loka, J. Pestalocija un citu pedagogu atziņām par darba nozīmi audzināšanā un darba skolu.

Minētajos Padomju Krievijas dokumentos, kuru izstrādē izmantotas Rietumeiropā paustās darba skolas idejas, bija ietvertas arī vairākas demokrātiskas pedagogiskas atziņas, piemēram, par skolas sakariem ar praktisko dzīvi, skolas dzīves demokratizēšanu, humāno attieksmi pret bērniem u.c. Tajā pašā laikā turpat atrodama arī tāda tēze, ka skolas dzīves pamatā jāliek ražošanas darbs, kā arī mācību pamatā jābūt ražošanas darbam. Šāda visai neizprotama un nepārdomāta pamatnostādne radīja neskaidrības gan izglītības satura izveidē, gan arī mācību un audzināšanas organizācijā. Tika pausti dažādi uzskati. Vieni uzskatīja, ka nepieciešams galvenokārt mainīt mācību metodes – ieviest laboratorijas un praktiskos darbus, t.s. ilustratīvo metodi u.tml. Citi atzina, ka vispārējā izglītība papildināma ar darbmācību, ieviešot dažādus "darba procesus". Tika ieteikts visos mācību priekšmetos ievērot darba principus un ieviest "darba metodi". Daži ieteica izveidot skolas komūnas, kurās audzēkņi dzīvo internātā un visu savu darbību organizē pēc pašpārvaldes un pilnīgas pašapkalpošanās principiem; mācību un audzināšanas pamatā – skolēnu darbs ražošanā; stabilas programmas un mācību grāmatas nav vajadzīgas.

Šādas neskaidrības, nenoteiktības darba skolas ideju īstenošanā kļuva par traucēkli izglītības satura izveidē. Daži KPFSR Tautas izglītības komisariāta darbinieki, piemēram, Šapiro, Šulgins, Poļanskis u.c., aizstāvēja anarhistiskus uzskatus jautājumā par izglītības satura izveidi; viņi noliedza pat mācību plānu un programmu nepieciešamību. Tāpēc arī KPFSR Tautas izglītības komisariāts līdz 1920. gadam nebija vēl devis ne mācību plānu, ne programmas (1918. gada beigās un 1919. gada sākumā publicēja tikai programmu materiālus I pakāpes vienotai darba skolai, 1919. gadā – litogrāfiski pavairoja materiālus II pakāpes skolai).

Latvijas Izglītības komisariāts šīs anarhistiskās nostādnes pieņēma un centās tās īstenot. 1919. gada sākumā tas publicēja

“Nolikumu par KPFSR vienoto darba skolu” un “Vienotās darba skolas pamatprincipus”, atzīdams, ka šajos dokumentos dotās pamatnostādnes ievērojamas vienotas darba skolas izveidē Latvijā. 1919. gada februāra beigās tika izdoti krievu valodā KPFSR programmu materiāli. Tos ieteica skolotājiem izmantot darbā un paredzēja izdot latviešu valodā. Vienlaicīgi Latvijas Izglītības komisariāts sāka organizēt jaunu mācību programmu izstrādi. Arhīva materiāli rāda, ka jauna parauga programmu projekti I pakāpes skolām izstrādāti tikai latviešu valodā (K. Dēķens)¹ un vēsturē (L. Paegle)². Cenšoties ieviest darba skolas idejas, Latvijas Izglītības komisariāts sāka gatavot un izdot tā saukto darba skolas bibliotēku divos ciklos: pirmajā ciklā apkopota populāri zinātniska rakstura palīgliteratūra par dažādiem jautājumiem, kas, pēc sastādītāju domām, bija jāzina skolēniem; otrajā ciklā ietilpa dažādi daiļdarbi. Tika publicēta pedagoga un psihologa P. Blonska grāmata “Darba skola” (I daļa). S. Levitāna grāmata “Darba skola”. Izglītības komisariātā vadošie darbinieki uzskatīja, ka mācību grāmatā nav jābūt sistemātiskam vielas izklāstam. Pēc viņu domām, tai tikai jāizraisa bērnos interese par atsevišķiem jautājumiem un jārosina viņi patstāvīgi meklēt uz tiem atbildes. Skolotāju kursus, publicētajos rakstos tika popularizētas Padomju Krievijas dokumentos ietvertās kļūdainās atziņas. Izglītības komisariāta Darba skolas nodaļas vadītājs A. Vecgailis rakstā “Vienota sociālistiska darba skola”³ norādīja: “Darbs jāliek skolas dzīves pamatā.” Un tālāk no tā secināja: “No darba, kas nepieciešams saimniecībā, pakāpeniski jāpāriet uz zinātniska un mākslas darba procesiem.” Bija vērojama tendence pārvērst t.s. “darba metodi” gandrīz par vienīgi pareizo. Raksturojot skolotāju kursus dažādas darba grupas (saimniecisko un ražošanas darba grupas), A. Vecgailis skaidroja, ka, veicot vienu vai otru darbu, audzēkņi apgūst attiecīgas zināšanas. Virtuves grupas darbība, viņš izskaidroja kursantiem, spēj rosināt audzēkņus uz zinātnisku darbību; virtuvē novērojamas daudzas parādības no ķīmijas (degšana, skābes darbība u.c.), fizikas (izgarošana, kausējumu iegūšana, šķīdumu un cieto vielu īpašības u.c.), matemātikas (svēršana, mērīšana, dalīšana u.c.). Analogiski viņš raksturoja pārējo grupu darbu.

¹ Latvijas VVA, P-2. f., 1. apr., 365. l., 11. lpp.

² Latvijas VVA, P-2. f., 1. apr., 365. l., 7. un 8. lpp.

³ Izglītība, 1919, Nr. 1

1919. gada otrajā pusē Latgales apriņķos organizēja skolas (pēc KPFSR skolu komūnu parauga), kurās iesaistīja skolēnus saimnieciskajā un sabiedriski derīgajā darbā, ieviesa pašapkalpošanos, centās organizēt audzēkņu pašpārvaldi. Līdz 1920. gada janvārim šādu skolu skaits sasniedza jau 30, no tām 14 bija Rēzeknes, 7 – Daugavpils un 9 – Ludzas apriņķī. Bez tam 12 tādas skolas atradās organizēšanas stadijā. Audzēkņu pašpārvaldi ieviesa arī vairākās citās Latvijas skolās. 1919. gada pirmajos mēnešos organizēja skolotāju vēlēšanas. No katra darbinieka, kas gribēja strādāt skolā, prasīja nepieciešamās pedagoģiskās zināšanas un pietiekamu politisko kredo. 1919. gada otrajā pusē, kad padomju vara pastāvēja tikai Latgalē, notika skolotāju pārvēlēšanas. Ikvienam kandidātam izvirzīja noteiktas prasības, proti: jābūt pārliecinātam cīnītājam par sociālistisko iekārtu, jāatzīst sociālistiskās skolas pamatprincipi un tie jāīsteno. Pārvēlēšanu gaitā komisijas no pieteiktajiem kandidātiem 16 līdz 20 procentus noraidīja.

Kāda bija Latvijas skolotāju un izglītības darbinieku attieksme pret sociālistiskās vienotās darba skolas izveidi? Latvijas izglītības komisariāta Darba skolas vadītājs A. Vecgailis, izvērtējot pirmo piecu mēnešu darbību, rakstīja: “Skolas darbinieki, kas grib un spēj iet revolūcijas ceļu skolas dzīvē, ir izņēmums, ir rets gadījums.”¹ Un tālāk: “Lielākai daļai no latviešu demokrātiem un savā laikā progresīviem pedagogiem jaunās idejas skolas dzīvē nebija lāga saprotamas un izlikās vieglprātīgas. Progresīvi demokrātiskās skolotājības daļa.. stāvēja pret skolas revolūciju.. Latviešu skolotājība nepasludināja atklātu cīņu pret padomju valdības skolu politiku un palika strādāt skolās. Viņa “nesabotēja”, kā toreiz teica. Patiesību sakot, visa viņas darbība bija noteikta un neatlaidīga Skolas Nodaļas politikas ignorēšana, tas ir, visplašākā sabotāža. Pret jaunajiem rīkojumiem atklāti izrādīja īgnumu, pat skolās aģitēja tiem pretim. Labākie un godīgākie latviešu skolas darbinieki turēja par vajadzīgu Skolotāju Savienības biedru sapulcēs pazoboties par strādnieku skolas ideālu, sevišķi par ražojošā un sabiedriski lietderīgā darba nostādīšanu skolas dzīves pamatā.”²

¹ Vecgailis A. Skolas revolūcija. – M.: Krievijas Izgl. Komisariāta Nac. Maz. Izgl. nodaļas Latviešu apakšnodaļas izdevums, 1921., 14. lpp.

² Vecgailis A. Skolas revolūcija. – M.: Krievijas Izgl. Komisariāta Nac. Maz. Izgl. nodaļas Latviešu apakšnodaļas izdevums, 1921., 26. un 27. lpp.

Latvijas skolu un izglītības darbinieku vairākums ne vien ignorēja padomju varas aizsākto skolas darba pārkārtošanu, bet arī praktiskajā darbībā iespēju robežās centās saglabāt demokrātiskās skolas tradīcijas. Atsevišķos izglītības darba jautājumos daļēji šādu nostāju ieņēma arī daži vadošie izglītības darbinieki. Saskaņā ar demokrātiskām prasībām, par kurām Latvijas skolotāji cīnījās pirmajā kongresā (1905) un tās aizstāvēja otrajā kongresā (1917), I pakāpes skolās tika saglabāts sešgadīgs mācību laiks (Padomju Krievijā tas bija noteikts piecgadīgs. Latvijas Izglītības komisariāts I pakāpes skolām ieteica izmantot mācību plānu, ko 1919. gada janvāra sākumā (neilgi pirms padomju varas nodibināšanas) pieņēma Latvijas skolotāju konference (sk. 12. tabulu).

12. tabula

Mācību priekšmeti	Klases						Kopā
	I	II	III	IV	V	VI	
Latviešu valoda	6	6	6	6	6	6	36
Krievu valoda	-	-	4	4	3	3	14
Vācu valoda (fakultatīvi)	-	-	-	(4)	(4)	(3)	11
Vēsture	-	-	2	2	3	3	10
Ģeogrāfija	5	5	2	2	2	2	18
Dabas zinības			3	3	4	4	14
Matemātika	4	4	4	4	5	5	26
Zīmēšana	2	2	2	2	2	2	12
Dziedāšana	2	2	2	2	2	2	12
Vingrošana	2	2	2	2	2	2	12
Higiēna	-	-	-	-	-	1	1
Kopā	21	21	27	27	29	30	
				(31)	(33)	(33)	166

Kā redzams, mācību plānā lielākais stundu skaits paredzēts dzimtajai valodai un matemātikai, pēc tam – ģeogrāfijai, dabas zinībām, krievu valodai, arī zīmēšanai, dziedāšanai, vingrošanai. Darbmācība vai rokdarbi mācību plānā netika ietverti. Arhīva materiāli rāda, ka pēc ieteiktā mācību plāna strādāja kā Rīgas pilsētas, tā arī vairākas lauku skolas. 1919. gada 11. februārī Rīgas pilsētas Izglītības nodaļa lūdza Latvijas Izglītības komisariātu

apstiprināt minēto mācību plānu. Tukuma apriņķa skolas pēc šī mācību plāna sāka strādāt jau janvāra beigās. Līdzīgs mācību plāns bija Smiltenes skolām un vairākām skolām citos apriņķos. Tiesa, dažu Latgales apriņķu krievu skolas strādāja pēc mācību plāniem, kas bija aizgūti no KPFSR skolām. No skolu darbības pārskatiem redzams, ka dažas Jēkabpils, Valmieras, Limbažu un citu apriņķu skolas strādājušas pēc mācību plāniem, kuros paredzētas stundas arī rokdarbiem vai praktiskajiem darbiem skolu darbnīcās.

Arī daudzas II pakāpes skolas, īpaši Rīgā, strādāja pēc mācību plāna, ko 1919. gada pirmajās janvāra dienās (no 2. līdz 5. janvārim) pieņēma Latvijas skolotāju delegātu konference. Šajā mācību plānā paredzētas trīs nodaļas (profili) – klasiskā, humanitārā un reālā nodaļa. Visās trijās nodaļās pietiekami liels stundu skaits iedalīts valodām, matemātikai, dabas zinībām (ar fiziku un ķīmiju), zīmēšanai, dziedāšanai, vingrošanai. Īpaši izceltas valodas. Plānā ietvertas latviešu valoda, vācu valoda, krievu valoda, fakultatīvi – angļu vai franču valoda, klasiskajā nodaļā – vēl latīņu valoda. Visās nodaļās 9. un 10. klasē paredzēts ievads filozofijā, bez tam fakultatīvi – vispārējā literatūras vēsture, mākslas vēsture, filozofijas vēsture, politekonomija, tiesību zinības, augstākā matemātika. Minētajā mācību plānā nebija paredzēti ne darba, ne politehniskās apmācības priekšmeti, ko noteica darba skolas principi.

Iepriekš jau norādīts, ka Latvijas Izglītības komisariāts ieteica skolām izmantot KPFSR programmu materiālus. Taču pēc šīm programmām strādāja ne visas skolas. Kā rāda arhīva materiāli, 1919. gada sākumā vairākas skolas neatzina Padomju Krievijas programmu materiālus par piemērotiem un izmantoja Latvijas skolotāju II kongresa apspriestās mācību programmas pamatskolai. Tā, piemēram, Jelgavas apriņķa Sventes pagasta skola savā darbības pārskatā 1919. gada 25. februārī rakstīja: "Programma ir piemērota Tērbatas skolotāju kongresa lēmumam."¹ Tā paša apriņķa Brambergas pagasta skola ziņoja: "Mācības tiek pasniegtas pēc Tērbatas skolotāju kongresa delegātu sastādītas programmas."² Arī citos apriņķos vairākas skolas izmantoja otrajā kongresā apspriestās mācību programmas. Dažu apriņķu izglītības nodaļas pirmajos mēnešos programmu izstrādāšanu organizēja skolās, izmantojot otrajā skolotāju kongresā apspriestās demokrātiskās pedagoģiskās atziņas.

¹ Latvijas VVA, P-19. f., 1. apr., 141. l., 5. lpp.

² Latvijas VVA, P-19. f., 1. apr., 141. l., 15. lpp.

Lai gan Latvijas Izglītības komisariāts uzsāka gatavot t.s. darba skolas bibliotēku, tomēr skolās bija izjūtams liels mācību grāmatu trūkums. Tas pamudināja Izglītības komisariātu sākt izdot iepriekš izmantotās mācību grāmatas, piemēram, I. Rītiņa "Avotu ābeci", K. Dēķena "Rēķināšanu" (no 1 līdz 100), "Dzimtenes mācību", L. Paegles "Ainas iz kultūrvēstures", "Ainas iz Latvijas vēstures" u.c.

Tādējādi, kā redzams, 1919. gadā Latvijā uzsāktā izglītības pārkārtošana pēc Padomju Krievijas parauga, kas bija vērsta uz sociālistiskas vienotas darba skolas izveidi, izrādījās neveiksmīga, jo tā neatbilda Latvijas skolas demokratizācijas tradīcijām un tādēļ arī neguva lielas skolu un izglītības darbinieku daļas atbalstu. Tie savā praktiskajā darbībā galvenokārt pamatojās uz Latvijas skolotāju II kongresa lēmumiem un izmantoja tajā apspriestos materiālus. Šo mēģinājumu īstenot vienotās darba skolas idejas vēlāk (neatkarīgās Latvijas laikā) novērtējis Latvijas izglītības ministrijas statistiķis J. Kronlins. Rakstā "Latvijas skolas lielinieku laikā" viņš min šādus šī "eksperimenta" trūkumus – politikas ieviešana skolā, darba skolas ideju pārspilējums, skolas darba kārtības neievērošana (viņa vārdiem – "pilnīgs sistēmas trūkums"), "kas pieradināja bērnus un skolotājus pie paviršības.." Tai pašā laikā autors atzīst: ".. nav noliedzams, ka lielinieki praktiski bija pirmie, kas ar likumu ieveda mācību pasniegšanu mātes valodā. Pozitīvajām pusēm pieskaitāma arī tieksme tuvināt skolu dzīvei, uzsverot skolēnu pašu darba nozīmi.."¹

---

¹ Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1929, Nr. 12, 481. lpp.

PERSONU ALFABĒTISKAIS RĀDĪTĀJS

- Aberbergs J. 87.
 Abuls P. 44., 70., 95.
 Adamovičs F. 124.
 Adamovičs L. 130., 134.
 Akuraters J. 67., 101.
 Altens K. 136.
 Ārgals A. 70.
 Asaris J. 63., 65.
 Aspazija (Rozenberga E.) 67., 105.
 Bahmanis A. 69.
 Bārda F. 96., 105., 123., 134.
 Bastjānis V. 100., 128.
 Behterevs V. 76.
 Beļinskis V. 86.
 Bergmans D. 50.
 Bergs A. 98.
 Bērziņš-Ziemeļis J. 110., 140., 141.
 Bīlmanis R. 100., 101., 128., 134.
 Birkerts A. 65.
 Birkerts P. 134.
 Blaumanis R. 118.
 Blonskis P. 142.
 Briedis A. 100.
 Brigadere A. 106.
 Brīvzemnieks F. (Treilands F.) 8., 33., 41., 55.
 Butulis J. 96.
 Celms M. 105.
 Celms T. 69.
 Cimze J. 81., 82., 91.
 Cīrulis K. 62.

- Čakste J. 98.
 Čehovs A. 106.
 Čeksters J. 116.
 Čelpanovs G. 79., 85., 90.
 Čubis F. 65.
 Čulītis J. 123., 128.
- Dāle P. 100., 134.
 Dauge A. 84., 86., 91., 101.
 Dauge P. 45., 84., 100., 136.
 Dēķens K. 37., 63., 64., 70., 71., 72., 73., 74., 75.,
 76., 79., 80., 81., 82., 84., 86., 90., 91., 100., 101., 105.,
 123., 127., 134., 135., 141., 146.
 Delle J. 101.
 Dermanis V. 60., 64.
 Dievkociņš J. 69.
 Dīstervēgs Ā. 63., 77., 81., 90.
 Dobroļubovs F. 77.
 Draudziņa N. 38.
 Dreiberģis J. 70.
 Dreimanis P. 78., 85., 92.
- Eferts-Klusais E. 140.
 Endzelīns J. 86.
 Evergētovs 85.
- Feldmane M. 35.
 Feldmanis O. 69.
 Felsberģis 134.
 Fernests F. 69.
 Fits 83.
 Frēbels F. 79., 83., 130.
 Freinberģis K. 101.
 Fricsons J. 8.
 Furjē Š. 63.

- Galabutskis J. 86.
 Gansbergs F. 74., 90., 141.
 Gantsvargs 91.
 Geclers 93., 94., 95.
 Gigers 137.
 Glazenaps M. 50.
 Gogolis N. 106.
 Goldenbergs A. 77., 85.
 Grabars V. 124.
 Grāve-Pilsētiece E. 96.
 Grāvītis J. 8.
 Greste J. 37., 86., 87.
 Grīnbergs 95.
 Grīners 95.
 Grotuss 34.
 Gurjevs P. 77.
 Gurlits L. 74.
 Gruzdiņa L. 101.
 Ģirupnieks J. 86.
 Hauka M. 35.
 Herbarts J. 71., 72., 73., 83., 90., 91.
 Hindenburgs P. 93., 94.
 Hiršbahs 138.
 Hiršs K. 88.
 Jansons-Brauns J. 84.
 Jansons V. 87.
 Jaunsudrabiņš J. 105.
 Jēkabsons E. 64.
 Jende A. 95.
 Jesens A. 70., 87.
 Jevtuševskis V. 77., 85.
 Jurdžs A. 108.

- Kalniņš J. 117.
 Kampe J. 124.
 Kapterevs P. 62., 63.
 Kapustins M. 22.
 Karpovics E. 128.
 Kārkliņš K. 134.
 Kasparsons K. 85., 138.
 Kempis F. 110., 111., 113., 114., 115., 122.
 Kerenskis A. 135.
 Keršenšteiners G. 80., 90.
 Kindzulis J. 122.
 Klepers R. 101.
 Knoriņš V. 84.
 Kohs I. 50.
 Komenskis J.A. 63., 83., 90., 141.
 Korfs N. 63., 77.
 Krastkalns A. 123.
 Kroders J. 11., 123., 134.
 Kronlins J. 146.
 Kršiškovskis 85.
 Kūla P. 70.
 Kundziņš F. 70.
 Kundziņš K. 134.
 Kuzņecovs M. 34., 39.
 Ņeniņš A. 37., 38., 96., 100., 101.
 Laicens L. 101.
 Laimiņš A. 44.
 Laizāns P. 122.
 Lajs A. 77.
 Lakombs P. 74.
 Lancmanis Z. 86.
 Landavs J. 85.

- Lange N. 76.
 Lavrovskis M. 22., 23.
 Lazurskis A. 72., 73., 79., 85., 90.
 Leshafis P. 63., 77., 83., 84., 90., 105.
 Levitāns S. 142.
 Lieknis J. 70., 87., 101., 134.
 Liepiņš R. 101.
 Linga 83.
 Loks Dž. 83., 141.
 Luika V. 108.
 Ļermontovs M. 106.
 Ļevšins D. 25.
 Ļubomudrovs S. 85.
 Maldonis V. 39., 97.
 Manteifelis G. 108.
 Manuilovs A. 124.
 Meierovics Z. 100.
 Meimanis E. 77., 105.
 Meliņš J. 101.
 Melnalksnis K. 37., 38., 70., 74., 87., 88., 101.
 Melngailis E. 111.
 Migliniķis P. 108.
 Momots I. 23.
 Montesori M. 79., 80., 82., 85., 90., 91.
 Morozovs A. 105.
 Muravjovs M. 107.
 Nazimovs 107.
 Nečajevs A. 72., 76., 79., 85., 90.
 Nekrasovs N. 106.

- Obšteins F. 117.
 Odiņš Ģ. 37., 124., 130.
 Olavs V. 37., 98., 137.
 Osis A. 101., 134.
 Osis J. 62., 101., 134.
 Ovens R. 63., 83.
 Ozoliņa A. 70.
 Ozoliņš E. 70., 79.
 Ozoliņš P. 87.
 Ozols J. 63.
 Ozols R. 69.
 Paegle A. 101.
 Paegle L. 101., 142., 146.
 Parsons 85.
 Pavlovs I. 86.
 Pestalocijs J. 63., 72., 73., 81., 83., 90., 91., 141.
 Pirogovs N. 63., 77., 78., 81.
 Pisarevs D. 77.
 Pīpiņš E. 70., 71.
 Plāķis J. 64., 65., 127.
 Pliekšāns J. (Rainis) 62., 65., 113.
 Plūdonis V. 31., 105.
 Poļanskis I. 142.
 Poruks J. 106.
 Pravdins 22., 42.
 Priede J. 96.
 Priedkalns A. 124.
 Prutčenko S. 10., 57., 87.
 Purapuķe J. 62.
 Puškins A. 106.
 Rancāns N. 109., 110., 111., 113., 116., 117., 118.
 Rapa J. 100.

- Reinhards D. 86., 92.
 Reiznieks A. 101.
 Rītiņa E. 76., 91., 101.
 Rītiņš I. 5., 65., 82., 101., 130., 134., 146.
 Roziņš F. 45.
 Ruberts J. 6.
 Rubuļs V. 122.
 Rudzīte 115.
 Rumjancevs N. 79.
 Rupaiņš O. 109.
 Rupais J. 88.
 Ruso Ž.Ž. 63., 73., 90.

 Saldavs 134.
 Salinīks J. 108.
 Saulietis A. 37.
 Seile V. 122., 135.
 Seiļš J. 108.
 Silarājs F. 65.
 Siliņš V. 100.
 Skalbe K. 100., 105., 106.
 Skrinda A. 113., 114., 117., 135.
 Skrinda K. 109., 111., 113., 114.
 Skujenieks M. 100.
 Smelters P. 109., 110.
 Sņķers J. 101.
 Spensers R. 81.
 Staprāns J. 69.
 Stojuņins V. 81.
 Strahovičs F. 57.
 Stubušs P. 38.
 Svenne O. 115.

- Šahmatovs Š. 107.
 Šapiro 142.
 Šarelmans H. 74., 90., 141.
 Ščerbakovs A. 18.
 Šelmans 91.
 Šerematovskis V. 77.
 Šķesters F. 108.
 Šohor-Trockis S. 85.
 Šops M. 134.
 Šulģins V. 142.
 Švarcs A. 17.
 Švarcs D. 50.
 Švelmanis A. 69.
 Tīfentāls K. (Dziļleja K.) 124.
 Tolstojs Ļ. 63., 73., 74., 77., 90., 91., 106.
 Trasuns A. 122.
 Trasuns F. 109., 110., 111., 113., 114., 115., 119.
 Trops V. 122.
 Turgeņevs I. 106.
 Uļjanovs G. 14.
 Uspenskis 61.
 Ušinskis K. 63., 77., 81., 84., 87., 89., 90.
 Vadinska V. 116.
 Vadinskis B. 50.
 Vahterovs V. 62., 63., 80., 90.
 Valdens P. 50.
 Valters E. 110.
 Vasiļjevs A. 58.
 Vasmanis J. 70., 85.
 Vecgailis A. 123., 128., 142., 143.
 Veilanda A. 83., 92.

- Vembers P. 8.
Ventcels K. 74.
Vičs A. 4., 63., 64., 65., 68., 70., 88., 90.
Viļjevs A. 42.
Vipers P. 105.
Visendorfs H. 110.
Vīgners E. 101.
Vītols J. 111.
Vladimirovs K. 50.
Vodovozovs V. 77.
- Zaiončkovskis M. 42.
Zālītis J. 98.
Zālītis P. 101.
Zālītis V. 31.
Zeiferts T. 31., 44., 85., 86., 92., 134.
Zeiliks 108.
Zeļenko V. 78.
Zingbergs J. 69.
Znamenskis S. 105.
Zolotarevs S. 76., 89.

LĀTVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301007092

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

1.60

2001-4
15

**Alfrēds
Staris** –
vēstures zinātņu
doktors, pēta Latvi-
jas skolu un pedago-
ģiskās domas
vēstures problē-
mas. Antoloģiju

“Pedagoģiskā doma Latvijā” sastādītājs.
Strādā pie trimdas latviešu pedago-
ģiskās domas apkopošanas.

**Vladimirs
Ūsiņš** –
pedagoģijas zināt-
ņu doktors, saga-
tavojis izdevumus
par pedagoģijas zi-
nātniekiem, audzi-
nāšanas jomā, skol-

vadībā un didaktikā, kā arī veic
pētījumus par pedagoģiskās domas
attīstību Latvijā.

**Leonards
Žukovs** –
pedagoģijas zi-
nātņu habilitētais
doktors, Latvijas
Sporta pedagoģi-
jas akadēmijas pro-
fesors, pēta sko-

lotāju izglītību un pedagoģiskās domas
attīstību Latvijā.

Žurnāla

SKOLOTĀJS
MAZĀ PEDAGOĢISKĀ BIBLIOTĒKĀ